Иван Добрев

ЗЛАТНИТЕ СЪКРОВИЩА НА БЪЛГАРИТЕ СПАСИТЕЛИ НА СВЕТИЯ КРЪСТ ГОСПОДЕН

С О Ф И Я
2021

С Ъ Д Ъ Р Ж А Н И Е

БЪЛГАРСКИТЕ ПЛЕМЕНА И НАРОДИ В ЦЕНТРАЛНА И СРЕДНА АЗИЯ

Народностното название *българи*.....3
Българите в Минусинската котловина.....8
Българските племена и народи в Централна Азия.....15
Българските племена и народи в Средна Азия.....20

БЪЛГАРСКИТЕ ПЛЕМЕНА И НАРОДИ В ЕВРОПА ПРЕЗ КЪСНАТА АНТИЧНОСТ И РАННОТО СРЕДНОВЕКОВИЕ

Българските племена и народи в Прикаспието и на Кавказ.....24
Българските племена и народи в Източна и Централна Европа.....24
Българските племена и народи в Западна Европа.....37

БЪЛГАРСКИЯТ ВЛАДЕТЕЛСКИ РОД ДУЛО И НЕГОВАТА ТАМГА

Именникът на българските ханове.....42
Българският владетелски род Дуло.....43
Тамгата на българския владетелски род Дуло.....44

РИМСКИЯТ ПАТРИЦИЙ ХАН КУБРАТ

Княз Курт/Кубрат в Константинопол.....52
Хан Кубрат във войната с персите.....54
Римският патриций и константинополски консул хан Кубрат.....58

БЪЛГАРСКОТО СЪКРОВИЩЕ ОТ МАЛАЯ ПЕРЕШЧЕПИНА

Погребението на хан Кубрат в Малая Перешчепина.....60
Наследството на хан Кубрат.....62
Бойните трофеи на хан Кубрат.....63
Подаръците на хан Кубрат.....63
Произведения на златарското ателие в двора на хан Кубрат.....66

БЪЛГАРСКОТО ЗЛАТНО СЪКРОВИЩЕ ОТ НАГИ СЕНТ-МИКЛОШ

Произход, състав и значение на Съкровището.....70
Надписи по съдовете на Съкровището.....73

БЪЛГАРСКИТЕ ПЛЕМЕНА И НАРОДИ В ЦЕНТРАЛНА И СРЕДНА АЗИЯ

През Късната Античност и Ранното Средновековие българските племена и народи са тридесетина на брой и те се разпростират и заселват компактно-масово най-напред по земите на днешните Монголия и Китай, после в Средна Азия, впоследствие и на територията на Кавказ и Източна Европа, също така и на Балканите и Централна Европа, т.е. върху огромно-необятната територия между линията Байкал-Алтай на североизток и линията Балканите-Централна Европа на югозапад, а спорадично-изолирано, на корейския полуостров, японските острови, Тибет, Индокитай, Средния Изток, Мала Азия, Апенините, Англия, Ирландия и Скандинавския полуостров или в един по-общ план, от Тихия океан до Атлантическия океан от изток на запад и от Северния ледовит океан до Индийския океан от север на юг.

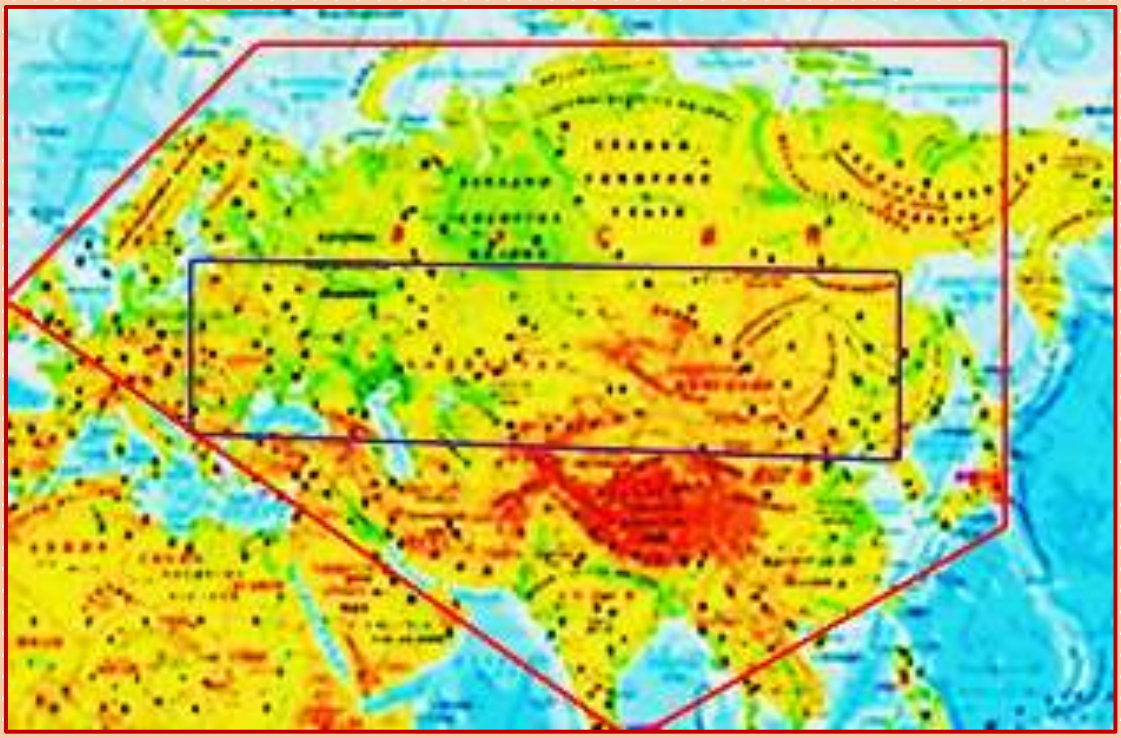

Народностното название *българи*

Характерно-общото за първично-изконните форми или разновидности на етнонима *българи* е това, че всички те се изграждат и съдържат в първата си сричка широката закръглена гласна, звука *о,* който в някои случаи преминава в звука *у*, основание причина за което предварително-избирателно насочване именно и единствено към този звук на първо време и най-малкото са добре известните в българската историческа лингвистика и проявяващи се още от най-ранните етапи в развитието на старобългарския език фонетични закони, действието на които води до конкретни етимологични фонетични промени.

В много ясна и проста форма българското народностно название е съхранено и още по-точно консервирано не само фонетически, но и семантически, в унгарската топонимия и по-специално ойконимия, видно от това, че именно на територията на историческа Унгария са разположени селища с имена, първата съставка на които е етнонимът *bolgár/polgár,* докато вторите съставки са широко разпространените във всички езици апелативи географски термини и такива имена са например *Bolgárfehérvár,* географският термин където е двусъставен и се изгражда последователно от прилагателното име *fehér* „бял” и

прабългарското по произход нарицателно съществително име *vár* „град”, т.е. „Български бял град”, но по-точно и адекватно на лексико-граматичната структура на името - „Белият град на българите”; *Polgártanya,* географският термин където е нарицателното съществително име *tanya* „селце”, т.е. „Селцето на българите”; *Polgárhalom,* където втората съставка е славянското по произход нарицателно съществително име *halom* „височина, хълм”, т.е. „Хълмът на българите”; *Bolgárchergewd* (1303), където втората съставка нарицателното съществително име *chergewd* „черквичка”, следователно преводът на въпросния унгарски топоним трябва да има вида „Черквичката на българите“.

Така изведеният и не само пряко, но и косвено обоснован и доказан облик на Етнонима от староарменските извори във вида на кавказоболгарското **bolgar,* продължава и се повтаря и в езика на волжските българи от края на VII докъм края на XIII в., където общтюркският звук *o* все още е широка закръглена задна гласна с тенденция да се развие и премине в полуширока, а след това и да се превърне в тясната закръглена задна гласна *u*, именно поради което специално и конкретно образуваният на основата на името на гр. Болгар през арабското относително прим *bolγarî* „български”, литературен псевдоним *äl-Bolγari,* пред който стои арабският определителен член, е резултат от разчитането единствено и само със звука *o* на арабското изписване البلغارى - *äl-Bolγari.* Ето защо и волжскоболгарската форма на Етнонима следва да се възстанови единствено и само във вида **bolγar,* като при това в никакъв случай не се забравя, че именно по този начин са произнасяли собственото си народностно название най-напред и преди всичко волжските българи.

В гръкоезичните прабългарски надписи от VIII-IX в. на територията на Първото българско царство се срещат родовите имена *Τζακαραρ, Κουβιαρ, Ερμιαρ;* на Кавказ през III-VIII в. има гр. Хунаракерт, лексико-граматичната структура на името на който се състои от етнонима *хунк* като наименование на основно-главното българско племе, към който е прибавено специфично-собственото прабългарско мн.ч. *-ар.* В процеса на превода на Надписа на Боила от Златното съкровище от Наги Сент-Миклош установихме по безспорен начин, че с прибавянето на гласна след него, прабългарският звук *-q* се озвучава и превръща в звука *γ,* именно поради което и коренът на Етнонима за късноантичния и ранносредновековен период от неговото разпространение и развитие по земите на Кавказ, Източна и Централна Европа следва да се възстанови единствено и само като **bolq.*

В древнокитайските летописи се срещат достатъчно много на брой и изключително съществено-значими свидетелства и данни за произхода, употребата и разпространението на българското народностно название, защото се оказва, че именно и единствено в тях, както по безспорен начин проличава и се доказва от много полезната и значима за цялата българска лингвистика и историография сводно-обобщителна студия от най-ново време на китайския по произход канадски професор Sanping Chen, са съхранени такива негови фонетични варианти и употреби като *Buluoji, Buluojian, Bulugen, Boluohui, Buliuhan, Poliuhan, Poluohan,* в среднокитайско произношение *B'uo-lak-kiei* като наименование на „етническа група", но според нас по-скоро на голяма група племена от състава на българската в основата си и като цяло полиетнична военно-племенна конфедерация *Хунну* с по-късен фонетичен вариант *Сюнну*.

Наставката *-ar* е собствено българското множествено число, а звучната съгласна *g* е резултат от озвучаването на беззвучната съгласна *q*, поради което коренът на първично-изходната форма на Етнонима в централноазиатските български езици и диалекти, която същевременно е и формата му за единствено число, се възстановява като **bolq/bulq,* а на други места и в друго време и **polq/pulq* с първично-основно значение съответно „българи".

Във формалноструктурен план българските затворени четирисъставни срички, под действието на китайската силабо-фонотактична интерпретация и адаптация се преобразуват в две по-прости отворени срички, както е например при старотюркския етноним *türk* (в турска графика), който в китайския език има двусрични варианти с дифтонг във втората сричка като *tu-kiu, tu-kiuэ, tu-цзэ* и др. Съответно на всичко това, и първоначално-основната форма на заетото българско народностно название от това време и това място, етнонимът **polq/pulq* в китайския език непременно-задължително би следвало да бъде обликът **pukiu*, употребата и развитието по-нататък на който преминава в такива форми или фонетични варианти като *бугу* и *пугу*.

Лексикалното значение на апелатива **bolq* на етнонима **bolgar* може и трябва да се изведе на основата и с оглед пак на данните от китайските извори, на основата на които проф. S. Chen обобщава, че *Доколкото Buluoji обитават предимно планински области, те са известни като Shanhu „планински варвари"*.

В източноиранския осетински език, който е пряк продължител на късноантичния и ранносредновековен скито-усуно-алански език, има топоним *Wællagkom,* първата съставка на който има за генетична основа прилагателното име *wællag* „верхний", идентично с *wæjlag* „верхний" и което е производно от корена *wæll-* с помощта на суфикса *-ag,* съществуващ и

употребяван самостоятелно като предлог - *wælbyl* „над откосом; над обрывом”, още и лексикализирано като съществителното име *wælxox* „нагорье” и прилагателното име *wælxox* „нагорный”, а така също и като наречие, видно особено добре от сравнителната форма *wældær* „выше”, както и от производното *wælæ* „наверху; super”, но и граматикализирано като окончание за външен местен падеж - *ka-bæl* „на ком”, който обаче в памирските ирански езици се приема по-скоро за следлога *bo.*

Паралели на осет. *wæll* в останалите ирански езици са стиран. *upairĭ* „superne; oben; über”, авест. *upairi,* но и *upara-* „высший, расположенный наверху”, стперс. *upari,* срперс. *apar, awar, wal, ul* „сверху; на, над”, но и *abar* „верхний”, сак. *vīrə, vīra,* согд. *par* „к, на”, афг. *bar, bara* „на”, перс. *bar, abar, avar,* диал. *ul, vir* „на; над”, кюрд. *ber, var, war* „перед; на”, пам. *war-, wāriy, woru* „на; вверх, верхний”, но и изключително важното и показателно за случая, поради очевидно-безспорната фонетико-семантическа близост с осет. Прилагателно име *wællag* „верхний”, възможна, разбира се, единствено и благодарение на тъждествената източноиранска основа, тук е и ишк. *oláx* „гора” (рус.), а така също и късноантичният топоним *Балк* като название на арменска област на Кавказ, единствената като че ли възможност за възникването и образуването на който е да се развие на основата на значението „хълм, височина; планина”, още и сега представяният за азербайджански, но в действителност скито-сарматски по произход хидроним *Balkha Rud,* където втората съставка има значението „река”, първата е от много добре запазеното съществително име **balkh* „планина”, докато прилепеният към него звук *a* не е нищо друго освен източноиранският родителен падеж, както например при ваханското *potšo pətr* „сын царя”, буквално „на царя синът” или при согдийското *βaγē rēž* „любовь бога”, буквално „на бога любовта”, следователно изходната семантика на словосъчетанието генетична основа е „планинска река”, но буквално и много-много старо - „на планината реката”, така че в края на краищата всички тези застъпници заедно водят началото си от иранското **upari* „наверху”, докато производната осетинска форма прилагателното име *wællag* „верхний“ има за начало праиранската основа **uparyāka-.*

В осетинския език има наречие *wal/bal* „пока, сперва; больше, более”, което възлиза към **upari* „сверх”, а така също и наречие *wal*æ „вон наверху”, промяната на кореновата гласна при което е експресивно детерминирана и всъщност това е наречието *wæl*æ. Към всичко това трябва допълнително да се обърне внимание и допоясни, че наблюдаваният при някои от продължителите застъпници на праиранската основа **uparyāka-* средисловен звук *l* е добре известното в иранистиката закономерно развитие в някои от източноиранските езици и диалекти, като че ли по-скоро със скито-сарматска, но не и сако-согдийска основа, на праиранския, пак средисловен палатализиран звук **r.*

Въз основа на всичко това може и трябва последователно да се възстанови за източноиранския праезик от края на III хил. пр.н.е. в областта на Северна Средна Азия прилагателното име **balq* „горен; висок, голям”, но така също и омонимичното му съществително име **balq* „планина”, а за неговия по-късен, най-малко с едно хилядолетие североизточен диалект във или близо до Минусинската котловина, най-вероятно от скито-усуно-алански тип, в който кореновата гласна вече се е лабиализирала, пак прилагателното име **bolq* „горен; висок, голям”, развило се впоследствие и преминало в омонимичното му съществително име **bolq* „планина“.

По този начин се стеснява кръгът на езиците, от които евентуално може да води своя произход българското народностно название, до източноиранския скито-сарматски, впоследствие усуно-алански език, а така също и на местата и времето на неговата начална употреба от страна на това източноиранско племе, като наименование на съседното му българско племе или род, до някоя по-ограничена област от Минусинската котловина, където най-малкото преди V в. пр.н.е. източноиранското племе обитава нейна равнинна част, а българското племе или род - нейна полупланинска или планинска част. Именно този

различително-отъждествяващ семантичен признак става и номинативен белег основа първоначално на двусъставно наименование под формата на субстантивно-субстантивно словосъчетание с постпозиция на определението и специфично иранската съединителна флексия, подобно на тук съставеното с помощта на хотаносакското *Nаđе* „човек” с множествено число в именителен падеж *nаđaune,* свободно словосъчетание **nаđaune-ye bolq* или пък не по-малко вероятно с препозиция на определението и източноиранският родителен падеж като **bolqo nаđaune,* резултативното значение на първото от които по-скоро има вида „планински хора”, докато значението на второто пък - „хора от планината”, т.е. „планинци” и затова може би и повече вероятно.

Постоянната или най-малкото достатъчно честата употреба на всяко едно от тези словосъчетания с течение на времето води до изпадането от неговата структура на генерализиращото родово наименование и пренасянето на семантемата „хора” в ядрената сфера на семантичната структура на специфициращото видово наименование определение, едновременно с което ядрената му дотогава семантема „планина” се измества от ядрото към периферията на семантичната структура на това видово наименование, така че като резултат само във фонетико-семиотичния комплекс или по-точно в езиковия знак **bolq* се съвместяват и обединяват идиоматически, т.е. сраствайки се в едно семантико-функционално цяло, двете отделни семантеми във вида „хора от планината” или което е същото - „планинци“.

Българското народностно название етнм *българи* възниква и се образува на основата на ирано-аланската дума наименование, съществителното име **bolq* „планина”, която дума се явява и негов апелатив, а този апелатив пък от своя страна възниква, реално съществува, функционира и се развива на основата на иранското прилагателно име **uparyāka*- „висок, голям”, именно което представлява и етимон на българското народностно название етнонима *българи.*

Българите в Минусинската котловина

Прародина на българските племена и народи е степната приалтайска Минусинска котловина, която приблизително има размери 600Х400 км или площ от 240 хил. км², докато в сегашните си граници България има площ 111 хил. км². В тази котловина, още преди края на 4-то хил. пр.н.е., отделилите се малко преди това от пратюркската етнолингвистична общност български родове и фамилии, се съсредоточават, консолидират и обединяват в едно-единствено, отделно-самостоятелно българско племе под ръководството и управлението на само един върховен вожд или хан, избиран по принцип от старейшините на родове и главите на фамилии.

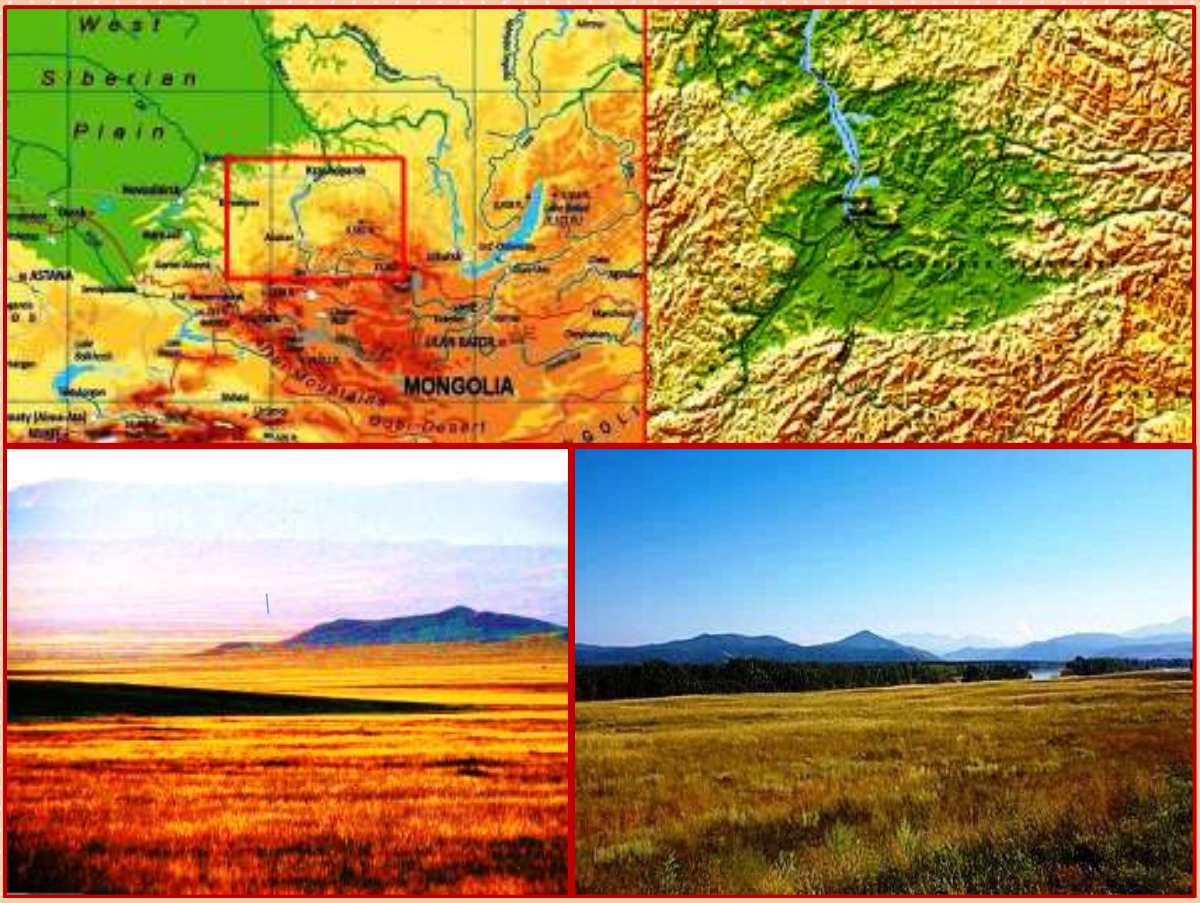

В Минусинската котловина българите завarват и впоследствие инфилтрират и инкорпорират в себе си немногобройна част от местните индоиранци андроновци, които така започват да играят ролята на субстрат на формиращата се нова за този ареал българска афанасиевска етноисторическа култура с всичките необходимо-задължителни последствия в антрополого-лингвистически и материално-духовно културологически план. По този начин българите афанасиевци възприемат и стават по-нататъшни продължители и разпространители в Централна Азия на основните културни постижения и ценности на индоиранската Андроновска цивилизация, а от друга страна, начало и основа на редица още български археологически култури, които са не толкова по-следващи хронологически етапи, колкото по-късни локално-темпорални варианти на Афанасиевската археологическа култура.

Първата и основно-главна българска археологическа култура в Минусинската котловина е Афанасиевската, която е материално-духовно проявление на българската етнолингвистична, социално-политическа и културно-историческа общност като цяло и на основата на която възникват и се развиват редица нейни локално-темпорални варианти. Другите и по-късни археологически култури като Окуневската, Карасукската, Тагарската,

Таштъкската и др. са материално-духовно проявление на конкретно-определена, повече или по-малко, локално-темпорално тясно-ограничена част или клон от същата тази общност.

Афанасиевската археологическа култура е първата култура, с която са свързани най-крупните нововъведения в културогенезата на древното население на Южен Сибир - появата по средата на III хил. пр.н.е. на скотовъдството, което става основа на произвеждащата икономика на населението от планинско-степните райони в Южен Сибир, появата пак там на първото европеидно население, усвояването производството на метални изделия, отначало на украшения и дребни оръдия на труда от мед, а впоследствие и от изкуствената сплав бронз. Тези нововъведения водят до изпреварващи темпове в развитието на населението на Южен Сибир спрямо всички останали околни области, където още дълго време продължават да съществуват предишните неолитни традиции.

Афанасиевските племена се характеризират с ярко изразен европеиден антропологичен тип и представляват от само себе си крайният източен клон на европеидните племена на Евразия. Етнолингвистичните контакти обаче между европеидите и монголоидите на север от Саяно-Алтай модифицират първично-основния антропологичен тип в европеиден с незначителен монголоиден примес, известен главно като тураноид, който в антропологичната класификация е подклас разновидност на европеида и е с брахикранен череп и плосък лицеви скелет. От друга страна, по силата и под влиянието на индоиранския субстрат, а по-късно и на източноиранския суперстрат, сред афанасиевците европеиди със слаб монголоиден примес се наблюдава и характерният за индоиранците и източните иранци сравнително дълъг, твърде широк и средновисок долихокранен череп с високо чело и силно наклонено чело, съотносим с древно-средиземноморските варианти на европеида от Предна и Средна Азия.

През V-IV хил. пр.н.е. индоиранците от Андроновската археологическа култура опитомяват коня и по този начин извършват първата и най-важната в историята на Човечеството революция. Европеидните с незначителен монголоиден примес българи афанасиевци от Минусинската котловина са първият централноазиатски народ, който заимства коня от тях, селектира редица нови видове от него, започва да го язди и използва при война, за пренос и лов, а с течение на времето от него го заимстват и други народи.

Афанасиевците живеят в неголеми селища с по десетина семейства, жилищата им са юрти, полуземлянки, колиби от дървени пръти или къщички от дървени греди. Те имат добре развито сезонно-миграционно скотовъдство, отглеждат коне, едър и дребен рогат добитък; допълнително-спомагателно и в сравнително по-ограничен обем практикуват земеделие, лов и риболов; хранят се с месо и млечни продукти, обработват кожи и вълна. Основните им орудия са топори, кинжали, ножове, лъкове със стрели, игли, шила и др. За украшения използват зъби от лисица, мечка, белка, рога от сърна и елен, медно-телени украшения. Наред с каменните оръдия на труда и лепената керамика, афанасиевците познават също така и металообработването под формата на обработката на медта чрез леене, пресоване и коване.

През ранния етап от развитието на Афанасиевската археологическа култура - краят на IV-първата четвърт III хил. пр.н.е. българите погребват мъртвите си групово в дълбоки до 1.5 м квадратни ями върху землени могили (кургани) до 10 м в диаметър и до 0.9 м високи, по гръб с вдигнати нагоре колене и по-рядко - настрани с подгънати крака, срещат се много рядко и кремации, докато през късния етап от развитието на Културата - втората четвърт на III-първата четвърт на II хил. пр.н.е, те погребват мъртвите си поединично или групово в недълбоки ями с глави, обърнати на запад или югозапад, в северната част на гроба поставят глинен съд с храна и някои предмети от бита, само в гробовете на възрастни мъже и жени поставят големи глинени стомни, ограждат гробищата си с ниски каменни огради.

Окуневската археологическа култура възниква и започва да се формира в началото на II хил. пр.н.е., приблизително през XVIII в. пр.н.е., върху един сравнително ограничен сектор на българската Афанасиевска археологическа култура и обхваща около пет столетия до към XIII в. пр.н.е. Свидетелство и доказателство за развитието и преминаването на по-предната култура в по-следващата е намирането на афанасиевска керамика в определено окуневски погребения.

Освен по стоянките из речните долини, окуневците живеят, а при нужда се и отбраняват от нападения, и в крепостни съоръжения, понякога от два реда стени, които издигат на невисоки планински върхове. Те са скотовъди с преобладаване на стадата от овце и едър рогат добитък, наред с което изключително важна роля в техния бит играе и ловът; имат по-развита металургия, познават не само медта, но и бронза, наред с коването, прилагат и металолеенето, поради което произвеждат повече и по-разнообразни метални изделия. Керамиката е разнообразна по форма и с богата орнаментация по стените и дъното на съда.

Окуневският културен комплекс се характеризира с великолепно сюжетно, с мощна митологична основа изкуство с голямо разнообразие от видове на изобразителната дейност - наскални изображения със соларни и други знаци, култови рисунки на животни и човешки маски върху надгробни каменни плочи, скулптури, малка пластика от бронз, кост или мек камък, достигащи до 4 м височина със сложно съчетание от чертите на човек, животно и растение, антропоморфни статуи.

Окуневският антропологичен тип е със смесен европеидно-монголоиден произход с преобладаване на монголоидния, но се срещат както чисто монголоидни черепи, така и типично европеидни без даже и следи от монголоидни примеси. Той се характеризира с брахикрания, плосък лицев скелет при доста ярко изпъкнал нос. Окуневците практикуват изкуствена черепна деформация.

Окуневският погребален комплекс се състои от квадратно заграждение от едри каменни блокове, погребения в средата в дълбоки, понякога на две нива гробни ями, с каменни ковчези на дъното, отделни погребения в катакомби, поставяне над погребението на каменни стели със схематично изображение на човешко лице, погребения в афанасиевски заграждения; ниски четириъгълни заграждения с дължина на страните до 20-25 м, от вертикално вкопани каменни плочи, по някои от които има нанесени преди това и на друго място рисунки, и с голям брой погребения в каменни ковчези; мъртвите лежат по гръб със

свити крака и вдигнати колене, в един и същи ковчег може да има до трима-четирима препогребани, има случаи на отделно погребение на череп със следи от изкуствена трепанация; придружителният инвентар е върхове на стрели, бойни брадви, тесли, бронзови ножове, пръстени, шила, пробои, костени игли, дребни украшения, кости от диви животни, кости от жертвените домашни животни, използвани по време на погребалния ритуал.

Карасукската археологическа култура се появява към края на II хил. пр.н.е. и по-точно, след началото на XI до средата на VIII в. пр.н.е. като резултат от развитието на Афанасиевската археологическа култура, в която все още много ясно се долавя индоиранският андроновски субстрат. Същевременно, в някои по-частни аспекти се наблюдава известна приемственост и между Карасукската и Окуневската археологическа култура и по-специално в наличието на редица общи черти в погребалния обряд, както и в конфигурацията на черепа с брахикрания и плосък лицеви скелет.

Карасукският антропологичен тип е брахикранен вариант на западния европеиден, памиро-ферганси тип, в който благодарение на солиден приток на севернокитайски мигранти са привнесени голям брой черти от континенталната далекоизточна монголоидна раса, които променят неговия физически тип и го приближават към типа, характерен за населението на Северен Китай. Тази негова специфика сближава отделни групи от карасукското население едновременно с афанасиевците и с окуневците. Афанасиевските черти се проявяват предимно на север, а окуневските - на юг.

С Карасукската археологическа култура са свързани редица съществени нововъведения като преход към пасищно или сезонно-миграционно скотовъдство в съчетание с примитивно земеделие и което обхваща не само едрия рогат добитък, но и конете и особено

овцете; използването на коня за езда, което изиграва много важна роля в развитието на стопанската дейност и значително активизира останалите страни на обществения живот - бойни действия, стокообмен, повишена мобилност на населението; разцвет на бронзовата металургия и производството на специфично-карасукски кинжали, ножове, копия, бойни брадви, украшения във вид на лапообразни висулки, токи, миниатюрни изображения на двойни впрягове в колесница, специфична орнаментация на керамиката, каменни вертикални стели паметници, които имат свои преки прототипи или паралели в бронзовите, каменните и керамични изделия и украшения от областите на север от Великата китайска стена и по-специално, от столицата на китайското царство Шан (Инь), близо до Аньян. Карасукците подържат търговски връзки Китай, жилищата им са главно землянки.

Българите карасукци погребват мъртвите си в каменни ковчези от тънки варовикови плочи, разположени близо до повърхността и затворени в квадратни заграждения, които по-често се сливат едно с друго. Погребаните лежат по гръб или на лявата си страна с глави на североизток при единия от вариантите, и на запад, югозапад, при другия.

Тагарската археологическа култура (VIII-III в. пр.н.е.) е разпространена в пределите на степната и и лесостепната зона в басейна на Среден Енисей и неговите притоци, а така също и в басейна на р. Чулим. Тагарското население води своя произход от афанасиевците, поради което преобладаващ при тях е европеидният антропологичен тип с наличието обаче и на черепи с монголоидни признаци.

Тагарците отглеждат коне, едър и дребен рогат добитък, при което практикуват сезонно-миграционно скотовъдство, допълнително-спомагателно се занимават и със земеделие. В постоянните си зимни селища живеят в къщички от дялани греди или плетени пръти, а на летните пасища - в юрти. Освен за езда, използват конете си и за впрягане в двуколки с чергила. Земята обработват с бронзови или дървени мотики с бронзов обков, сеят главно просо, лен и ечемик, реколтата жънат с бронзови сърпове, зърното мелят с ръчни каменни мелници, където почвата е по-суха, прокарват напоителни канали, някои от които достигат 15-20 км дължина.

Дървообработването на тагарците е на много високо ниво, изработват дървените конструкции на погребалните камери, дървени части за оръжието, предмети за бита - чаши, паници, лъжици, тъкат на стан вълнени и ленени платове, обработват и шият кожите за

облекло. Племената от Тагарската култура достигат пределното за времето си ниво на развитие в производството на метали и металлообработката, разкриват и разработват медни рудници, рудата топят в специални пещи, около които възникват селища само на металурзи, подобряват състава на бронзовите сплави, отливат бронзови върхове на стрели и трикраки бронзови казани за готвене на цялата фамилия, произвеждат слитъци от знаменития тагарски златист бронз, който се изнася в съседните области, към края на хилядолетието преминават към обработката и на желязото, коват от желязо прави саби и кинжали.

Върху специални каменни жертвеници тагарците принасят жертви на божествата и дедите си, погребват вождовете си в огромни кургани, които преди това са четириъгълни землени пирамиди, обкръжени с каменна ограда, върху гробовете на героите си побиват специални поминални камъни с изгравирани тотеми и други знаци.

Еленовата археологическа култура от VI-V в. пр.н.е. възниква и се развива на основата на Тагарската археологическа култура. Еленовците започват да добиват и обработват златото, отливат нови видове бронзови изделия като камбановидни накрайници с фигурки на планински козли, най-разнообразни еленоподобни токи, ножове с зооморфни краища, керамиката става по-разнообразна, широко разпространение получават наскалните изображения и каменните барелефи на лежащи елени, издигат крупни погребални могили, високи 2-3 и повече метра и оградени с масивни каменни плочи, по средата на които могили изравят една или две гробни ями, в които в дървени ковчези или прегради от дървени трупи погребват по 10-15 души, започва прилагането на погребения чрез изгаряне, което се дължи на интеграцията в българите на източноирански родове и племена.

Таштъкската археологическа култура се формира между II в. пр.н.е. и V в. предимно по горното течение на Енисей като нейна централна област. Представителите на Културата са смесен антропологичен тип от европеиди и южни по произход монголоиди, като при

погребенията на сановници в склепове преобладава монголоидността, а при обикновените погребения - европеидността. В главното и съществено тя е приемник на Тагарската култура, само че се отличава от нея с още по-широкото разпространение и употреба на желязото, докато от бронз се отливат големи казани за готвене с орнаменти и украшения. Стопанството пак е скотовъдно-земеделско, но сега вече се появява и примитивното рало, което обаче не измества напълно мотиката. Като теглителна сила за двуколките се използват бикове, конят придобива по-голяма роля и значение в обществото, войните са предимно конни, на коне се ходи на лов за сърни и друг дивеч. Жилищата са полуземлянки и къщички от зидария и гредоред, в покрайнините на селищата има пещи за топене на метал и ковачници. Китайски и местни майстори строят за шанюя дворец с размери 45х35 м с глинобитни стени, централна зала и 20 стаи около нея, отоплителни канали под глинения под, двуетажен покрив на дървени колони.

Бойното въоръжение и снаряжение е по-богато-разнообразно, включително и големи правоъгълни щитове от опъната върху дървен скелет кожа, конически шлемове и пластинчати доспехи. Дървената посуда са блюда, коритца за сервиране на месо, лъжици, черпаци, буренца за съхраняване на вино, чаши, ниски столчета и масички. Долното облекло е от коприна или лен, горното се състои от къса кожена куртка и широки кожени гащи с вълната навътре, отгоре носят дълъг кожух или шуба, на краката имат високи до коляното кожени ботуши, на главата кожена шапка, гарнирана с кожа от белка или собол. Мъжката прическа се състои от кичур коса на темето, останалата коса е обръсната, жените прибират косата си на тила, покрита с брезово калпаче, носят сребърни и златни обеци. Войните обличат пристегнати в кръста кафтани до колената със свободно спуснати гащи, запасват се с кожени колани с метални токи и апликации.

Българите таштъкци погребват мъртвите си в плитки гробни ями, облицовани отвътре с гредоред, при което се съчетават идващите още от Афанасиевската археологическа култура трупоизгаряне и трупополагане. По края на грунтовите гробове се побиват каменни стели с вдлъбнатини, пред които се устройват възпоменания за мъртвите и се оставят напитки в керамични кани и растителна храна в керамични съдове.

Склеповете кургани са големи каменно-землени насипи с диаметър 10-20 м, височина 0,4-1,5 м и с вдлъбнатина в средата, по периферията се издига ограда от вертикално поставени каменни плочи, от запад се прокарва надземен вход дромос с дървена преграда, стените се облицоват с каменни плочи или дъски и дървени греди, след погребението склепът се запалва. В малките склепове се погребват от 10 до 40 покойника, а в големите -

100 и повече. Понякога се практикува частично балсамиране с трепанация на черепа и бойна татуировка; в склеповете се поставят кокоши яйца, овчи плешки и копита, погребални статуетки на животни, дървената част на стрели, модели на кинжал, облицовани със златно фолио, юзди и седла; от покойниците се снемат гипсови маски, срещат се погребения и на кукли; намират се дървените части от китайски церемониални чадъри, които при българите са знаци на властта.

Практикува се и кремация отделно на ритуален огън, като калцинираните кости на покойника се зашиват в кожена торбичка, която се поставя в напълнена с трева кукла от кожата на домашно животно. На мястото на лицето на куклата се слага портретна погребална маска, снета от лицето на покойника с глина, примесена с гипс и варовик; непосредствено преди погребението, маската се изографисва с червена боя, като на челото обикновено се нанася спирала, а на подбрадата и бузите се нанасят петна, имитиращи руменина; шапките са конически от типа на шапки-ушанки, прическата се състои от дълга плитка от собствена или изкуствена коса, която се събира на темето, докато останалата коса се бръсне.

Погребенията се съпровождат от грандиозни тридневни пиршества на близките и родните на покойника, като за целта се колят и готвят голям брой домашни животни, примерно, 50-80 крави, 15-18 овце, 2-17 коня, след Трите дни се правят възпоменания, като пак се колят и готвят домашни животни, в някои случаи се принасят в жертва и хора.

Дърворезбата заема едно от първите места сред таштъкското приложно изкуство във вид на дървени планки с многофигурни композиции и сюжети - лов, кражба на коне, впряг с бикове, батални сцени. Изобразените са с прически с костени шноли, облечени са в леки кафтани, въоръжени са със сложносъставни лъкове, воюват с чужденци, които пристигат на лодка откъм горното течение на някаква река, носят плоски шапки от брезова кора и са въоръжени с обикновени лъкове; на други планки са изобразени „рицари“ в шлемове и пластинчати брони, въоръжени пак със сложносъставни лъкове; някои от дървените статуетки на хора и животни в различни пози са покрити със златно фолио.

Българските племена и народи в Централна Азия

Българите излизат на историческата сцена откъм Алтай на Монголското плато през 2.205 г. пр.н.е. или най-малко преди 40 века. През Късната Античност българските племена в Централна Азия са доста на брой, но първото и основно-главното сред тях е онова племе, на което китайците дават такива имена като *Hu* 胡 „чужденец; варвар“, *Xiongnu* 匈奴, *Xunyu* 獯粥, *Jie* 桀, *Цзе* 羯, *Hunyu* 荤粥, *Xianyun* 猃狁 и още много други. Всички тези фонетични варианти са фонотактична трансференция и интерпретативна субституция и адаптация на самоназванието *Huŋ* със собствено българско мн.ч. *Huŋar,* на племето Huŋ в множеството китайски говори и диалекти през различните периоди от тяхното историческо развитие. С течение на времето, на тази основа, в основните групи езци се образуват и различните наименования на българските племена като европейското *Huns,* руското *гунны* и др.

Етнонимът самозвание **Huŋ* на първото и основно-главното българско племе *Xiongnu,* в руска транскрипция *хунну/сюнну,* възниква и се образува по средата на III хил. пр.н.е. още в Минусинската котловина на основата на индоиранската лексема **kuŋ* „белка“. През тази епоха българите афанасиевци се препитават най-вече като ловци на това животинче и поради това, че според индоиранците андроновци те са придобили някои негови качества, то те започват да наричат българите kuŋ, т.е. белки. С преминаването и преливането на неголяма група индоиранци в местните български родове и племена, индоиранската лексема **kuŋ* заемайки се в българския е език, се развива и започва да се употребява под формата на лексемата **huŋ* със същото значение, на основата на която с течение на времето възниква и се развива и тяхното самоназвание **Huŋ,* мн.ч. *Huŋar* [хунгар].

Към началото на Новата ера, в „световната“ държава Китай е съсредоточена 1/5 част от 250-милионното население на Земята, т.е те са около 50 млн. души. Българите обаче наброяват не повече от 1.5 милиона души или съотнесени с числеността на китайците, те са една шепа народ. Въпреки това българите успяват повече от хилядолетие и върху една огромно-необятна територия буквално и постоянно да държат на колене или най-малкото нащрек и в респект не само най-древната, но и най-могъщата и високоцивилизована за времето си китайска империя, като има даже и времена, когато Китай изцяло или частично е подвластен на българите. Българите не само принуждават китайците да издигнат пред тях Великата китайска стена, но и да им плащат ежегоден данък в натура, както и да им изпращат по една принцеса за жена на шаньюя или принцовете.

В края на III в. пр.н.е., под ръководството на шаньюй, т.е. император Багатур (234-174), китайско *Маодунь, Модэ,* българите хунну създават обширна степна империя (209-174) с площ повече от 2 млн. км² и простираща се между езерото Байкал на север, Великата китайска стена на юг, Източен Туркестан на запад и планината Хинган и река Ляохе на изток. Тя обединява в себе си повече от 26 племена с български, тюркски, ирански, монголски и тунгузо-манджурски произход и етническа принадлежност.

Шаньюй Багатур е първият владетел не само в историята на Централна Азия, но и в цялата световна история, който изгражда една толкова обширна държава и обединява в нея всичките тези племена и народи. Той е първият и най-велик, наравно с Александър Македонски, владетел, държавник и пълководец на Света, след когото се нареждат такива видни световни владетели като Чингис-хан например.

Със заставането си начело на първата в Историята българска държава, шаньюй Багатур провежда коренна военна реформа и заменя традиционната лека конница с тежковъоръжена. Работейки и по усъвършенстването на оръжието, той изобретява свистящите стрели, които имат огромен поразяващ ефект върху психиката и бойния дух на противника. По времето на шаньюй Багатур българите наброяват милион и половина-два, но имат повече от 300 хил. души войска. Тя се комплектува на основата на всеобщата военна повинност за всеки българин от мъжки пол, който може да опъва лък. При мобилизация, той е длъжен да пристигне на сборното място в уречения ден и час в пълно бойно снаряжение и възседнал бойния си кон. Основата гръбнак на войската на шаньюй Багатур са четирите корпуса тежка кавалерия с обща численост 40 хил. души, като всеки отделен корпус язди еднакви по цвят коне - черни, бели, сиви и червеникави. В навечерието на евентуална война, корпусите се разместват и установяват така, че този с белите коне се разполага на запад; със сивите коне - на изток; с черните коне - на север, и с червеникавите коне - на юг.

Първата работа на новите китайски императори е или да декларират своята лоялност към северозападните си съседи, или пък понякога даже и да получат тяхната санкция за възкачването си на престола. От друга страна българите са прочути както с необикновените си бойни коне, водещи потеклото си от „небесните селения“, така също и с това, че дават на Поднебесната множество пълководци, сановници, императори, пък даже и цели династии, както и редица други приноси в областта на китайската материална и духовна култура, включително и във военното дело и по специално в кавалерията, която китайците заимстват от българите още през IV в. пр.н.е. и то заедно с тяхното облекло като най-подходящо за езда и стрелба с лък. По време на династията Хан (206 пр.н.е.-220) българите са известни сред китайците и като Forest Hu, т.е. „горски варвари”. От тези „варвари” обаче самият китайски император Wuling заимства и започва да облича мъжките гащи за езда, като същевременно с отбранителна цел изгражда и определен участък от Великата китайска стена. Император Wudi (140-86), във войните си със сюнну, вземайки пример от тях, заменя бойната колесница с кавалерия, като необходимите бойни коне си доставя от българите и пак от тях заимства и желязната броня и металния шлем. Ето защо късноантичната и ранносредновековната история на Китай не е само история на противопоставянето и

борбите му с централноазиатските българи, но и самите българи са мощен фактор за изграждането, възхода и развитието на китайската народност, държава и култура.

Пределно показателен за могъществото и авторитета на българите пред Китайската империя е договорът, който китайците сключват с българския император Хуханье в условията макар и на една крайно неблагоприятна за българите военно-политическа обстановка. Свидетелство и доказателство за това могъщество и авторитет на българите е и това, че китайците по принцип не само дават за жена на българските кагани най-красивите си принцеси, но и видът и характерът на „подаръците", които те обикновено им поднасят - копринена горна дреха с богата бродерия, която облича само императорът, дълга, богато бродирана риза туника, разноцветно бродирана копринена роба, гребен, колан със златна инкрустация, златна тока за колан, 10 копринени плата, 30 плата бродирана коприна, 40 плата тежка червена коприна, 40 плата зелена коприна.

Пет-шест века преди Новата ера българите хунну започват да обработват и златото, което те сами добиват или пък го получават полупреработено като данък от Китай. Съвсем наскоро екип от китайски археолози откри в провинция Jiangxi осемкамерната гробница на български владетел от края на III в. пр.н.е. с бойна колесница в нея и изобилие от злато - монети, златни кюлчета, вещи и кухненски съдове от масивно злато.

От така добитото или получено злато българите изработват украшения за себе си и за конете си, златни съдове, както и фигурки на хора и животни в оригинално-самобитния Български зверинен стил. Короните на българските владетели от тази епоха нямат аналог в нито една етническа култура или цивилизация по Света, както от преди, така и след това.

Най-голямото и безспорно-неопровержимо свидетелство и доказателство за това могъщество и авторитет на българите спрямо и пред китайците е Великата китайска стена. Нейното първоначално и основно предназначение е да спре и прегради пътя на българите на юг и югозапад, където са по-благоприятните за техния бит и препитание земи и полета. Според американски космонавт, тя е единственото наземно съоръжение, което се вижда от Космоса с невъоръжено око. Дълга е близо 6.700 км, ширината й в основата е 6.5 м, а ширината на стените отгоре - 5.7 м, височината на стените е 8.5 м, а на някои места тя достига до 12 м, бойниците са високи 1-1.7 м, някои нейни части са изградени от камък, други пък - от трамбована мокра пръст.

Сабирите, кит. *Hsien-pi,* рус. *сяньби,* са другото голямо и могъщо българско племе и съответно военно-племенно обединение на територията на Централна Азия, които в древнокитайските летописи се знаят като Xianbei, сяньби и от които произлизат дори и цели китайски династии. Те основават на територията на Китай редица български държави, строят невиждани до тогава градове, като прилагат съвсем нови и непознати технологии; изработват вълшебно-превъзходни златни апликации и торевтика, ваят реалистични барелефи, скулптури, пана и фигурки на хора и коне, изписват будистките си пещерни храмове с чудно-красиви и все още много свежи рисунки; полагат основите на тежката кавалерия в частност и делението на войската на различни родове и видове въобще; създават императорската гвардия, започват предварителното военно обучение на войската, изобретяват, въвеждат в употреба и усъвършенстват все нови и нови видове въоръжение и снаряжение, разработват и прилагат нова бойна тактика; откриват и въвеждат в употреба в Китай бронята на коня и конника и стремето, а сабирските по произход китайски императори са сред първите, които създават императорската гвардия; тези българи, поради силата и храбростта си, са вторият по численост контингент в китайската войска по времето на император Вэнь-Сюань-Ди; тъкмо те държат първенството в металолеенето, металообработването и особено в обработката на златото, при което откривайки клетъчния

емайл и зърнестото злато, те го издигат до такова майсторство и съвършенство, че тях няма да ги достигне и надмине никога вече никой народ на Света; сабирите са първите, които възприемат Будизма и впоследствие го предават на останалите народи от този край на Света; недостигнати и ненадминати дълго време след това са техните нововъведения и постижения също така и в крепостно-обсадната техника.

В строителството на град Тунг-ван Ченг участват най-малко 100 хил. работници. Тук сабирите прилагат редица, неизвестни дотогава на китайците, нововъведения в строителството на крепости като изнесени напред бойници, благодарение на което може да се стреля в три посоки и така да се постигне между бойниците мрежа от кръстосан огън, което като цяло позволява по-добра защита на крепостните или градските стени, без да се налага те да се строят по-дебели; градът е бял, защото при строителството се използва смес от кварцов чакъл, китайска глина или каолин и варовик като гасена вар, което пък не само осигурява здравина на стените, но и прави града много красив. Тази здравина на стените, а и разположението на бойниците просто изумяват китайците и впоследствие те започват да ги прилагат при строителството на своите крепости. Поради всичко това и като цяло сабирите българи са художествено-техническият гений на късноантичното и ранносредновековното Човечество.

Българските племена и народи в Средна Азия

По време на миграцията си на запад, българските племена и народи започват да проникват в Средна Азия към началото на Новата ера. По този начин те не само поставят началото на Великото преселение на народите, но така също и осъществяват до край българизацията на Средна Азия. Краен резултат от тези етно-социални и историко-политически процеси е и частичната иранизация на някои български племена и най-вече на основно-главното им племе на оногурите със самоназвание *хунк,* мн.ч. *хунгар.*

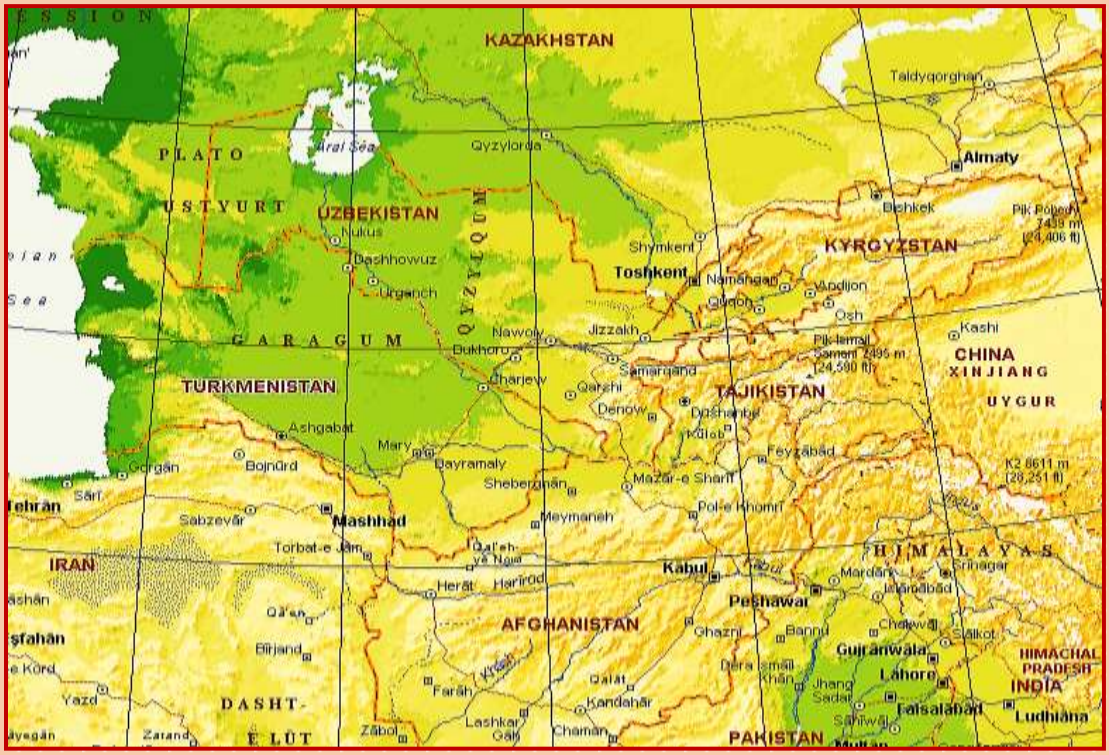

Българите не само провеждат военни походи в Средна Азия още през III в. пр.н.е., когато и където в съюз с гръко-бактрийските царе воюват срещу тохарите, кит. *юечжи,* но по същото това време българската империя Хунну даже има и обща граница с гръко-бактрийските царства. Пак по това време българският шаньюй Багатур, кит. *Маотунь,* завладява редица западни царства, които приемат и строго спазват българския сюзеренитет.

В по-ново време вече и по-точно през първата половина на II в. пр.н.е. българите хунну разгромяват тохарите, кит. *юэчжи,* и ги принуждават да се преселят в Седморечието. Ето защо никак не е изключено гръцката по произход престижно-почетна титла *боила* да е преминала в прабългарския език тъкмо по това време и на това място. Немаловажно свидетелство и доказателство за това е нейното наличие в ойротския език, където тя безспорно е останала от местния прабългарски език.

Към началото на Новата Ера китайците са много добре осведомени за Рим и дори правят опит да изпратят посолство до там. Прабългарският шаньюй Джичи, кит. 郅支單于, zhìzhī chányú, *Чжичжи,* лат. *Зиези,* прави първия, но за съжаление неуспешен опит да преведе българите в Средна Азия, където не само условията за живот са по-благоприятни, но и по този начин да избегне ударите на сега вече многократно по-силния противник. Така той лично от една страна поставя началото и полага основите както на тюркизацията изобщо, така и на българизацията в частност на Средна Азия, а от друга страна, именно и единствено той започва и повежда на запад и съдбовно-историческото за цялото всемирно човечество Велико преселение на народите.

Шаньюй Джичи-Зиези е вторият след шаньюй Багатур, български владетел, който заявява и с цената на живота си провъзгласява и утвърждава, че ***Отечеството е свещената земя, която ни е поверена от нашите бащи, за да бъде предадена на внуците ни, и че тя не се изоставя в името на един недостоен живот!,*** което обаче си позволява да направи неговият роден брат шаньюй Хуханье.

Римляните от 354 г. считат Зиези за родоначалник на българите. Според някои проучватели на проблема, в състава на войските на шаньюй Зиези има малък римски отряд, именно поради което най-вероятно сведенията за него да са стигнали до Рим още по това време. Доказателство за това е и намерената в гробницата на български шаньюй от началото на нашата ера на територията на Монголия римска стъклена чаша, която е всичко шестата по рода си в Света. Ето защо, без да е изобщо изключено споменаването му в Хронографа да е и по гръцка линия и да води началото си още от времето на гръко-бактрийските държави, все пак като се има предвид, че папа Иполит (170-235) пише и на гръцки език, то трябва да се приеме, че той ползва съхранени в архивите на Светия Престол стари донесения от римските легиони в Средна Азия: **Ziezi ex quo Vulgares** *Зиези, от когото са българите.*

В периода 73-49 г. пр.н.е. в Сюнну избухват междуособици, при които за трона се борят петима шаньюи. Единият от тях е братът на Зиези, шаньюй Хуханье, когото поддържат и китайците. През 53 г. той признава зависимостта си от Китай и след тяхно разрешение, заедно с народа си, се заселва южно от северните граници на Империята. Тогава шаньюй Зиези убива китайския посланик при двора си и изтегляйки се по-назапад, се укрепва в Канцзюй, с които сключва и съюз, подкрепен и потвърден чрез взаимни династични бракове между синовете и дъщерите на двамата владетели.

По време на прехода обаче към Канцзюй, поради изключително трудния релеф и лошото време, до там достигат едва три хиляди души от неговия народ. Независимо от това, с помощта на съюзническата войска Зиези отново завладява принадлежащите преди това на Сюнну три владения - Уцзе, Цзьянкунь и Динлин, и разграбва северните земи на Усунь. Същевременно на брега на р. Дулай, съвр. Или, той започва да строи и завършва за две години крепост, която се състои от вътрешен землен вал, външна дървена стена с бойници и кули по нея и дълбок ров пред нея.

Малко след това китайците събират набързо 40-хилядна войска от всички западни краища на Империята и през 36 г., в шест колони настъпват към столицата на Зиези. Достигайки до там, китайският главнокомандващ води с него неуспешни преговори. През това време по стените на крепостта се веят петцветни знамена, конни и пехотни отряди шетат пред стените и предизвикват китайците на бой. Китайците ги обсипват със стрели и те се прибират в крепостта.

През следващите дни китайците щурмуват крепостта и на стените, облечен в броня, се качва шаньюй Зиези заедно с жените и наложниците си, които също стрелят с лъкове по нападателите. Тежко ранен в лицето, шаньюят се оттегля в двореца си в центъра на крепостта и малко след това умира от раните си. Китайците подпалват външната, дървената стена, проникват вътре през земления вал, намират го и му отсичат главата, убиват жените и наложниците му, престолонаследника и всички сановници, общо 1518 души, разграбват и си разпределят като военна плячка цялото му имущество.

Основно-главна роля и значение в българизацията на Средна Азия играят и имат също така хионитите и ефталитите прабългари или само болгари, които поотделно и независимо едни от други си създават своите огромни империи и дълго време след това са решаващ фактор в геополитическата история не само на този регион, но така също и на Предна и Мала Азия. Така например, през 359 г., като съюзник на персите, хионитският хан Грумбат участва с войската си в упорито-продължителната обсада и превземане на източноримския град Амида, дн. Диарбекир в Югоизточна Турция. През периода 370-375 г. хионитите владеят Согдиана, след което навлизат и в Хорасан, а през 457 г., приждащите от към Индия хионити завладяват и държат известно време под своя власт даже и Бактрия. Ефталитите пък упражняват постоянен контрол върху една обширна територия в Средна Азия, Хорасан и Афганистан, като за определен период от време основават в Междуречието и няколко княжества, а около 510 г. ефталитският владетел Торамана завладява повечето от половината територия на северна и западна Индия. Вследствие на това, империята на ефталитите се оказва чувствително по-голяма от Сасанидската империя.

Цивилизационно-културното състояние на тези българи е на възможно най-високото за тази епоха ниво, защото те секат собствени монети, свидетелство и доказателство за достатъчно развито производство и търговия, строят уникално-неповторими като вътрешна планировка и изпълнение градове с двойна крепостна стена, т.е. градове крепости с цитадела. Техният най-голям и даже огромен принос не само за социално-политическата история на Средна Азия, но и за цялото Човечество, се състои в това, че именно те съкрушават битуващия главно сред местните ирански племена и народи робовладелчески строй и полагат основите за възникването и развитието на феодализма, който безспорно е много по-прогресивен етап в историята на Човечеството.

В Средна Азия българските племена и народи в продължение на 4-5 века навлизат във възможно най-близко-тесен и интензивен етнолингвистичен контакт и взаимодействие с ахеменидските, а след това и със сасанидските перси. Този контакт и взаимодействие стига даже и до сключването на голям брой династични бракове, като по принцип персийските царе и князе се женят за българки, поради тяхната голяма хубост и красота. Такъв е случаят с прочутата Турандот, в действителност Tūrānduχt, името на която се образува на основата на етнонима **tūrān* „българин” и срперс. *duxt* „дъщеря”, т.е. като цяло, първично-основното значение на името *Турандот* е „дъщерята на българина”. Не са малко обаче и случаите, когато по чисто политически съображения за жени на български ханове и князе се дават и персийски принцеси.

Пак през тази епоха и в условията на същия етнолингвистичен контакт и взаимодействие, отделни ирански семейства, пък даже и цели родове и племена се присъединяват, а впоследствие се и инкорпорират и интегрират в български родове и племена. По този начин те привнасят и закрепват в българския език, антропология, материална и духовна култура не само отделни елементи, но дори и цели комплекси от своя език, антропология, материална и духовна култура. Така иранските племена и народи и в частност персите от Средна Азия през периода I-VII в. оказват върху българите своето дълготрайно-благотворно влияние и въздействие, в резултат на което специално прабългарите оногури излизат от този етнолингвистичен контакт и взаимодействие и се появяват на границата на Европа вече като частично иранизирани тюрки.

На тази основа и по този начин трябва да се обясни и изолирано-спорадичното практикуване от страна на прабългарите на погребален ритуал със зороастрийски елементи под формата на оставянето на тялото на покойния в „голяма крипта" или дълбока яма заедно с живата му съпруга, а в някои случаи, и със слугите му, както и народните веселия около огъня на Сирни Заговезни, които безспорно са наше духовно наследство от частично иранизираните прабългари, характерно-присъщо още и за редица други тюркски племена и народи, основна роля и значение при които етнокултурни процеси и влияния се пада на ефталитите прабългари.

Поради големите структурно-типологически различия между китайския език от една страна и българските и иранските езици от друга, то думите и имената от последните, при преминаването и заемането си в китайския език се подлагат на фонетични промени, които ги видоизменят почти до неузнаваемост. Независимо от това и тук се наблюдават определени закономерности, които позволяват на основата на фонотактически интерпретираните и модифицирани в китайския език думи и имена да се възстановят техните български или ирански прототипове. Специално едносричните етноними с двуконсонантен изглас *тюрк* и *согд,* заемайки се в китайския език, се преструктурират в двусрични, като за образуването на втората сричка към крайната съгласна се прибавя гласна и се получават съответно формите *тукю* и *судэ/сутэ*. Видно особено добре от втория пример, когато първата гласна е закръглена широка, тя се и стеснява до съответната ѝ тясна гласна. Именно поради това и широко известният от древнокитайските летописи етноним *пугу* като наименование на племе от състава на хунну/сюнну очевидно-безспорно е прабългарският етноним **болк* с неговия собствено-специфичен произход, разпространение и употреба.

Прабългарското племе болк е едно от българските племена, които като цяло не мигрират на запад с вълната на Великото преселение на народите. Част от него остава на територията на Средна Азия и по-късно става известно на персите и арабите под името *бурджан*. С течение на времето етнонимът *болк/булк* преминава и се заема и в средноазиатските източноирански езици, най-вероятно първо в согдийския език, а впоследствие и в аланския език. Тук, по силата на източноиранската фонетика прабългарската съгласна *л* се замества от согдийската съгласна *р,* защото в тези източноирански езици по начало няма съгласна *л.*

Същевременно, но вече на територията на Средна Азия, към основата на етнонима *болк/булк* се прибавя и общоиранското мн.ч. *-ан,* под влияние на което пък съгласната *к* се озвучава до съгласната *г.* В средноперскийския език пахлави тази съгласна се субституира и адаптира като съгласната *дж,* която впоследствие и при арабските хронисти и географи се замества и съответно изписва чрез ج (джим). По този ред и начин се получават и формите *болкан, булкан, булган, бурган, бургар, бурджан* и др. Всички тези фонетико-морфологични варианти на българския етноним са наименования на конкретно българско и още по-точно, на прабългарско племе или племенно обединение. Вариантът *бургар* е засвидетелстван най-рано в надписа на монети, сечени от прабългарски князе в Средна Азия, където той има вида ***prγ'ļ'lγ', prγ'r γwβw, pwγ'r γwβw*** „българският княз".

БЪЛГАРСКИТЕ ПЛЕМЕНА И НАРОДИ В ЕВРОПА ПРЕЗ КЪСНАТА АНТИЧНОСТ И РАННОТО СРЕДНОВЕКОВИЕ

Българските племена и народи преминават в Европа най-напред в началото на II в., северно от Каспийско море, а след това и в началото на III в., южно от Каспийско море, като първите земи, които тук те завладяват и усвояват са в Прикаспието и речните долини по планината Кавказ.

Българските племена и народи в Прикаспието и на Кавказ

По тези земи българите са най-малко от средата на II в. и оттук те предприемат набези срещу Римската империя както през Дунав, така и през Армения. Способността им да нападат Империята едновременно и през Дунав, и през Армения се дължи безспорно на сравнително голямата им численост, благодарение на която те могат да комплектуват едновременно два достатъчно многобройни конни отряда, които да надделеят и преодолеят разположените по тези две граници римски военни части.

На Кавказ българите строят великолепното, прочутото и най-голямото в цяла Източна Европа Хумаринско градище - *Humarakert,* името на което възниква и се образува на основата на самоназванието *Huŋ,* мн.ч. *Huŋar* на най-многобройното и силно българско племе, известно през тази епоха предимно под името *оногури.* В наименованието *Humarakert* българският етноним е в заднопоставено съчетание с аланската лексема *kert* „град; крепост“, свързана в специфично „иранския изафет“ посредством съединителната гласна *-a-,* така, че то следва да се преведе като *Градът/Крепостта на българите хунгари.* Очевидно, името на градището го дават техните съседи алани според народността на неговите жители.

Друг голям български град по тези земи е Варачан, името на който е масагетска фонотактична интерпретация на прабългарския етноним *бурджан* като обобщено-родово наименование на няколко племена от западно-средноазиатските българи, които се установяват в северозападното Прикаспие и което от своя страна е согдийска интерпретация и адаптация на средноперсийската форма **Bulgan* на същия етноним. Специално масагетите източноиранци за известно време пребивават по тези земи в пределно близък етнолингвистичен контакт и взаимодействие с българите.

На територията на Средна Азия, към основата на етнонима **болк/булк* се прибавя общоиранското мн.ч. *-ан,* под влияние на което пък съгл. *к* се озвучава до съгл. *г.* В средноперсийския език пахлави тази съгласна се субституира и адаптира като *дж,* която впоследствие и при арабските хронисти и географи се замества и съответно изписва и чрез ج (джим). По този ред и начин се получават и формите *болкан, булкан, булган, бурган, бургар, бурджан* и др. Всички тези фонетико-морфологични варианти на българския етноним са наименования на конкретно българско и още по-точно, на прабългарско племе или племенно обединение. Фонетичният вариант *бурджан* най-напред се прилага по отношение на средноазиатските, а впоследствие и на кавказките, волжските и дунавските българи.

Българските племена и народи в Източна и Централна Европа

Първото преминаване и поява на българите в Източна Европа, а и в Европа изобщо, става в началото на II в. и това са няколко рода от прабългарското племе хунг-хунгар, които

мигрират първи и най-рано от Алтай назапад. Затова Птоломей, който пише географията си между 175-182 г., но бележките му възлизат към Маринос от Тирос, живял по времето на император Адриан (117-138), съобщава, че в началото на II в. едни хуни - Χοῦνοί, обитават Причерноморието, може би вече между Буг и Днестър.

През първата четвърт на III в. няколко български племена преминават от Средна Азия в подножието на кавказския хребет и заемайки най-плодородните земи по долината на река Кура, предизвикват голям смут и объркване сред тукашните народи: *През дните на Аршак, настъпи голям смут във веригата на великата Кавказска планина, в Страната на българите - много от тях, отделяйки се, дойдоха в нашата страна и се заселиха задълго в подножието на Кавказ, върху плодородна земя и в обилни на жито места* (М. Хоренаци).

През 375 г., български отряди под предводителството на хан Баламир, преминават река Дон, вклиняват се между готите и аланите, покоряват и присъединяват към себе си аланите, разгромяват готския племенен съюз, от който по този начин отпадат и се отцепват още и славянските племена в областта. Вестготите изпадат в паника и ужас пред невиждания и нечуван дотогава враг, масово побягват на юг и през 376 г., струпвайки се на брега на река Дунав при Истър, днешния град Силистра, молят ромеите за подслон и закрила.

Първото нападение и преминаване на българите през Дунав, „понякога много десетки хиляди", е през 395 г., когато българите на хан Улдин се разполагат около Истър и нападат Тракия през 409 г., като през същата година превземат и крепостта Мартис, а мирен договор с тях, ромеите подписват през 412 г.

Българите се придвижват и напредват на запад върху широка полоса от двете страни на Дунав, като на минаване покрай яката крепост Асимус, в устието на река Осъм, „с безбройна войска и пълководци, които имали голяма слава всред скитите", провеждат няколко сражения извън крепостния окоп, но не успяват да превземат крепостта, нападат голямата и многолюдна крепост Рациария, при днешното село Арчар, Видинско, през 441-443 г. обсаждат, превземат, разрушават, оплячкосват и изоставят по-късния граничен град Наисус, днешния град Ниш, където прилагат и използуват нова за ромеите сапьорно-инженерна техника и тактика като построяване мост над реката, обсадни машини от големи греди на колела с покрити площадки отгоре за стрелците, подвижни стенобойни машини тип „овен" и др., след което завъртат левия си фланг на север, навлизат в римската провинция Панония и продължават да напредват от двете страни на Дунав, чак до полите на Карпатите, докато столицата им остава някъде по средата и източно от Среден Дунав и тъкмо там пристига и византийското пратеничество през 448 г., секретар и съветник на което е византийският хронист Приск.

Пред вълната колона на напредващите от двете страни на Дунав българи, като авангард и разузнавателно-челен дозор на войските, вървят аланите и тази вълна не само е широка по фронта, но тя е силно разгърната и в дълбочина, защото пак през 443 г., докато нейната челна

част е около Ниш, в Херсонес става голяма битка между българи и ромеи, ромеите са разбити и съгласно сключения договор се задължават да предадат бегълците, между които „имало и царски скити, които били дошли при ромеите, понеже отказвали да се подчиняват на Атилла", „също така да им се дадат шест хиляди литри злато съгласно предишните спогодби", първата от които най-вероятно е горепосоченият договор от 412 г., като „им се плаща всяка година данък две хиляди и сто литри злато". Управниците на ромеите били обхванати от преголям страх и независимо че този данък бил прекалено тежък и труден за държавата и народа, "В старанието си да сключат мир, те приемали всяко искане".

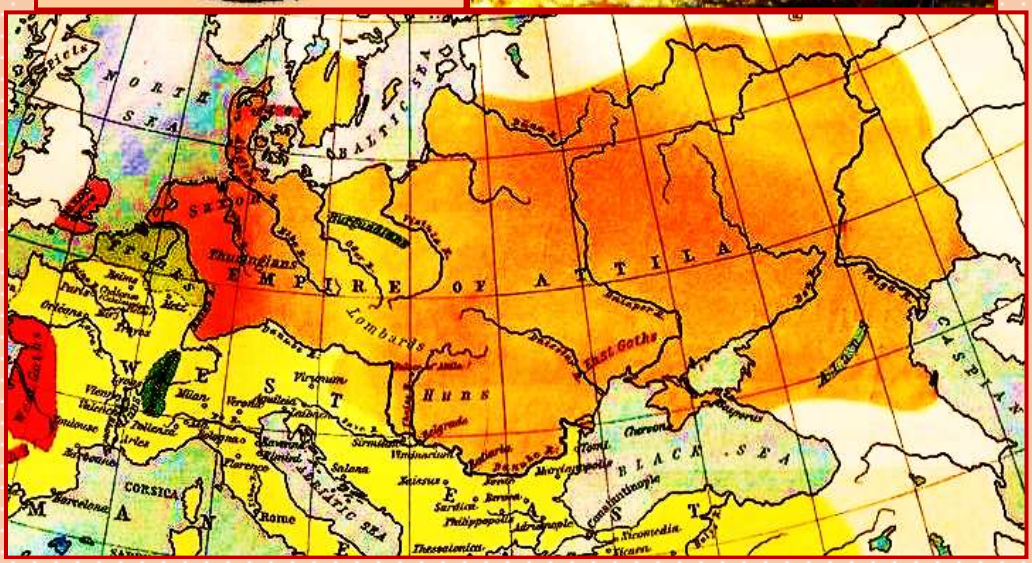

Империята на българския каган Атилла
(Исторический атлас Shepherd, William R. New York, 1923)

През 427 г. българите владеят цяла Панония Секунда, включително и големия град Сирмиум. Съгласно договор между римския пълководец Аеций и българите, през 433 г. Панония Прима е отстъпена от Западната Римска империя на последните, цената на което най-вероятно е помощта под формата на войски, която прабългарският хан Ругила оказва на Аеций, за да може той, Аеций, да заздрави своето положение в Италия и Галия. През 405-406 г. бургундите са силен и многоброен народ, около 80 хил., и обитават брегoвете на Рейн, през 413 г. те населяват левия бряг на Среден Рейн, през 437 г. Аеций издействува „неговите приятели хуните" да ги нападнат, в сраженията са убити 20 хил. бургундци, с което се слага край на Бургундското княжество, а оцелелите биват заселени в Савоя.

Към 434 г. българите на хан Ругила обитават край Дунав и се готвят да воюват с такива, най вероятно хунски племена по тези земи като амилзури, итимари, тоносури и др. Самият Ругила - Rugila rex Chunorum (Priscus), умира през 433 г. и негови наследници са синовете

на брат му Мунджук - „царските скити” Атилла и Бледа. Те полагат основите на българската Западнохунска империя като военно-племенна конфедерация от български, германски, ирански, романски и други племена и народи и със сенат, председател на който е Атилла и в който заседават вождовете и старейшините на всички тези племена и народи. Тази „смяна на властта” се осъществява и протича съгласно характерно-традиционната за българите практика на наследяване на престола от най-големия син на единия от братята или сестрата, съблюдавана и при хан Кубрат, който е племенник на хан Органá. Тук чрез двусъставния термин „царски скити” Priscus наименова и отличава Атилла и Бледа като произхождащи и принадлежащи към най-многобройното, най-силното, главното и ръководно племе в Западнохунската империя, единствено и само което има правото да излъчва владетели.

Каган Атилла е император на нивото на всички останали тогавашни императори и дори много над тях, защото неговата империя, основна и водеща роля в която играят българите, се простира и обхваща необятната територия между Урал и Рейн от изток назапад и Балтийско море и Стара планина от север наюг, с неимоверна за времето си численост на подвластните племена и народи, които той трябва да ръководи пряко или косвено, а за това, най-малкото, трябва да помни и да знае поне по-многочислените и значими сред тях. Доколкото той има секретар-писар римлянин, който надали владее още от началото неговия роден, прабългарски език, то Атилла, наред и след майчиния си, оногуро-болгарски език, трябва да е владеел и говорел още и най-малко на гръцки, латински, алански и готски, вероятно е и пишел освен на родния си език, още и на някой друг от тези езици, с каквито лингвистични умения дори само на родния си език не може да се похвалят немалко императори преди и след него, да не говорим пък за турските султани даже и през XVII в.

Полиетничната структура на Западнохунската империя се подкрепя и потвърждава и от антропологичните данни от погребения на полуостров Крим от края на IV-първата половина на V в., които показват, че преминалата през градището Беляус група хунски племена например имат расово-антропологически нееднороден състав, от което пък директно и напълно определено следва, че и хунският военно-племенен съюз е историко-генетически нееднороден или полиетничен. Тази етническа структура си проличава още и от унгарските антропологични данни, според които през Хунския и Предаварския периоди през V-VI в. в Карпатския басейн населението се състои от земеделски германски племена, основно гепиди и други етнически съставки. Специално през V в. и първите 2/3 на VI в. местното население е с вътрешно ясно изразена и разграничена структура от хуни, българи и гепиди, като хуните от своя страна са редица племена от Хунската военно-племенна конфедерация. Някои от тях носят антропологичните черти и особености дори и на байкалския расово-антропологичен тип като разновидност на европо-монголоидния расово-антропологичен тип, който по начало е характерен за българската Източнохунска империя в Централна Азия.

Първично-основното име на каган Атилла е *Ἀτήλ* [Атил], което възниква и се развива на основата на еднакво-равното по звуков строеж българско име на река Волга. Мъжкото лично име *Атилла* обаче е готско, старогерманско по състав и структура ономастично образувание, което се получава по пътя на лингвистико-ономастичния процес констелация от готското съществително име *atta* „баща” и умалителния суфикс *-illa,* налице и в готското мъжко лично име *Улфилла* на добре известния на Балканите готски епископ от 332-341 г., началната част на което пък идва от германското съществително име *wolf* „вълк”, т.е. като цяло, „вълчо“, а при името *Атилла* - „бащица“.

През 434 г. Атилла и Бледа се срещат с ромейските пратеници при крепостта Константция, днешния град Панчево, на другия бряг на Дунав, срещу Белград, където се договарят за размяната и откупуването на пленниците, за еднаквата достъпност и безопасност на тържищата, както за ромеи, така и за българи, като за спазването и поддържането на договорите ромеите трябвало да плащат на българите по седемстотин литри злато всяка година, докато по-рано данъкът бил триста и петдесет литри. Сред

забягналите при ромеите и върнати българи били и младежите от царски род Мама и Атакам, които били разпънати на кръст в крепостта Карсум, най-вероятно днешното село Хърсово в Добруджа.

След военната кампания в Тракия през 422 г., докато хан Ругила и основните сили на българите напредват по посока на Карпатския басейн, него вече го е завзела друга, също многобройна българска група, пристигнала тук преди това, като специално в долината Бузъу, между 435 и 445 г. се намира орду - столицата полеви лагер на второто лице след Краля, княз Атилла. През 424-425 г. хан Ругила и по-голямата част от войските на българите лагеруват в равнината, южно от Кьорьош и тук започва строителството на новата столица, където през 449 г., в състава на ромейското пратеничество пристига и Прискос, докато каган Атилла има и друга една, може би временна столица полеви лагер, в околностите на днешния град Szászsebes.

Ромейските пратеници поднасят дарове на Атилла
(художник Теофилия)

Летописците съобщават, че по това време епископът на Маргос „преминал в тяхна земя, издирил гробниците на техните царе и ограбил поставените там съкровища", което става причина българите да започнат война с ромеите и да разорят голям брой градове и крепости край Реката. Разбира се, че не тази е причината за войната на българите с ромеите и ограбването на гробниците от Светиня му може да бъде само повод за нея, но по-важното в случая е това, че тези българи очевидно не са първите, които достигат и се установяват по тези места, щом като тук вече има гробници на техни царе с богати съкровища, които гробници надали са от вчера и днес по тези земи.

Римляните, от изток и от запад, се надпреварват кой първи да лиши от живот каган Атилла. Византийският император Теодосий (408-450) се опитва да го убие, като подкупи неговия приближен Едекон, който безспорно пореден опит за най-подло убийство този път не успява, което обаче ни най-малко не означава, че успешен няма да се окаже следващият,

както и най-вероятно става и то с помощта на потайното оръжие отровата, резултатът от действието на която впоследствие и вече може да се тълкува и представя всячески, включително и като убийство по време на сън от страна на току-що ощастливената да стане жена на най-великия от всички мъже по целия Свят, красавица Илдико, каквато много малко вероятна според нас хипотеза римските хронисти изобщо не закъсняват да лансират много скоро, само един век след смъртта на кагана.

Според криминалиста, с когото се консултирахме, има източни по произход отрови, в това число и китайски, които блокират дихателната система, докато сърдечно-съдовата система продължава да функционира и белият и черният дроб са първите органи, които не издържат на огромния натиск, кръвоносните съдове се пръскат и през ушите, носа и устата бликва кръв, също като при Атилла!!?...

Теодосий води подмолно-подлата си битка на живот и смърт с каган Атила на много места и от много посоки, като се опитва да подкупи и вождовете на българското племе акатцири на Кавказ, но неговите пратеници правят голям дипломатически гаф и същевременно съдбовна грешка, защото, не познавайки и не вземайки предвид вътрешноплеменната йерархия, прескачат единия от старшите по власт вождове на име Куридах и му поднасят даровете на императора не първи, а втори. Куридах уведомява по най-бързия начин Атилла за готвеното предателство, последният незабавно изпраща голяма войска, умъртвява единия от вождовете, принуждава другите да се подчиняват и да слушат, като за всеки случай изпраща тъкмо през тази 448 г. и своя най-голям син Еллак да застане начело на племето, при което обаче и Куридах запазва своята власт.

Основна роля при смъртта на българския каган Атилла безспорно ще да са играли ромеите, които са и най-силно и дори кръвно заинтересовани да го няма, още повече, че не „придружник", както е преведено в изворите, а „другар по оръжие, съратник", също така и „прислужник, оръженосец" или според нас „телохранител", т.е. възможно най-близък и приближен човек до Атила е неговият секретар, гъркът Орест, който при това също е бил в императорския дворец в Цариград, когато Едекон приема да убие Атилла, но не се знае дали всъщност този Едекон не е вторият, по-несигурен и по-маловажен убиец, който трябва да играе на „аванс-сцената", докато главният и основен убиец шета свободно-спокойно зад кулисите, предимно пред и в спалнята на Атилла.

Този грък Орест очевидно не го е сполетяла участта на другия секретар на каган Атилла - римлянина Констанций, умъртвен за предателство и препоръчан му и изпратен да му служи, от неговия добър познат и дори личен приятел в началото, родения в Дуросторум римски пълководец Аеций, на когото Атилла преди това пък подарява един шут и с когото съдбата ще ги срещне за последен път на Каталунското поле през 451 г., в една от малкото и най-кръвопролитни в историята на цялото човечество, Първата велика битка на народите.

През същата епоха, българските племена улцинзури и битугури преминават Дунава и заемат земите между Вит и Лом; синовете на Атилла - Денгизих и Ирнак, се отправят и установяват, първият в областта между Дон и Днепър, а вторият - в Малка Скития, днешна Северна Добруджа, като същевременно, останалото лоялно на Денгизих племе садагарии или садаги - Sadagarii, sadages, държи централните части на Панония и пак по същите земи, към 480 г. се установява присъствието и на още едно племе или група племена, които носят наименованието *Bulgars*.

Създаването на Първата българска държава през 681 г. с център на юг от Дунав е решаващо-повратен момент в живота на прабългарските и славянските племена от Днепър до Тиса, на запад от която интегриращо-притегателен център е Аварският хаганат, но на изток от нея такъв интегриращо-притегателен център е Първата българска държава и тези племена намират в нея сила и опора за всички свои вътрешни и външни начинания, именно поради което с нейното създаване и укрепване започва и тяхното бавно, поотделно-постепенно, културно-икономическо и политическо обръщане и приобщаване към нея, в

процеса на което автономията на племенните вождове и старейшини се ограничава и стеснява до ниво и степен признаване и приемане превъзходството и първенството на българския хан, по силата на което като цяло и северозападната граница на техните земи се превръща в граница и на българската държава, а самите племена и техните земи се оказват вече и неделима част от нея.

През 670-680 г. българи оногури от хан-Кубратовата Велика България, като конфедерати на аварите, но управлявани от свои собствени родове и фамилии, заемат югоизточната част на Панония и териториите по течението на река Южна Морава, по посока на река Вардар, с център град Сирмиум, който тогава се наименова и Оногория. През 800-803 г. се разпада ръководената от аварите федерация, българите оногури се изтеглят от Панония, пресичат Дунав, заемат степите между Дунав и Тиса и част от Трансилвания и по този начин се оказват част от една друга конфедерация или държава, каквато е дунавскобългарската. Хан Крум, който е от друго коляно на владетелския род Дуло, се възкачва на престола на Дунавска България и така поставя началото на нова династия.

Чувствително-осезаемото българско господство и присъствие в Трансилвания започва в началото на IX в., когато през 804 г. хан Крум завладява Южна Трансилвания със северна граница долината на река Марош; българите слагат ръка върху една част от солните мини във Визакна, Марошуйвар, Кишакна и започват да търгуват със сол; археологическите находки от погребенията на местното население като погребални керамични урни, сребърни обеци, огърлици и др. имат своя аналог в Дунавска България; днес сръбският град Белград носи това си българско име от IX в., което през X в. унгарците превеждат като *Nandorfehérvár* - Български бял град; погребенията от Марошкарна-Чомборд се различават съществено от славянските погребения от аварско време или от по-късните унгарски погребения, те имат за аналог погребенията в България през IX-X в., биват двуобредни - трупоизгаряне и трупополагане, скелетите от последните са на българско население, което погребва мъртвеца най-често с коня му, храна и дрехи, а славяните практикуват трупоизгаряне и погребват останките на мъртвите си в урни; главните пътища за връзка с Родината майка са по река Олт и той се охранява от няколко възстановени римски крепости, другият е през дефилето Бодза и се охранява от дървено-землени в началото, а впоследствие от тухлени укрепления в района на Букурещ, Плоещ-Буков и Слон-Прахова, докато третият път води към Добруджа; български археологически находки се откриват близо до Дунав на нивото на Оршова и в Банат, по протежението на Тиса чак до района на Чонград, който трябва да е бил най-северната точка на българското господство; бидейки откъснати от Родината майка и малко на брой, българите завоеватели на Трансилвания и на Белград, не могат да устоят на унгарския натиск, който ги връхлита през 895 г.

В началото на IX в. българските ханове Крум и Омуртаг разгромяват аварите и славяните на запад от Дунав, докато прабългарите между Дунав и Тиса въстават и се присъединяват напълно доброволно, със земите си, към българската държава и то толкова осезателно-убедително, че дори един от тях заема престола на държавата, какъвто е случаят с хан Крум, а границата на самата държава се оказва изместена на река Дунав, пък след Омуртаг и още по-назапад - просто и за тях, подобно на останалите севернодунавски български и славянски племена, Първата българска държава е такъв интегриращо-притегателен център, сила и опора.

Специално цялата област, западно от р. Тиса до р. Дунав, влиза в пределите на българската държава през 805 г., а може би и още през 804 г., след кратка и успешна война на хан Крум (803-814) с аварите, в резултат на която към Първото българско царство се приобщава единородно население, в това число и славяните склавини от югоизточната, българската група, по Горна Тиса и в Седмиградско.

Това население, в основната си и съществена част, са прабългари от племената, които остават по тези земи след разпадането на Западнохунската империя на Атилла, а така също

и такива, които достигат до Средна Европа като съюзници или покорени от аварите. Техният брой наистина трябва да е значителен, защото след несполуките на аварското ръководство при неуспешната обсада на Цариград към 631-632 г., те не просто поискват за хаган да бъде поставен кандидат от тяхното потекло, ами както съобщава Фредегарий (VII в.), през 631 г., в Панония възниква ожесточена разпра, тъй като един от аварите и един от българите спорят за властта, „кому от двамата се пада да я наследи" и „като събрали хората си, двамата почнали да воюват помежду си", което във всички случаи и най-малкото показва, че количествено прабългарите в Аварския хаганат, дори и да не превъзхождат, то поне не отстъпват кой знае колко на аварите.

Според проф. В. Златарски много преди събитията от 631-632 г., в Панония се заселват българи от западния клон, които признават властта на аварския хаган през втората половина на VI в. и които образуват „ордата, съставена от племената Тарниах, Коцагири и Завендер", като техният общ брой е близо 10 хил. От същото това „единородно население", което българите намират или заварват между Тиса и Дунав, произхожда и самият хан Крум, чиито отношения към неговия предшественик хан Кардам и обстоятелствата, при които поема властта, общо взето не са много ясни в българската историография, но въпреки това, добре известно е вече, че той още докато е с племето или племената си в границите на Аварския хаганат, използва нанесения от франките удар върху аварите, вдига въстание, освобождава сънародниците си от аварско иго, присъединява земите им към българската държава и сам поема върховното й управление, а към войската си присъединява и останалата част от разбитата аварска войска, в която безспорно има и немалко прабългари.

Конкретно князете и населението в областите по река Марош, още от времето на хан Крум (803-814) и хан Омуртаг (814-831), ако не и от много преди това, са прабългари, свидетелства и доказателства за което са налице както в старите унгарски хроники, според които в двореца на рода Gyula [дюла], например, в Трансилвания, за съжаление, поради доста странния маниер на ползуване на литературата, неясно по кое по-точно време и на кое място, все още се знае българският език, а така също и множеството прабългарски

географски названия по тези земи, и което население е вече християнско и експлоатира тукашните солници.

В съставената през 1300 г., на основата на редица други по-стари извори, Cronica de gestis Hungarorum, великият и могъщ княз Gyula dux Transilvano - „dux magnus et potens", е третият от седемте главни предводители на унгарското племе, което се дели съответно и на седем основни части, и седалището на когото е в Ерделю, като крал Стефан води война срещу него, убива го и завладява княжеството му през 1002/3 г. Управляващият над прабългарското племе секули в Трансилвания княз Дюла, наистина е историческата личност, за дъщерята на когото се жени бащата на маджарския крал Стефан - княз Гейза (970-977), за да си осигури един сигурен и силен съюзник в намерението си да постигне равновесие и дори надмощие спрямо останалите „маджарски местни владетели".

Този племенен вожд трябва да е Дюла-младши, защото унгарските изследователи откриват още един княз Дюла, който заедно с друг един племенен вожд - Булчу, около или точно през 950 г. се покръства във Византия и завежда в Трансилвания новоръкоположения епископ на Тюркия (Унгария), където той освободил мнозина от варварската заблуда и ги покръстил в християнска вяра.

Прабългарите привърженици на Византия Булчу и Дюла са покръстени от император Константин Багрянородни между 952 и 955 г., след което Дюла довежда в Трансилвания гръцкия епископ Йеротей, който започва да покръства местните „варвари"; през 970 г. или по-късно, Дюла-старши, който е съвременник на великите князе Файс и Таксони, го наследява Дюла-младши, съвременник на Гейза, а неговата дъщеря Шаролт, по силата на един изгоден предимно за Дюла, политически брак, става жена на Великия княз и така - бъдеща майка на Свети Стефан; Шаролт е родена през втората половина на 950 г. в Трансилвания и покръстена по волята на покойния си дядо, при което получава прабългарското име *Sar-aldy* = hermine blanche ou *Sarylty* = blancheure, преведено по-късно на славянски език като *Bele-knegini,* което означава Dame blanche; сватбата е през 970 г., престолонаследникът Стефан е роден след 975, но преди 977 г., за кратко време позициите на Дюла отслабват, защото през 976 г. българите отрязват всички преки връзки с Византия, поради което Шаролт се пренася от Трансилвания в Естергом, а Дюла полага усилия да превърне своя двор във Фейхервар в княжески, при което построява редица големи сгради, включително манастир и черкви; по-малкият брат на Шаролт се сдобива с титлата „трети дюла" на Трансилвания към края на 980 г.; веднага след възцаряването си крал Стефан изпраща наказателен корпус срещу града на Дюла, а основанията и причините за бързото и неочаквано падане на Дюла трябва да се търсят в новото нападение на Василий II срещу България през 1002 г., превземането на Видин и създаването южно от Долен Дунав на тема Тракия; през 1003 г. крал Стефан, начело на войските си, напада своя вуйчо, пленява го с жена му и двамата му сина, довежда го в двореца си, където го покръства, обаче Дюла избягва при полския крал Болеслав Храбри и там дочаква края на дните си, всичко това се случва преди 1018 г.

Столицата на Трансилвания, град Ерделю става унгарски едва през 1002/3 г. след нейното превземане и убийството на Дюла-младши от страна на крал Стефан I (997-1038), когото кралят убива несправедливо и от когото заграбва несметно количество съкровища, главно от злато, бижута и скъпоценни камъни. Затова населението по тези земи и през това време са прабългари болгари или прабългари секели и славяни склавини, а така също и славянизиращи се прабългари и секели.

Свидетелства и доказателства за това, че населението в областите по и в близост до река Марош през Ранното Средновековие е прабългарско предлага и палеоантропологията, според данните на която палеоантропологичните връзки между басейна на Среден Дунав и Централна Азия са съществени и представени главно от тураноидната и памирската раса; в погребенията конкретно от областта на Szentes и Borbástanya голям дял имат тураноидната

и памирската раса, като специално първата се характеризира с подчертано брахикранни и европо-монголоидни черти, сред които преобладават европеидните; свързана е с оногурския етнически компонент на унгарския народ от епохата на Завладяването на родина; в нейния генезис съществена роля играе Андроновската раса и е широко разпространена по Евразийската степ от Минусинската котловина до Карпатския басейн благодарение на Великото преселение на народите.

Веднага след завладяването на северозападните отвъддунавски земи, независимо че там заварват многобройно българско и славянско население, българските владетели предприемат интензивно-широкомащабна колонизация. Така например, още хан Крум, когато превзема град Одрин, преселва от тук, в отвъддунавските области на България, 10 хил. македонобългарски семейства и пак той, но вече представен от страна на Анонимус като „Кеан Велики - господарят на България", след като завладял земите между Тиса и Дунав, чак до земите на рутените и полоните, и там населил склави и българи.

Прабългарите колонизират Областта и към населяващите дотогава тези земи, българи и славяни, допълнително се присъединяват и други, не по-малко на брой българи и славяни, които започват да строят градове, крепости и укрепления и такива например са Бихар, Белград, Молдованещи, Новград, Чорнград и др., които имат своите типични паралели в строителството на Плиска, Преслав, Мадара, както и каменната крепост на град Пещ и окопното укрепление Землин, името на което очевидно е от славянски произход.

С разширяването на север българският владетел става господар на една огромна империя, като конкретно новопридобитите северни владения имат или крият извънредно големи богатства, най-ценни сред които са солните области на Седмоградско, около река Марош. Благодарение на това българите се издигат и застават на нивото на съществено-доминиращ фактор в цялостния обществено-политически живот и дейност на цяла Европа, свидетелство и доказателство за което е например отправеното през 892 г., чрез нарочен пратеник, от краля на Франция, Арнолф до българския княз Владимир-Расате, искане българите да не продават повече сол на моравците.

Специално североизточната част на Трансилвания, областта Седмиградско с площ 61.5 хил. км², е най-ценната и най-гъсто населената част на тези земи, именно което е причина и повод хан Омуртаг (814-831) да се откаже от старата българска политика - стремежа на юг, да сключи 30-годишен мир с Византия и да пренасочи политиката си на северозапад с цел да укрепи и затвърди българското владичество по тези земи и в частност около река Марош, където се намират огромните по онова време извънредно ценни солници, занемарени след римско време и които българите започват да разработват отново.

Тази политика превръща България в световен търговски център и принуждава Франкската държава и Моравия да установят търговски и дипломатически отношения с нея, докато в същото време, към по-рано установеното в Областта българско население се присъединяват нови, смесени колонисти - тюркобългари и славянобългари, доказателство за което като цяло са местното име *Торда* (общотюркско *Тузла,* славянско *Солнокъ*) и името на река *Кюкюльо* (славянско *Търнава*). Солните мини са разпръснати не само в Седмиградско, но и в областта Марамуреш, което всъщност означава, че солниците са поминък най-напред на една по-голяма част от местното българо-славянско население, а така също и това, че производството и търговията със сол са в чувствително по-големи размери.

През първите години от царуването на хан Омуртаг (814-831), франките подстрекават славяните тимочани и абодрити, те пък правят опити да се преселят в земите на франките; славяните между Дунав и Тиса правят опит да се отцепят и да завземат територии от българската държава, като прибягват и търсят помощта пак на франките; хан Омуртаг няколко пъти пише, предупреждава и умолява чрез пратеници франкския император

Людовик, да се въздържа от вземане на страна, иска съдействие при уреждането на спора, но императорът не бърза да уреди двустранните отношения и протака преговорите.

През 826 г. български войски навлизат с флот по река Драва, нападат владенията на франките между Драва и Сава и с цената на една многогодишна война, българите отнемат Сирмия от франките; нападат Моравия, разположена по западния бряг на крайбрежието Гарам и разоряват с огън и меч славяните в Горна Панония, прогонват техните князе и назначават на тяхно място български управители измежду висшите сановници в Столицата или от вътрешността на Страната, която мярка обаче не е повсеместна и българските владетели от това време, главно хан Крум и хан Омуртаг, определят и назначават за жупани, областни управители, също така и някои от местните князе, боляри или воеводи, с което фактически, не само се осъществява и регулира, и административно-териториалното деление на тези български земи конкретно и на Държавата като цяло, но се и доуточнява и стабилизира и нейната северозападна граница.

Хан Омуртаг прави жертвоприношение на Тангра пред Мадара
Художник Димитър Гюдженов

Князе, дукове, банове или жупани на българите и славяните по тези български земи, през различно време, са Алпбарс, Болуг, Борс, Булчу (955), Кеан, Ахтум, Гладъ, Морут, Менуморут, Дюла-старши, Дюла-младши, Лаборц, Салан, Тухутум, Хуба, Добока, Литовой, Сенеслав и др., именно поради което, без да сме в състояние да преценим и определим по-точно броя на комитатите върху западните отвъддунавски земи, те надали са се свеждали само до един единствен - по Тиса и Седмиградско, както приема като че ли проф. П. Коледаров, а това, че по времето вече на Арпад, областта Заранд, днешният град Арад в Румъния е комитат, се потвърждава и от Анонимус.

Сред жупаните, определени и назначени от българските ханове и царе, има и сановници от техния, царския род и такъв например е княз Салан, за когото в летописите се казва, че е потомък на великия хан, който някога присъединил тези области към своята държава - хан Крум или синът му хан Омуртаг, и който княз владее земите източно от Дунав и западно от дясното крайбрежие на Тиса със северна граница южно от днешна Будапеща, така че центрове на тази обширна и богата област са градовете Тител, Чорнград и Алпар, но

главното място сред тях се пада на Алпар, който следва да се приеме съответно и за нещо като столица или поне главен град на Областта.

Доколкото тези земи към българската империя ги присъединява хан Крум, а хан Омуртаг воюва и лично ръководи бойните действия срещу франките и панонските славяни на запад от Дунав, то княз Салан трябва да е потомък на хан Крум по линията на различно-друго от това на хан Аспарух, разклонение на неговото родословно дърво.

Княжеството на войводата Гелу е с център около днешния град Клуж, докато Темешки Банат има за главен град Кеве, сега град Кубин; воеводството на княза на секелите Менуморут, който е внук на княз Морут, владее земите между Тиса и реките Самеш на север и Мureш на юг с главен град, крепостта Бихор, докато западно и източно от река Олта има още две воеводства, второто от които е банството на Басарабите.

Основателността и коректността на целия този анализ се потвърждава още и от наличието в унгарския език на селищното име *Nándorlaka,* при който, доколкото първата съставка на Името възниква на основата на предимно унгарското народностно название *nándor* като едно друго, аланско по произход име на ранносредновековните българи, общо-резултативното значение на производната лексема, на основата на която възниква това селищно име трябва да е „място, където има или живеят българи”.

Маджарите се опитват да преминат река Темеш и тогава насреща им излиза с голяма войска от пехота и конница жупан Гладъ; след като е победен, той се оттегля в българските земи отвъд река Олта, докато воеводството Темешки Банат просъществува още известно време и по-точно, до 1003 г.

Откъм средата на X в. богат поземлен собственик, не само в басейна на река Марош, е болярinът Гиляд, който идва от Бъдин град с помощта на българите и който, както и неговият потомък, воеводата княз и жупан Ахтум, владее земите, ограничени от Тиса, Дунав, Криш и Хацегулуй, с център град Морисена на река Мureш. В действителност, българският жупан княз Гиляд владее и управлява най-големия на север от Дунав, Видинския комитат, който се простира между Западна Стара планина на юг и вододела на реките Марош и Бели Кереш, т.е. планините Заранд и Корду на север, като най-северната опора на тази българска военно-административна единица е крепостта Марошвар, днес град Чанад в Западна Румъния, и тъкмо този жупан е сред онези областни управители, съвсем близки родственици на династията, на които към края на управлението на цар Петър са поверявани по-важните комитати с ключови позиции в отбраната на страната. Ето защо, представител на местната българска администрация и власт в земите между Западна Стара планина, река Тиса, река Марош и река Олт на изток, по средата на X в. и по-точно, по времето на цар Петър (927-970), областен управител или жупан на по-голямата част от отвъддунавската българска територия и същевременно богат поземлен собственик в басейна именно на река Марош, е българският болярин княз Гиляд, който не само по произход е от град Видин, но е и назначен за управител на тази българска провинция от своя родственик българския цар. Княз Гиляд е внук на цар Борис Кръстител, по линията обаче на различно-друго от това на цар Симеон (893-927), разклонение на неговото родословно дърво и е назначен за областен управител от цар Петър с цел да прегради пътя и да спре непрекъснатите разбойнически набези на маджарите срещу и през българските земи и особено към Византия, с което те създават и допълнително напрежение между двете съседни държави с необратимо-трагични исторически последици за българската държава.

Приемник и наследник от първите години на XI в. на жупан Глад е неговият внук, пак българският болярин жупан Ахтум, славянизираната форма на името на когото трябва да е Охтум. Единствено и само, изцяло пълноправният и легитимен представител на българската официална власт в Областта, прабългаринът по произход и с прабългарско име, жупан Ахтум е управител, но и пълновластен господар на земите между Марош и Дунава в края на X-началото на XI в. Жупан Ахтум се покръства във Видин към края на X в. и основава на

река Марош, в столицата си Морисена - urbs Morisena, adică oraşul de pe Mureş, с други имена Марошвар и Чанад, манастира Свети Йоан Кръстител, където привлича и християнски, български монаси. Той управлява Закарпатските, Марамурешките и Седмиградските находища на сол и не само снабдява със сол с предимство българското население на юг от Дунав, но и внася от тях солидни суми в държавното съкровище; разполага с богатства, каквито имат само кралете и дори повече от маджарския крал, има повече войска и от крал Стефан, на когото не иска да се покорява, а взема мито от солта, която кралят прекарва по река Марош; продължава да изнася сол за Панония и отхвърля предложението на маджарския крал да приеме католицизма, което предложение безспорно ще да е направено малко след 1000 г., когато крал Стефан приема християнството и кралска корона от Рим; неговата дързост да запали корабите на краля, които пренасят сол, неговите езически обичаи и преди всичко неговата симпатия към византийците му навличат гнева на крал Стефан; начело на силна българска войска, поддържа равновесието по Среден Дунав, здраво пази северозападните български граници, запазва бащините си имоти, чак докато е жив, загива в сражение с маджарите през 1003 г., отбранявайки крепостта си столица град Морисена-Марошвар-Чанад, където има и родово имение.

От всички староунгарски хроники, само Житието на свети епископ Герхард, началният вариант на което е съставен още преди края на XI в., представя княз Ахтум възможно най-пълно и обективно-подробно и тук той е „могъщ владетел в града Морисена", покръстил се във Видин, имал седем съпруги, не бил особено ревностен християнин, „не почитал крал Стефан, понеже се осланял на множеството войници и благородници, над които упражнявал своята власт"; притежавал и неизброимо количество свободно пасящи коне и други под покрив; владеел много добитък с пастирите му; „бил заграбил властта над кралските солници при Моросиум, като настанил между устията на тази река и Тиса свои поданици и чрез стражи обградил и направил всички свои данъкоплатци"; властта си „приел от гърците", построил в Морисена манастира Йоан Кръстител, „поставил в него абат и монаси гърци, които да спазват техния обряд и традиции"; „на този мъж робувала земята между река Керес до областта Трансилвания и до Видин и Зорен"; „Оттам той набирал голямата си войска и ни най-малко не се съобразявал с краля".

Тези земи като цяло са български от етническа, административно-политическа, юридическа и стопанско-икономическа гледна точка, в продължение на един период от почти 600 год. с начало империята на българския каган Атилла и край - годината на разгромяването на българските войски с убийството на княз Ахтум, като специално тяхното постепенно-частично заграбване, завладяване и усвояване от страна на маджарите, поради все още властващия сред тях особено силен респект и дори страх пред цар Симеон (893-927), заради нанесения им от него жестоко-твърд, но напълно справедлив и търсен от самите тях удар кървава разплата през 895 г. в Ателкузу, изобщо не започва по негово време, а по време на неговия приемник цар Петър (927-970), когато маджарите, преминавайки през български земи, осъществяват редица опустошителни набези върху византийска територия, докато първия си опустошителен набег по българските земи те извършват през 934 г., т.е. едва седем години след цар-Симеоновата смърт, в резултат на което като цяло се стига до предявяване на искане от страна на ромеите българите да не пропускат маджарите да преминават през техните земи; до сключване през 965 г. на мир от страна на цар Петър с маджарите и напрягане до последен предел на ромейско-българските взаимоотношения.

Сабирите са другото голямо и силно болгарско племе, което слага своя отпечатък върху етническата карта на Източна Европа главно с това, че именно те са непосредствените предци на съвременните чуваши. Сабирите преминават в Европа южно от Каспийско море, обитават главно по и около Кубан и Кавказ, също и в степната област между Дон и Днепър, живеят в юрти, препитават се с месо на животни и риби, с диви зверове и чрез оръжието, през 589 г. са покръстени от арменския епископ Кардуст; главно като наемници вземат най-

активно участие не само във външнополитическия, но и във вътрешнополитическия живот на Византия, могат да екипират до 20 хил. добре въоръжени конници, често предоставят на византийските императори многочислени военни контингенти, изобретяват подвижния и закрит лек таран, с който изумяват гърците, живеят на хълмове, обградени със стена.

Аварите българи са голям и силен в началото военно-племенен съюз. Разгромени и подгонени в Средна Азия от западните тюрки, разнородна тълпа от около 20 хил. конници, без семейства и домакинства, те безредно-панически прекосяват Кавказ и нахлуват в северночерноморските степи през 555-558 г., не желаейки конфликти и войни, тукашните болгари оногури, сабири, кутригури и др. се признават за техни васали. От тук аварите най-напред се установяват в Добруджа, после се заселват в Панония, през 562 г. покоряват местните славяни и германското племе херули, където и когато основават просъществувалия до 802 г. Аварски хаганат, завземат Трансилвания и със смесената си войска от авари, българи и славяни започват да нападат Византия, като опустошават Мизия, Тракия и Македония, а през 626 г. безуспешно обсаждат Константинопол.

Тронната палата на хан-Крумовия дворец

След 791 г. Аварският хаганат е подложен на силен натиск от страна на Франкското кралство на Карл Велики, през 796 г. е разгромен от франките, без обаче да е победен окончателно. Тогава и по-точно през 802 г. хан Крум, който е от друго коляно на рода Дуло, обединява всички българи в Хаганата, въстава срещу аварите, разгромява ги, унищожава държавата им и присъединява земите й към територията на българската държава, на престола на която той същевременно се и възкачва.

Българските племена и народи в Западна Европа

Около 450 г. каган Атилла обявява намерението си да нападне силното вестготско кралство около Тулуза в съюз с императора на Западната Римска империя Валентиниан III. И по-рано той е в добри отношения със Западната империя и нейният фактически управител Флавий Аеций. През 433 г. Аеций за кратко е в изгнание при българите и тогава се сприятелява с Атилла, а тяхната помощ срещу готите и багаудите допринася за това, той да получи почетната титла magister militum на Запада. Подаръците и дипломатическите усилия на вандалския крал Гайзерих, който е в конфликт с вестготите, може би също оказват влияние върху решението на Атилла.

През пролетта на 450 г. сестрата на Валентиниан, Хонория, с цел да избегне принудително сгодяване за един сенатор, изпраща на Атилла молба за помощ и своя пръстен. Дори Хонория да не е имала предвид предложение за женитба, Атилла решава да изтълкува съобщението ѝ по този начин и приема, искайки половината Западна империя

като зестра. Когато Валентиниан разкрива заговора, единствено намесата на майка му, Гала Плацидия, го спира да не убие Хонория, а само да я изпрати в изгнание, като същевременно пише на Атилла, отричайки енергично валидността на предложението за женитба. Атилла не се съгласява и изпраща посланици в Равена, които заявяват, че Хонория е невинна, неговото предложение е валидно и той ще дойде, за да предяви претенциите си.

Към края на 450 г. византийският император Теодосий II умира, неговият наследник Марциан спира изплащането на данъка за българите, при все че Балканите вече са силно опустошени от предишните походи на българи и готи. Смъртта на краля на салическите франки и започналите междуособици между двамата му синове предизвикват разрив между Атилла и Аеций, като Атилла поддържа по-големия син, а Аеций - по-малкия. Намерението на Атилла по това време е да разшири държавата си, вече най-голямата и най-силната на континента, до атлантическия бряг. След като събира всичките свои васали - гепиди, остготи, руги, херули, тюринги, алани, бургунди и други, той потегля на запад и обявява готовността си да сключи съюз с която и да е от двете страни - вестготи или римляни.

Пръв и единствен в общочовешката история каган Атилла подготвя, организира и провежда Първата велика битка на народите (15.06.451 г.) на Каталунското поле край днешния френски град Орлеан. Общият брой на участниците в тази битка от двете страни наброява между 300 и 700 хил. души, докато само загиналите и ранените пак от двете страни са близо 165 хил. души. Независимо от продължаващите и до днес тенденциозно-инсинуативни и злонамерено-голословни твърдения, че в тази битка Атилла е победеният, то видно особено добре от втория след Прискус, напълно достоверен за случая източник, какъвто е Йорданес, боят между двете коалиционни армии е прекратен поради настъпването на нощта, т.е. битката очевидно завършва наравно, и все пак на другия ден неговите противници напускат, но още по-точно, бягат от бойното поле, така че победата безспорно е на страната на Атилла, а не на страната на Аеций.

По време на Първата велика битка на народите на Каталунското поле каган Атилла е голям тактик и разумно-хладнокръвен ръководител на боя. Тогава битката започва и изнася уникално-непознатата за Европа, развърнатата около разположения на една височина главен щаб, в качеството на негова гвардия и атакуваща първа, но заедно и дори след него, тежка прабългарска конница и то след като той е произнесъл пред всички знаменателната си реч, в която ободрява и въодушевява отиващите на явна смърт свои войници, като казва, че първи ще удари врага и ако след неговия удар, все още има някой, който е останал на мястото си и не е побягнал, това означава, че той вече е пътник за Другия свят.

Истинската роля и място на каган Атилла не само в тази наистина Велика битка на народите, но и в сърцето и душата на всеки един от участвуващите в нея племенни вождове си проличават особено ярко от следните редове на Йорданес: *Останалото множество, ако може така да се каже, и вождовете на различни племена, подобно на глутница, чакали знак от страна на Атилла и където им посочел с поглед, всеки безпрекословно със страх и трепет застaвал и действително изпълнявал това, което му било заповядано!* - надали Аналите на Световната история крият в себе си подобно описание разказ за друг вожд, крал или император, равен и подобен на Атилла, който не само се държи толкова достойно и храбро на бойното поле, но и вдъхва такъв респект и най-искрено уважение у вождовете и кралете негови съюзници и приятели!?...

Разпространяваната не от вчера недостойно-подла клевета, че на Каталунското поле каган Атилла и неговите съюзници са победени, не може да отговори на въпроса как така една „разгромена" войска, още следващата година, пресичайки Алпите, тръгва на такъв труден и далечен поход към Италия, където за пределно кратък срок превзема и разрушава двадесет крепости и се спира чак и едва пред стените на Рим?!!

През 452 г. Атилла тръгва на военен поход към Рим, за да предяви главно своите претенции за брак с Хонория, като по пътя си опустошава Северна Италия. Армията му

превзема и разграбва много градове и крепости, като напълно разрушава, разграбва и опустошава най-напред Аквилея. Валентиниан бяга от столицата Равена в Рим, а останалият сам Аеций няма достатъчно сили, за да се противопостави на българите. Атилла се спира едва при река По, където през 452 г. е посрещнат от делегация, включваща префекта Тригеций, консула Генадий Авиен и папа Лъв I и която го умолява да пощади Рим.

В дъното и основата на все още ширещата се демонизация и сатанизация на каган Атилла и неговите българи хуни стои висшето католическо духовенство. Именно то, най-напред не разбира и не вижда нищо лошо в това техен епископ да разравя и оскверняваа гробовете на хуните и да продава на римските аристократи намерените в тях златни съдове, но то в никакъв случай и никога няма да приеме и преглътне нечуваното унижение папата да целува ръка на един варварин и да го умолява да пощади Рим. Според други източници обаче той целува не ръката на Атилла, а крака му, но най-вероятно, коленичил в праха и бутайки пред себе си ковчежето с много пари и скъпоценности за откупа на Рим, папата прегръща и облива с горчиви сълзи копитата на коня му. Всичко това се удостоверява и потвърждава от векове наред от най-строго засекретените със специалния печат на Ватикана средновековни изследвания и описания на въпросното събитие. В тях съвсем накратко се споменава за засекретените пак със същия печат страници от историята на Прискус, докато в други документи пък има и рисунка на папата и Атилла в този толкова обидно-срамен за целокупното Католичество момент.

Атилла напада Италия
(Фреска на Делакруа 1840 г.)

Папата моли Атилла да пощади Рим

Българският каган Атилла винаги е вълнувал и ще продължи да вълнува ума и сърцата на мало и голямо чак, докато свят светува, включително и с това къде той е погребан и дали най-после не е намерен и неговият гроб. За него и занапред все така ще се носят предания и легенди, пеят песни, пишат поеми и романи, рисуват фрески и картини, снимат филми и поставят опери и то с най-добрите за времето си артисти и оперни певци; бащите ще кръщават децата си на негово име с тайната надежда, че и те ще станат като него; въпреки че единствено ние българите сме неговите най-преки потомци, то народите от Тихия океан до Атлантика ще му издигат паметници и ще се надпреварват да „доказват", че именно те са неговите потомци; банките им ще пускат заемащи първото място в световните класации юбилейни монети с неговия лик, а заводите им ще произвеждат какво ли не, все под, със и в негово име.

Именно за него пишат и ще продължават да пишат: *Атилла е човек с гигантски амбиции и огромни таланти, възглавявайки армия от хуни конници, придружавани от военните контигенти на десетина съюзни племена и колони от крепостно-обсадни машини, той създава империя, простираща се от Балтийско море до Балканите и от Рейн до Черно море. Атилла е един от най-уникалните исторически персонажи, с него не може да се сравни никой, чак до възхода едва след 750 год. на видния стратег и основател на великата*

империя на Чингисхан. Приносът на Атилла в европейската история е свързан с Великото преселение на народите и упадъка и гибелта на Западната римска империя. Благодарение на блестящите победи на хуните, името на Атилла задълго надживява самия него и живее и до днес. Атилла по най-добрия начин пасва на своето място и време, като изиграва няколко роли - движеща сила на историческите промени; завоевател, покорил значителна част от Европа; рушител и бич Божи за грешните християни, но за други пък герой.

Военно-политическата роля и значение на българските племена и народи в Европа, както и големите приноси и заслуги на каган Атилла в световната история, а това ще рече и пред Човечеството изобщо, е тази, че именно той и те слагат край на една историческа за съвременните европейци епоха - Античността на робовладелците и робите, и полагат основите на следващата историческа епоха - Средновековието на феодалите и крепостните селяни. Каган Атилла, пръв в европейската и общочовешката история, реализира на практика идеята за европейски парламент и „европейски съединени щати" в рамките на първата не само по време, но и по обхват и сила, не единствено за племената и народите от Великото преселение, а и за по-голямата част от европейските племена и народи, конфедеративно-полиетнична държава, каквато е Западнохунската империя. И не на последно място, по време и след тази българска империя етно-демографската карта на Европа вече не е такава, каквато е била до тогава или налице е нова и коренно различна етническа карта на Европа.

Своеобразен връх в придобиването и употребата на злато се наблюдава при кавказките българи сабири през втората половина на VI век: *Когда таким образом правительство тюрок обогатилось золотом персов, все это племя предалось великой роскоши: они выковывали и чеканили себе золоченые ложа, столы, кубки, кресла и подставки, делали из золота конские украшения и полное вооружение себе и все то, что приходит на ум в опьянении богатством* [Симокатта].

В Източна и Централна Европа българите се снабдяват със злато главно чрез данъка, който налагат на Византия. През 434 г. Атила и Бледа се срещат с ромейските пратеници при крепостта Константция, дн. Панчево, на другия бряг на Дунав, срещу Белград, където се договарят за размяната и откупуването на пленниците, за еднаквата достъпност и безопасност на тържищата, както за ромеи, така и за хуни, като за спазването и поддържането на договорите ромеите трябвало да плащат на царските скити по седемстотин литри злато всяка година, докато по-рано данта била триста и петдесет литри. Сред забягналите при ромеите и върнати скити били и младежите от царски род Мама и Атакам, които били разпънати на кръст в крепостта Карсум, най-вероятно дн. Хърсово в Добруджа.

Пред вълната колона на напредващите от двете страни на Дунав хуни, като авангард и разузнавателно-челен дозор на войските, вървят аланите и тази вълна не само е широка по фронта, но тя е силно разгърната и в дълбочина, защото пак през 443 г., докато нейната челна част е около Ниш, в Херсонес става голяма битка между хуни и ромеи, ромеите са разбити и съгласно сключения договор се задължават да предадат бегълците, между които имало и царски скити, които били дошли при ромеите, понеже отказвали да се подчиняват на Атила, също така да им се дадат шест хиляди литри злато съгласно предишните спогодби, първата от които най-вероятно е горепосоченият договор от 412 г., като им се плаща всяка година данък две хиляди и сто литри злато. Управниците на ромеите били обхванати от преголям

страх и независимо че този данък бил прекалено тежък и труден за държавата и народа, в старанието си да сключат мир, те приемали всяко искане.

По-точна и ясна представа за количеството на това злато като че ли може да се добие при пресмятането и превръщането на посочените в Изворите литри злато в килограми на основата на съответствието на тогавашната мерна единица за злато, която през различните периоди се изменя незначително и намалява от 324 до 319 гр., поради което тук може да се приеме, че примерно през 443 г. нейната равностойност е 320 гр., откъдето съгласно сключения договор между хуните и ромеите след битката през тази година, ромеите се задължават да дадат като стар дълг шест хиляди литри злато съгласно предишните спогодби, т.е. 1920 кг злато, и да плащат всяка година данък две хиляди и сто литри злато, т.е. 672 кг, което количество изглежда не ще да е било никак малко дори за една империя като Византия, щом като и самите хронисти отбелязват, че този данък е прекалено тежък и труден за държавата и народа.

Късноантичните и ранносредновековни българи потребяват доста много злато най-напред за златни и позлатени съдове и прибори за хранене, за накити и украшения по облеклото и сбруята на конете им, за позлатяване на отделни части от бойното оръжие, за украса на домовете и дворците на хановете и болярите, а към края на Периода и за църковна утвар, одежди, обзавеждане и иконография. На приема обяд, който българският каган Атилла дава за чуждестранните посланици, пратеници и представители при неговия двор, всички се хранят и пият от златни или сребърни съдове и прибори, докато самият Атилла, не само че на крака произнася тоста си за всеки един от тях поотделно с дървена чаша в ръка, но се и храни от дървен съд. Още при Атиловите българи, както и при по-късните кавказски и дунавски българи рангът на сановниците се показва и отразява не само

посредством специални златни украшения като колани, венци или обеци, но и чрез златните прибори за хранене. Според византийските хронисти личната гвардия на българския хан носи позлатено оръжие и безспорно от тази гвардия са тридесет и трима погребани във Вознесенка войни от личната дружина на хан Аспарух, сабите на които са с позлатени ножници. Ето защо българите от това време определено се различават и рязко се открояват сред всички племена и народи в Източна и Централна Европа по красотата и дори пищността на своето облекло, оръжие, сбруя на конете и домашно обзавеждане: *Для прочих варваров и для нас были приготовлены роскошные кушанья, сервированные на круглых серебряных блюдах, а Аттиле не подавалось ничего кроме мяса на деревянной тарелке. И во всем прочем он выказывал умеренность: так, например, гостям подавались чаши золотые и серебряные, а его кубок был деревянный. Одежда его также была скромна и ничем не отличалась от других, кроме чистоты; ни висевший у него сбоку меч, ни перевязи варварской обуви, ни узда его коня не были украшены, как у других скифов, золотом, каменьями или чем-либо другим ценным* (Приск).

БЪЛГАРСКИЯТ ВЛАДЕТЕЛСКИ РОД ДУЛО И НЕГОВАТА ТАМГА

Българският владетелски род Дуло е известен не само от Именника на българските ханове, защото немалък брой най-ценно-достоверни сведения и данни за българите изобщо и за него в частност, се съдържат преди всичко в древнокитайските летописи. Тамгата му е нанесена и се среща по целия път на миграция на българите още от Минусинската котловина чак до Балканите и Централна Европа.

Именникът на българските ханове

Именникът на българските ханове е родословието на прабългарския владетелски род Дуло, което съществува и се съхранява в устна традиция. По устен път, родословието на прабългарите се предава от дядо на внук и така се съхранява в народната памет. На Именника му принадлежи много важно и особено място в българската история и народопсихология, защото той не само прославя нашите велики предци, но и продължава назад във Времето със столетия генеалогията на българските царе. Той заема водещо-централно място в индивидуално-личностната народопсихология, защото доказва и показва колко древен е родът, към който принадлежи дадено лице. Затова, Именикът, никак неслучайно, е преведен от прабългарски на български език по нареждане на цар Симеон и е поставен в посветения на него сборник.

Строгото съблюдаване от страна на тюрките изобщо и на българите в частност на принципа на екзогамията изисква пълното и точно познаване на собственото родословие, началото и основите на което се коренят още в обичаите на патриархално-родовите отношения. Съвсем до неотдавна, мъж от волжските българи чуваши не можеше да се ожени, ако не знаеше родословието си до девето коляно, а казахите и до ден днешен много добре знаят и помнят от кой род и от кое коляно произлизат. Конкретно при башкирите, всеки мъж трябва да помни имената на своите прадеди 10-15 колена назад във времето.

Вехтозаветната линия в Българското Християнство се проявява и наблюдава също така и на нивото на национално-политическата идеология или доктрина, водещо-централна фигура и фактор в която е цар Симеон. В рамките на тази доктрина и като контрапункт на всичко онова, което ромеите мислят, казват и вършат срещу него, народа и държавата му, поставяйки в сборника си Именника на Българските Ханове непосредствено след Книга на Царствата, Симеон извежда династията на българските царе през великия Атилла-Авитохол към юдейските царе и вижда България като продължител на Юдейското Царство, а Преслав - като приемник на Йерусалим; самият той се смята за приемник на Мойсей, защото и неговото дело и мисия на Този Свят са подобни на тези на Мойсей; както Мойсей, и Симеон е получил предсказания от Бога и е съзрял Божията Слава, която му повелява да прави всичко това, което той прави; Симеон стои начело на един богоизбран и предвождан от

самия Господ-Бог народ, когото той трябва да изведе на Обетованата Земя; съгласно внушената му от Бога мисия, именно Симеон е избавителят и на ромейския народ от Злото, в името на което обаче преди това той трябва да го завладее този народ. Същевременно Симеон не пропуска случая за пореден път да размаха пръст на ромеите, като им припомня, че българите всъщност са потомци на войнствените хуни, съкрушили великата Римска Империя. Това е още по-важно и значимо, когато родът на дадена историческа личност е и владетелски. Именно това много държи да подчертае и покаже на ромеите и Симеон, в противовес на това, че техните императори обикновено са хора без род и потекло и въпреки това си позволяват да не признават неговата царска титла.

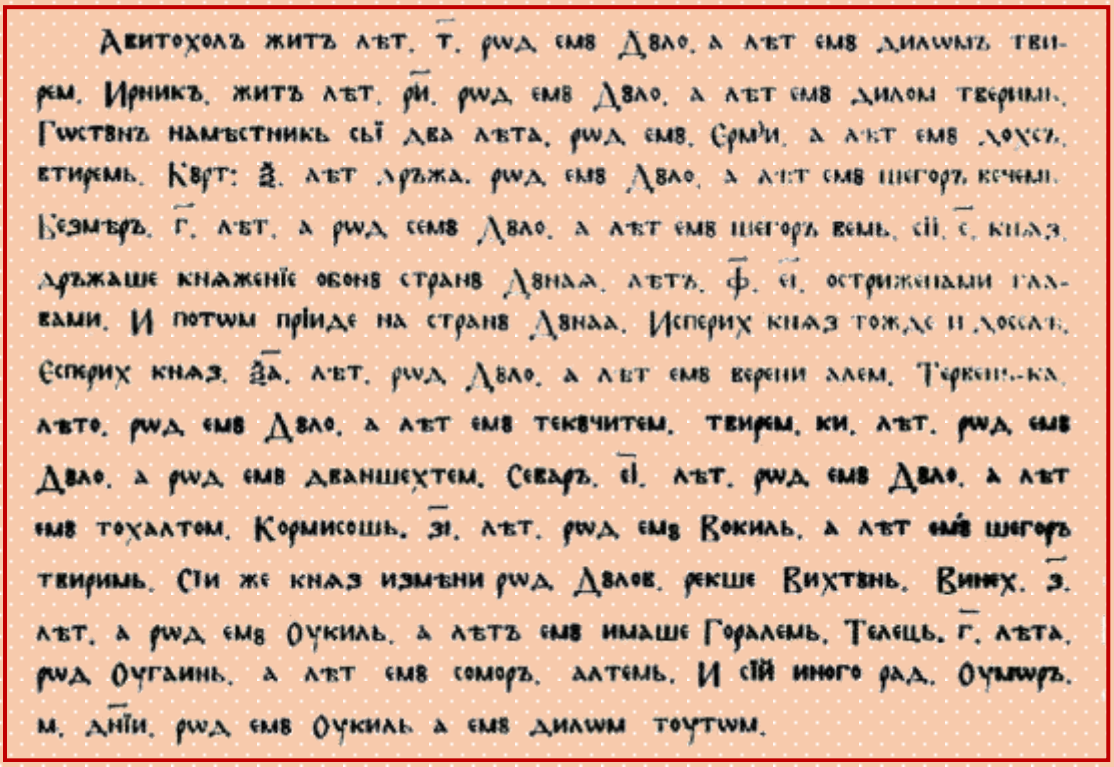

Аитохолъ житъ лѣт. т. рwд ємѣ Двло. а лѣт ємѣ дилwмъ тви-
рем. Ирникъ. житъ лѣт. рѝ. рwд ємѣ Двло. а лѣт ємѣ дилом тверим.
Гюствнъ намѣстникъ сѣї два лѣта. рwд ємѣ. Срмѣи. а лѣт ємѣ хохсъ.
етиремь. Квртъ: а̑. лѣт хрѣжа. рwд ємѣ Двло. а лѣт ємѣ шегоръ кечем.
Кезмѣръ. г. лѣт. а рwд семѣ Двло. а лѣт ємѣ шегоръ весь. сїи. с. князь
дрѣжаше княженїе обонѣ странѣ Двнаа. лѣтъ. ф. ѥ. остриженами гла-
вами. И потwмъ прїиде на страна Двнаа. Исперихъ князь тождс и хосла.
Есперихъ князь. а̑а. лѣт. рwд Двло. а лѣт ємѣ верени алем. Терконь-ка
лѣто. рwд ємѣ Двло. а лѣт ємѣ текѣчитем. тверем. ки. лѣт. рwд ємѣ
Двло. а рwд ємѣ дванщехтем. Севаръ. сѣ. лѣт. рwд ємѣ Двло. а лѣт
ємѣ тохалтом. Кормисошь. зѝ. лѣт. рwд ємѣ Вокиль. а лѣт ємѣ шегоръ
тверимь. Сѣи же князь измѣни рwд Двлов. рекше Вихтвнь. Винех. з.
лѣт. а рwд ємѣ Оукиль. а лѣтъ ємѣ имаше Горалемь. Телець. г. лѣта.
рwд Оугаинь. а лѣт ємѣ соморъ. алтемь. И сїй иного рад. Оуьморъ.
м. днїи. рwд ємѣ Оукиль а ємѣ дилwмъ тоутwм.

Българският владетелски род Дуло

Прабългарското родово име *Дуло* възниква и се образува на основата на българската дума **дул* „голям, силен; великан; боен кон“ с такива съответствия в някои централноазиатски езици като тюркското *дул/тул,* старотюркското *tölük* „сила, мощь; vigour, violence“ и към което е прибавен собствено прабългарският звателен падеж *-а,* който с течение на времето се лабиализира и превръща в звука *-о*.

Най-ранните сведения и данни за останалото в Централна Азия коляно на прабългарския род Дуло, Долит, Дулат, китайско *Tuge, Тугэ, Тугу, T'u-ko, Tu-ku,* старокитайско *d'o-klak, Ну-ла = nuo(do)-lat,* са главно в древнокитайските летописи. Те са за времето 3-4 века преди Новата ера, когато най-видният и прочут представител на рода, шаньюй Багатур, китайско *Маодунь,* основава и ръководи огромната си империя. Доста преди това обаче, като отделно-самостоятелен род от прабългарското племе хунк-хунгар, родът Дуло станува по долината на река Тола. Тук, по реките Орхон, Тола и Селенга е центърът на късноантичната прабългарска държава и тук са построени най-много градове.

С течение на времето този род се умножава и дели на други колена, които впоследствие се превръщат в родове и племена под същото име. Всички те мигрират и се разпростират на югозапад, а много от тях даже и пресичат Великата китайска стена. Старейшини на нови родове или пък вождове на племена привличат и обединяват около себе си други български родове и племена, на основата и с помощта на които полагат основите на отделно-самостоятелни държави, които на места прерастват в смесени българо-китайски империи.

В тези държави, по собствено-оригинална технология, българите строят градове с невиждана дотогава планировка и архитектура; секат пари, покровителстват учени, откриват училища и университети и т.н. Други пък завземат властта в отделни китайски държави и провъзгласявайки се за императори, поставят началото на нови китайски династии.

Немалък брой български родове и племена не мигрират на запад, а само частично остават в Централна Азия, като едно от тях е и племето хунь. С течение на времето те се оказват в съседство или в обкръжението на други, китайски, тюркски - къпчакски, огузски, уйгурски, или монголски родове и племена, с които впоследствие се смесват и претопяват. Именно поради това, от прабългарския владетелски род Дуло водят потеклото си китайски династии, императори и императрици, сановници и пълководци, както и тюркутски, къпчакски, огузски, уйгурски или монголски кагани, ханове и вождове на племена. И през тази епоха продължава наложената още от времето на шаньюй Багатур традиция каганите, хановете или вождовете на племена да се избират измежду потомците на рода Дуло.

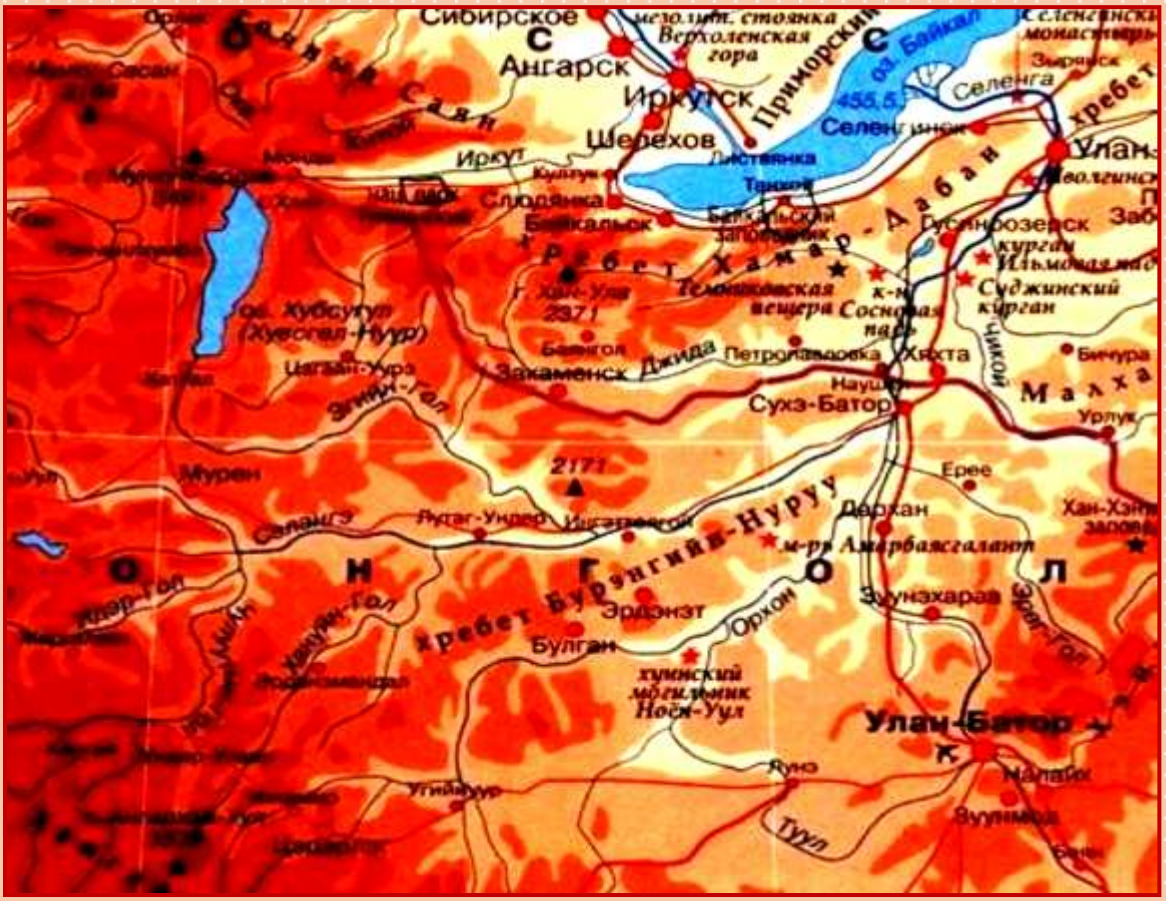

След първата половина на VI в., измежду останалите по земите на Централна Азия български родове на име Дуло, главно в рамките на Тюркутския каганат, се излъчват редица едноименни ханове или вождове на племена. Макар и със солиден български субстрат, те обаче са български само по произход и име, номинално, защото родовете или племената, начело на които те стоят и някои от които носят и техните имена, по произход и етническа принадлежност като цяло вече са огузи, къпчаци, уйгури или монголи.

Тамгата на българския владетелски род Дуло

По произход, същност и функция, хералдичният знак на прабългарския владетелски род Дуло е тамга с нейните три основни функции - притежателна, представителна и защитна. Родът Дуло е владетелският род на прабългарското племе оногури, той се споменава главно в Именника на българските ханове от времето на Първото българско царство, но е

засвидетелстван малко след Новата ера и в древнокитайските летописи. Тамгата на рода Дуло се създава и използва доста преди Новата ера в Централна Азия като средство за белязане и доказване правото на собственост върху притежавания добитък и пасища. В представителната си функция, тя се използва за първи път по време на погребение в древнокитайска пирамида на китайска императрица с произход от рода Дуло. Знакът е открит по земите на Северното Причерноморие и Трансилвания, но особено честа е неговата употреба и разпространение на територията на Първото българско царство след основаването му от хан Аспарух през 681 г. Употребен в неговата представителна функция, тук и по това време, той играе ролята и на държавен герб, видно особено добре от това, че хан Крум нарежда да го изваят в един монументално-внушителен вид върху централната каменна плоча от настилката на двора на новия си дворец, който той построява в Плиска след възкачването си на българския престол. Понастоящем тамгата хералдичен знак на прабългарския владетелски род Дуло се изследва и описва от страна на българските епиграфи, историци и археолози не особено подробно-задълбочено и в противоречие с неговия произход, същност и основни функции, и то при липсата обикновено на обяснение за нейната конкретна употреба като връзка с определена историческа личност или събитие.

От незапомнени времена, в долината по средното течение на река Орхон станува старейшина от племето хунк-хунгар от състава на Прабългарската, Болгарската подгрупа на Българската, Булгарската група на Тюркското етнолингвистично семейство.

Многолюдното семейство на този старейшина се състои от бащата, неговите 3-4 жени, петнадесетина синове и дъщери и тридесетина внуци. Всички те отглеждат и се грижат за табун от 200-300 коня, стотина говеда и камили и към 2-3 хил. овце. Едрия добитък бележат с тамгата на бащата, която изглежда така ᛉ и която обаче по времето, когато племето все още е на Алтай, е със заоблени разклонения. Пак с тази тамга те бележат и пасищата, които им принадлежат.

С течение на времето, хората и добитъкът се умножават и долината отеснява откъм вода и трева. Тогава бащата дели семейното имущество на две и начело с най-големия син на име Дула, двама-трима от синовете се изнасят нагоре по долината на съседната река, която от този момент нататък също започва да носи името Дула с редица фонетични варианти в другите съседни езици и през различно време и така тя се превръща в прародина на българския род Дуло. За белязане на едрия добитък братята си запазват бащината тамга, само че съгласно традиционно-задължителната в подобни случаи практика, те й прибавят две вертикални черти отстрани и тя получава вида ᛘ.

Сравнително рано, но вече в представителната си функция, тамгата на рода Дуло е нанесена отвътре на стената на погребалната камера на прочутата, също и загадъчната древнокитайска Бяла пирамида. Много странно, интересно, пък даже и любопитното за тази пирамида е това, че в нея е погребана китайска императрица чист европеид и то русокоса, независимо че китайците обикновено погребват в пирамиди само императори, като строителството им започва още през втората година от царуването им.

Късноантичен и ранносредновековен Китай има не една императрица с български произход, но специално погребаната в най-голямата на Света, по-високата даже и от Хеопсовата пирамида, гигантската, легендарната и построената терасовидно с кристаловидна бяла глина и масивни бели каменни плочи, Бяла пирамида, води своя произход от рода Дуло и най-вероятно тя е бабата на китайския император Taizong. Между присъстващите на погребението на тази българо-китайска императрица е и ханът на племето дуло-хун, същевременно и старейшина на останалото в Централна Азия коляно от рода Дуло. Съгласно съществуващата традиция той удостоверява своето присъствие тук, като с кръвта на жертвеното животно, наред с тамгите на други присъстващи, нанася на стената на пирамидата тамгата на рода си и по този начин засвидетелства още и това, че тази китайска императрица е от неговия род.

Малко преди кончината си през 665 г., хан Кубрат свиква за последно синовете си; обяснява им, че неговите племена дотолкова са се умножили и увеличили, че тези земи вече не могат да ги изхранват и ще трябва да продължат на запад, пък и отзад наближават хазарски племена, на които трябва да направят място; разказва им притчата за неразвързания сноп пръчки и ги призовава винаги да бъдат единни и сплотени; съгласно стародавната българска традиция, им предава властта си, връчвайки на всеки един от тях по една златна стрела и разпределя племената, които те трябва да поведат в указаната от него посока.

На хан Аспарух, хан Кубрат завещава родовата тамга, който от този момент нататък става и старейшина на хан-Кубратовото коляно от рода Дуло от племето на прабългарите оногури. В знак на тази толкова рядка и високоотговорна чест, той вади от съкровищницата си и го дарява с шест изкусно изработени златни персийски кани, придобити като боен трофей по време на гръцко-персийската война, когато все още много младият княз Курт предвожда западното крило на войската на Западнотюркския каганат. Същевременно той му и заръчва-поръчва да пресече Дунав и там да възроди неговата Велика България.

Придвижването на племената от Днепър до Дунав се определя от скоростта, с която стадата от коне и овце, пасейки от време на време, могат да преминат от едно място на друго, като през зимата задължително се слиза на морския бряг, където те може да намерят изсъхнала трева, а така също и от стратегията на хан Аспарух, на всяко място, където се налага да се задържат за по-дълго време, да построи нова или да ремонтира изоставена стара крепост, да изгради укрепление, насип или ров.

Летописецът Масуди съобщава: *Страната на българите е обградена с ограда; тази ограда е подобна на стена край ров; така укрепените граници се пазят свирепо дори в мирно време, всякога пазачи бдят на границата и ако роб или свободен успее да избяга по някакъв начин, то незабавно вместо него биват избивани пазачите.*

При придвижването си към Балканите, племената на хан Аспарух се задържат повечко време в Южна Бесарабия, докато самият той се установява в някоя от крепостите по пътя, най-вероятно Аккерман, днешният украински град Білгород-Дністровський. Тогава хан Аспарух нарежда полуразрушената крепост да бъде ремонтирана, а тамгата на рода Дуло да се издълбае върху подходящ камък, който да се зазида над главната порта на крепостта като знак, че тук пребивава потомък на рода Дуло, който е и предводител, хан на поверените му прабългарски племена. Това събитие следва да се датира към 672-673 г. Селищното име *Ак-керман* е прабългарско по произход и съгласно Прабългарската цветова геосимволика

означава „южен град, крепост“, буквално „бял град, крепост“. Прабългарско по произход е и другото име на река Днестър - *Торлу,* което означава „солен“.

Непосредствено след битката в Онгъла през 681 г. и начело на войската си, хан Аспарух предприема стремително преследване и поголовно изтребване на разгромената и изпаднала в панически ужас византийска войска, което продължава чак до Варна. Преди това обаче той се задържа малко повече в крепостта Дръстър, днешният град Силистра, където ръководи ремонта на късноантичната крепост. Именно тогава той нарежда върху крепостните стени да бъде издълбана тамгата на рода Дуло.

Придвижващите се след войската семейства, заедно с домакинство и стада добитък, с настъпването на есента, достигат брега на морето. Фамилия, но по-точно, станище от десетина семейства от хан-Аспаруховото коляно на рода Дуло, едно от които е и семейството на самия хан Аспарух, се установява за зимуване съвсем на ръба на платото над град Дионисополис, днешният град Балчик. Мястото е много удобно, защото с падането на първия сняг, добитъкът се пуска покрай брега на морето, където снегът общо взето не се задържа и той може да се прехранва с изсъхнала растителност. През зимата, тук умира възрастен болярин от това станище. Съгласно стародавния прабългарски обичай, той е изгорен и прахът му се погребва, поставен в амфоровидна стомна с тамга на рода Дуло.

След известно време станището на хан Аспарух се придвижва по брега на морето и достигайки долното течение на днешната река Батова, започва да станува по нейната долина. Затова тази река получава името си по неговата титла *бат* „княз“ и *ова* „род, фамилия“, т.е. *Бат-ова* „князев род“. С течение на времето това родово наименование се преосмисля и превръща в наименование на местността и преминаващата през нея река. Поради опасността от морски десант от гръцкия флот, който продължава да патрулира в залива между нос Калиакра и нос Галата, хан Аспарух нарежда по крайбрежната ивица да се издигне землено-насипен вал.

Малко по-късно, това и още други прабългарски станища, покрай разрушения и опустошен от аваро-славянските набези и напуснат от жителите си град Одесос, днешният град Варна, се спускат във Варненската долина. Поради опасността пак от гръцки морски десант, хан Аспарух нарежда между днешните местност Карантината и местност Погребите да се издигне землено-насипен вал с траншеен ров пред него. Върху вала се побива мраморна колона с тамгата на рода Дуло и така той посочва, че именно тук е югоизточната граница на българската държава. Това събитие трябва да се датира към 684-685 г.

Придвижвайки се нагоре по реката, която понастоящем се нарича Провадийска, хан Аспарух превзема и се установява за кратко в някоя от крепостите по нея, най-вероятно Марцианополис, намираща се близо до Девня и където в края на VII в. прабългарите основават селище. Тук той нарежда тамгата на рода Дуло да се издълбае върху подходящ камък, който да се зазида над главната порта като знак не толкова, че в нея пребивава потомък на рода Дуло, колкото като проглас, манифест, декларация, че тъкмо тази крепост е седалището, столицата на главата владетел на българската държава на име България. Това събитие трябва да се датира към 685-686 г. Година-две след това трябва да се датира и тамгата, намерена върху разкопаните стени на Плиска и която пак със същата цел е зазидана върху фасадата на разположената в центъра на голямото землено укрепление „огромна, почти квадратна сграда, заемаща площ повече от четири декара“.

Изложеният в Археологическия музей във Варна каменен блок от село Бяла, Варненско, върху който тамгата на рода Дуло е издълбана между две рунически букви, безспорно е бил вграден в тукашния вал с изглед към морето. Този вал е последният и най-южният, който хан Аспарух изгражда, не само за да защити младата си държава, но и за да покаже, че именно тук е нейната южна граница. И наистина, двете рунически букви се разчитат като *äl* „държава, страна“, а целият надпис съответно се превежда като *Държавата на Дуло*.

Поради големия си брой като употреба и разпространение в рамките на Първото българско царство, тамгата на прабългарския род Дуло от дълго време насам е предмет на засилен научен интерес не само в България, но и в редица други страни по Света. Като резултат, днес вече са налице немалко по-общи или по-частни, пък даже и специално-индивидуални проучвания върху нея, при което не само са открити доста неизвестни до тогава нейни употреби, но са и установени и описани и редица нови нейни черти и особености.

Като резултат обаче от предимно емпирико-позитивисткия подход и метод на изследване в българската медиевистика, все още не може да се каже, че тамгата хералдичен знак на прабългарския владетелски род Дуло получава във и чрез всички тях своето достатъчно адекватно-пълно и възможно най-подробно-задълбочено научно описание и представяне, особено в аспекта на своята най-обща същност и конкретна функция.

Характерното за този подход и метод е това, че се отдава предпочитание на откриването и трупането на фактология за сметка, пък дори и напълно доброволен отказ от нейната научна класификация и теоретико-методологична интерпретация.

Неправилното определяне на конкретната употреба на тамгата на рода Дуло води до погрешно тълкуване на археологичния обект и до формулирането на изпразнени от всякакво съдържание тези. Така например, на основата и по повод на оловен печат с Кръст и Ипсилон или пък само с Ипсилон, се стига до съдържателно кухото и нищо неозначаващо заключение, че „кръстът е заменен със знак", пък даже и до парадоксално-смехотворното твърдение, че „кръстът и ипсилонът, изглежда, са се схващали като сходни или равностойни по смисъл знаци" (Р. Рашев).

В действителност, притежателят на печата на име Евтимий е сложил Ипсилона на обратната страна на печата си, за да удостовери и покаже принадлежността си към владетелския род Дуло, т.е. в случая става дума за втората от трите основни функции на всяка тамга - представителната. А надписът на лицевата страна на печата е на гръцки език: **† Κύριε Βοήθει τώ σώ δούλώ Εύφήμιώ.** И независимо от голямата условност, произтичаща от това, че в лицето на нарицателното съществително име *δοῦλοζ* „раб" в гръцкия език има частичен омоним на родовото наименование *Дуло,* а така също и от съществуващата практика при изработването на печати това съществително име да се поставя като препозитивно приложено определение на съответното собствено име, то изобщо не изглежда лишено от каквито и да е основания и предположението, че посредством тази гръцка дума собственикът на печата по своеобразен начин допълнително отбелязва и принадлежността си към рода Дуло. Пак в представителната си функция е употребена тамгата на рода Дуло и при втория печат, където обаче няма име и затова трябва да се приеме, че за неговия притежател е достатъчно да се знае, че той води потеклото си именно от рода Дуло.

На намерения в Плиска оловен печат, и знакът, и кръстът са все на една и съща страна. Очевидно неговият притежател, който във всички случаи не само е църковен служител висш духовник, но и новопокръстен прабългарин от рода Дуло, държи при подпечатването на кореспонденцията си да покаже, както че е християнин, така също и своя знатен произход, т.е. тук тамгата на рода Дуло е употребена в нейната представителна функция. За преголямо

съжаление, тъкмо това е останало неразбрано от автора на съответната публикация, крайната цел на която според него е чисто и просто дискусията да продължи(!??): *И така ако по въпроса за предназначението на представените върху печата изображения: патицата, ипсилонът и кръстът има известен напредък - най-общо да закрилят собственика на печата или институцията, стоящи зад него, то и в този случай не можем да отговорим задоволително на въпроса кой е седял зад този печат. Едно от обясненията е, че името на владетеля върху анонимните печати не е било изписано, защото той е бил добре познат на получателя и въобще образът му е бил популярен. Ако допуснем хипотезата, че ипсилонът преди покръстването е бил родов знак при това на българския владетел и е бил познат на всички, то е възможно и след покръстването владетелят да е скрепявал своята кореспонденция с подобен анонимен печат, като е съчетал ипсилона и кръста* (Ив. Йорданов).

Българските историци и археолози медиевисти се надпреварват да предлагат едно от друго по-неподходящо-неадекватни решения, обяснения и описания на тамгата на рода Дуло. Те така и до края на Света ще продължават да се колебаят „дали той е езически или християнски символ, дали е теоним на Тангра или на Христос, или пък е родов знак-тамга на династията, управлявала българската държава през IX и X в.” (П. Георгиев).

Обобщителното заключение относно досегашните проучвания на тамгата хералдичен знак на прабългарския владетелски род Дуло, от страна на българските историци и археолози медиевисти съдържа и представя единствено и само едно напълно ясно и категорично-определено признание за нулевия ефект от техните „научни” усилия, т.е. „Ние не знаем абсолютно нищо за Ипсилона, което обаче ни най-малко не ни пречи да заявяваме на висок глас, че знаем абсолютно всичко!” и така нещата отново опират до Етиката и Морала в Науката. При това, колко странно, даже и на настоящия етап от развитието на българската историография изобщо и медиевистиката в частност, за тях произходът на прабългарите е все още нерешен проблем!??

Камък с изображение на конник с тамга от с. Равна, Провадийско

Още по-странното, но защо не и най-страшното обаче е това, че и „Личността на кана субиги Кубрат до голяма степен е загадка“. И всичко това, разбира се, за да може, като последно да се декларира най-голословно-безотговорно, пък дори и национално-престъпно, че именно „сарматите са били главният компонент при формирането на прабългарите“, а Кубрат е дал името Аспарух на третия си син с чисто пропагандна цел, за да му бъде „идеологическа опора в борбата с тюрките и аварите“ (К. Станев).

Целият този произвол и натъкменост при българските историци и археолози медиевисти, и в даването на име на хан Аспарух, и в произхода на тамгите хералдични знаци изобщо и на прабългарския ипсилон, по-конкретно, се коренят преди всичко в недостатъчното познаване на произхода и историческото развитие на всеки един от двата

етноса; в непознаването и несъобразяването с конкретните исторически събития; в липсата на ясно и обектно-адекватно виждане за същността, произхода и функциите на тамгата по принцип и на тамгата хералдичен знак на прабългарския владетелски род Дуло, в частност.

В действителност и въпреки всичко по-горе, единствено в притежателната си функция тамгата хералдичен знак на прабългарския владетелски род Дуло или както още неофициално-популярно се нарича, Ипсилонът е издълбан в лявата долна част на каменна скала в планината Гоя, Източни Карпати, близо до Саба и Котаргашулуй, Румъния. По този начин, най-вероятно, болярин от рода Дуло отбелязва и съобщава, че пасището пред скалата е негова лична собственост.

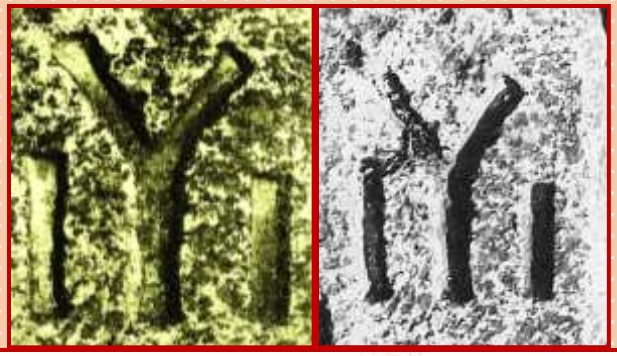

Ипсилонът се използва още и за маркиране на конете в качеството на лична собственост на болярин от рода Дуло, като самият знак се нанася или на левия хълбок на коня, или пък върху врата, какъвто е случаят с коня от Провадийско; на пасище в България изобщо, както и до старо тракийско светилище край Палеокастро; на пасища в Шабленско, край второто от които в по-късно време е изградена пещерна църква.

В притежателната си функция, тамгата на рода Дуло се използва също така и за отбелязване на керамични съдове от Провадийско, Добричко, Дуранкулак и Мисионис; на амфоровидна стомна от с. Червена могила, Радомирско; на дръжката на стомна от с. Залавар, Унгария, свързано с дейността на Светите братя Кирил и Методий; на керамичен съд от крепостта при с. Пет могили, Шуменско. При това, на дръжката на една от амфорите допълнително е нанесен и надпис с гръцки и рунически букви, чрез който се съобщава не само името на собственика от рода Дуло, но и видът на съда, наречен на прабългарски език чебър, която дума и в наше време се употребява в някои български диалекти.

Традицията тамгата на рода Дуло да се употребява в нейната представителна функция я продължава и хан Крум (803-814), който нарежда да я изваят в чувствително по-големи

размери и в един великолепно-внушителен вид върху цяла каменна плоча по средата на настилката на вътрешния двор на двореца в Плиска, който той построява. Малко по-малка, но не по-различна в главното и съществено, тамга на рода Дуло, хан Крум нарежда да зазидат върху челната стена на крепостта. Така той не само показва и удостоверява своята принадлежност към рода Дуло, но и демонстрира и доказва и легитимността си на владетел, т.е. на наследник по право, а не на узурпатор на българския престол.

Сравнително често у нас, не само от страна на историци и археолози, се задава въпросът за гробовете на българските ханове и най-висши сановници. В действителност, урните с праха на хановете и техните семейства, са складирани още от времето на основаването на българската държава, в специална яма, вкопана в най-скрития и потаен ходник от мрежата подземни тунели в столицата Плиска. Върху повечето от тези урни, в нейната представителна функция, е нанесена тамгата на рода Дуло, докато само върху някои от тях има други тамги и те, най-вероятно, съдържат праха на съпругите на хановете, които съгласно принципа за екзогамията, задължително са от друг род.

РИМСКИЯТ ПАТРИЦИЙ ХАН КУБРАТ

Край днешното полтавско село Малая Перешчепина в Украйна е погребан нашият, всеобщобългарският скъп праотец, родоначалникът на всички европейски българи, великият българин, римски патриций и константинополски консул хан Курт-Кубрат (†665); основателят и дългогодишният владетел на кавказската прабългарска империя Стара Велика България, която е втората след Западнохунската империя на каган Атилла-Авитохол европейска прабългарска държава и по-предната от Нова Велика България на хан Аспарух; една от най-значимите личности в Азия и Европа от първата половина на VII век; храбър войн кръстоносец, велик пълководец, изкусен дипломат, най-богатият и влиятелен император на целия тогавашен свят, като се започне от китайската империя на изток и се стигне до римската империя на запад; българският владетел, дръзнал да се противопостави на силните на деня Западнотюркски и Аварски хаганати; разгромил могъщата Сасанидоперсийска империя, предотвратил гибелта на великата Византийска империя и спасил от персийски плен Светия Кръст Господен, а твърде вероятно и Златния граал.

Княз Курт-Кубрат в Константинопол

Не само поради всичко това, а още и защото мало и голямо, и всеки един, който го види и чуе, „восхищался словами его и поражен был величественным видом его и мудростью”, **иже и нꙑнѣ и присно и во вѣки вѣковъ** и Неговото Свещено Име потомците му съвременните българи с признателност и благоговение ще произнасят и прибавят сред имената на всички дотогавашни и по-следващи велики български ханове и царе и ще казват:

Коуртъ ѯ҃ѥ лѣтъ дръжа, родъ емоу Доуло, а лѣтъ емоу шегоръ вечемъ.
Курт царува 60 години, родът му е Дуло, а годината му е Телец, м. Трети.

Първото и основно име на хан Кубрат е *Курт,* което възниква и се образува на основата на средноперсийската по произход прабългарска дума *курт* „вълк". В историческите извори обаче той се споменава под най-различни имена - *Кроват, Куврат, Курбат, Хорбат, Хоуврат, Kubrat, Quetrades, Κοβρᾶτός, Κούβρατος, Χουβρατις* и др. Повечето от тях са краен резултат от пренасянето и усвояването пряко или косвено в гръцкия език най-напред на неговото лично име *Курт,* последвано от персийската по произход прабългарска титла *бат* „княз" - *Курт-бат,* т.е. *княз Курт.* С течение на времето и след изпадането на зв. *т* в средословна позиция формата *Курт-бат* се редуцира до облика *Кур-бат,* видоизменено впоследствие, поради действието на Закона за ликвидната метатеза, до формата *Кубрат.* След спирантизацията на общо взето задноезичния прабългарски зв. *к* до *х,* при заемането на името в гръцкия език се получава и формата *Хубрат.*

Други форми на името на хан Кубрат пък са резултат от пренасянето и усвояването в съседните езици и най-вече в гръцкия език на титлата му **орбат* „велик княз" от времето, когато той все още не е хан на кавказските прабългари. Като негово лично име тази титла е записана в някои тогавашни хроники, а Поп Йовчо от Трявна я открива в съчиненията на ранноевропейски историци, които той ползва: **По смерти ’Орбата наста на кралевъство Бѹтаа сынъ егѡ и онъ велми баше храбръ, и тажкїи рать твораше со Иѹстинїаном вторым, и всегда побѣждаше, и землю оусвоеваше, и дань ѿ царѧ взимаше, дондеже живь баше.**

През 595-599 г. и по времето на византийския император Маврикий (582-603) западнотюркският васал хан Органá пристига в Константинопол с голяма свита от сановници с техните съпруги, при една изключително тържествена обстановка, всички са покръстени и получават скъпи дарове.

Хан Органá е племенен вожд основно на прабългарите оногури - *Ὀνόγουροι* по гръцки (Приск) от *hoŋ-oγur* „хони огури" или по пътя на междуезиковото наслагване, *on-ogur* „десет огури" по западнотюркски, но със самоназвание *хунк,* прабългарското множествено число на което е *хунгар.* Това, че ханът е васал на западните тюрки, изобщо не пречи и той да бъде кръстен, а по-късно и на друго място, и да бъде удостоен с римската престижно-почетна титла *патриций,* просто защото тогавашният васалитет е достатъчно отстъпчив и толерантен и в това отношение и се простира и стига единствено до там от васалите да се събира определен данък.

Княз Курт-Кубрат е роден между 585-587 г. и когато вече е 10-12-годишен, хан Органá оставя племенника си в Константинопол като заложник гарант за мира между българи и ромеи. Тук князът живее в императорския дворец, а се учи и възпитава в школата към двореца Магнаур, където негов съученик е и бъдещият император Ираклий (610-641), с когото лично той установява най-топли дружески взаимоотношения. Учебните предмети в школата са история, философия, риторика, музика, латински, древногръцки, древноеврейски, гимнастика, дворцов протокол и етикеция и др. Младият княз отпътува от Константинопол през 603-605 г., когато вече е 15-17-годишен. Според съществуващото като устна традиция родословие на прабългарите от рода Дуло, известно най-вече като Именник на българските ханове, хан Кубрат царува до кончината си през 665 г., следователно той живее общо 78-80 год.

Наследявайки след смъртта му вуйчо си хан Органá, хан Кубрат разгромява и прогонва аварите, през 632 г. освобождава кавказките българи от васалитета към западните тюрки, обединява и застава начело на прабългарските родове и племена на Кавказ и така основава полиетничната империя военно-племенна конфедерация Παλαιά Μεγάλη Βουλγαρία-Стара Велика България. Нейните граници се простират от горното течение на Ефрат, Аракс и западните брегове на Каспийско море на изток до Днепър на запад, и от Черно Море до

Долното Поволжие от юг на север. Върху тази огромна територия се разпростират и я владеят като цяло петнадесетината български племена и родове, докато останалите главно ирански и кавказски племена и народи, със статута на повече или по-малко свободни васали, остават сред тях като отделно и сравнително самостоятелни анклави върху нея. През тази епоха Стара Велика България е най-голямата и по територия, и по население държава в Европа, следователно и най-могъщата и влиятелната сред всички останали, а самият хан Кубрат е една от най-авторитетно-популярните личности в Европа след първата половина на VII в., пък дори и до наше време.

Хан Кубрат във войната с персите

Персите воюват с гърците от незапомнени времена и с променлив успех победата е ту на едната, ту на другата страна. Пак от незапомнени времена българите помагат ту на едната, ту на другата страна, но поради тяхната специфично-характерна и най-прогресивна за времето си бойна тактика и много добро въоръжение и снаряжение, участието им винаги играе решаваща роля за изхода на войната, или преспокойно може да се каже, че победата постоянно е на тяхна страна.

По време на войната през 614-615 г., след една двадесетдневна обсада, персите превземат Йерусалим, събарят стените му, разграбват града, ограбват, подпалват и разрушават всички християнски храмове, в това число и храма на Гроба Господен, украсен с безценен мрамор и мозайки; в продължение на едно тридневно клане избиват около 60 хил. души, отвеждат в плен 35 хил., включително и градоначалника, патриарха и пазителя на Кръста. Измъчвайки ги най-жестоко и умъртвявайки чрез отсичане на главата голям брой духовници, откриват най-после укрития преди това Кръст Господен, поставят го в сандъци, заедно с много златни и сребърни църковни съдове и утвар, скъпоценности, скъпи одежди и предмети и го отнасят и скриват в новопостроената съкровищница в столицата Ктезифон.

След провъзгласяването му за император, Ираклий се жени за племенницата си Мартина, което успява да направи в условията на една доста скандално-комплицирана

ситуация, но патриархът все пак ги венчава. Същевременно персите напредват в Анатолия, Ираклий решава да комплектува, обучи и командва войската лично и то на самата фронтова линия. С цел да увеличи приходите и да намали разходите си, за да може да финансира военната си кампания срещу персите, той ограничава броя на служителите на Църквата в Константинопол, намалява наполовина заплатите на длъжностните лица, увеличава данъците, изземва имуществото и налага пределно високи глоби на корумпираните чиновници и благородници, започва да сече монети с два пъти по-малко съдържание на злато. Въпреки разногласията по отношение на кръвосмесителния му брак с племенницата му Мартина, духовенството подкрепя усилията му, обявява, че е задължение на всички християни да се борят срещу персите и му отпуска военен заем, състоящ се от всички златни и сребърни предмети и църковна утвар на територията на Константинопол. Скъпоценни метали и бронз се свалят от редица паметници и дори и от Света София, откъдето е иззета даже подходящата за случая църковна утвар, претопяват се безценни и емблематични за Византия медни статуи. Набират се и се въоръжават със средства на Църквата хиляди доброволци. Някои изследователи разглеждат тази военна кампания като Свещена война или Първи кръстоносен поход.

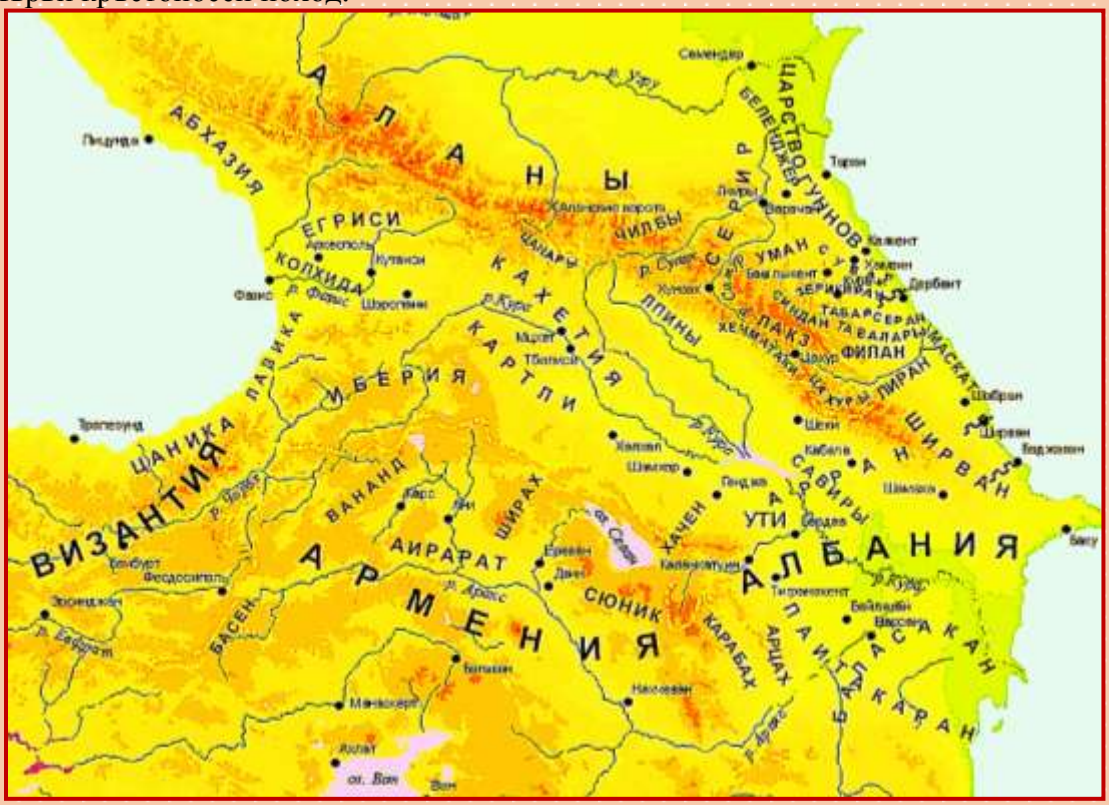

В края на VI и началото на VII в. ядрото на българските племена и народи е в Северозападното Прикаспие на север от Чора и по долината на р. Кура. Тук българите са в границите най-напред на Тюркутския каганат, а след неговото разпадане - на Западнотюркската империя като нейни васали със сравнително голяма свобода и самостоятелност не само във вътрешнополитически, но и във външнополитически план. Първата военно-административна реформа в тюркутския каганат прави Таспар каган през 572-581 г., по силата на която българският хан на Кавказ, Органá е назначен за ябгу каган, т.е. съуправител или наместник. През 605 г. западните тюрки реорганизират двете си крила от военно-племенни обединения, начело на които назначават за главнокомандващи войските шадове или князе. За шад на западното военно-племенно обединение те назначават княз Курт, името на когото чрез тюркутското *böri* „вълк“, си превеждат като Böri Shad, който при това е и от по-ранното и много по-старо, европейското коляно на рода Дуло.

Последната и рещаваща военна кампания срещу Персия Ираклий предприема през 621-622 г., като търси помощта на българите. Чрез специален пратеник до хан Органá той го моли най-настоятелно и му предлага българите срещу заплащане в голямо количество злато да помогнат на ромеите във войната им с персите. На проведената на територията на българите среща гощавка, ханът приема предложението на Ираклий и му предоставя в подкрепа 40-хилядна войска тежка конница с крепостнообсадна техника, начело на която като главнокомандващ той назначава племенника си княз Кубрат. В състава на тази войска са и сабирите, които на Кавказ са известни още от началото на VI в. и те открай време се бият като най-храбрите войни според случая или на страната на гърците срещу персите, или пък на персите срещу гърците, като по войнска сила, храброст и дързост оставят зад себе си даже и древногръцките герои. Сабирите освен това са и военно-технически много по-напред от всички останали племена и народи в Централна и Средна Азия и Европа.

Изключително доволен и благодарен за подкрепата и помощта, която му се оказва от страна на българите, Ираклий удостоява хан Органá с престижно-почетната римска титла „патриций“, като доказателство за което му поднася и златен пръстен с надпис **Ορχανου Πατρικου** - *На патриция Органá,* а на княз Кубрат - само златен пръстен с надпис **Χουβρατου** - *На Кубрат,* като съгласно стародавната източна традиция златната посуда от гощавката остава за домакините.

По време на тази първа и съдбовна за Византия среща обяд, близо до Тбилиси, Ираклий си сваля диадемата, слага я на главата на княза, прегръща го, нарича го свой син, обещава да му даде за жена дъщеря си, поднася и на двамата златни пръстени, с което удостоява хан Органá с високо-престижната византийска титла „патриций“, раздава с пълни шепи наляво и надясно злато, сребро, скъпоценни камъни и коприна. Всичко това Ираклий го прави не от тщестлавие или алтруизъм, а защото много добре разбира, че единствено българите са в състояние да му помогнат да спечели тази кръвопролитна война и така да спаси не само Кръста Господен, но и самата империя от погром и унищожение.

В качеството си на упълномощен от западнотюркския каган, шад или главнокомандващ най-западното крило от войските на каганата, княз Кубрат напълно самостоятелно-еднолично обявява всеобща мобилизация, комплектува войската си от всички племена и народи на Кавказ и Западна Средна Азия, включително и от хазари и авари косоплети; планира, ръководи и лично на предната бойна линия взема най-дейно участие в бойните действия, като същевременно и провежда наказателна военна кампания дълбоко в територията на противника.

Начално-основната и най-съществена за случая част от всички тези събития е описана достатъчно подробно и напълно достоверно от Мовсес Каланкатуаци. Според него кавказските българи, които той нарича хони, още от началото на VII в. имат възможност да натрупат солидни съкровища от злато и сребро в условията на непрекъснатото противоборство и войни между двете могъщи империи на перси и ромеи. Придобиването на такива съкровища се явява основна цел и основание за тяхното присъединяване и оказване на съдействие и помощ на коя да е от страните. Цар Хосров специално обещава на българите два пъти повече богатства, при условие, че прекратят набезите си срещу неговата страна, но

Джебу хакан, т.е. хан Органá, и неговият син Шат, но по-точно неговият племенник княз Кубрат, отдават предпочитание на „огромната плячка, златните изделия и съдове и пищните одежди", поради което събират безчислена войска от „всички племена и родове, живеещи в планините или долините, уседнали или чергари, с бръснати глави или носещи коса" и обсадили голямата столица Партав, в която Хосров укрил народа на тази страна.

Обсадата обаче се оказва неуспешна и по-късно „Царят на севера", вторият човек след когото в неговото царство, е на име Джебу-хакан, на нарочно помолена от Ираклий среща пред Тифлис му предоставя 40-хилядна войска под предводителството на своя племенник, когото, поради неговата княжеска власт, наричали Шат, и този Шат предава посредством нарочен туркан, т.е. вестоносец, възможно най-грозната заплаха предупреждение към Хосров, с която иска той да спре да воюва с Ираклий; да му върне отнетите със сила земи и градове и да освободи всички пленници от неговата страна и то заедно с „Дървото на Кръста, на което всички християнски народи се кланят и което прославят".

Отчаян за своето безизходно положение, персийският цар се опитва да убеди княз Кубрат да се откаже от помощта си за Ираклий, като се позовава на стародавното роднинство между българи и перси. В действителност, още докато са в Средна Азия 2-3 века преди това, българите се намират в най-близко-тесен етнолингвистичен контакт и взаимодействие със сасанидските перси. Този контакт и взаимодействие стига даже и до сключването на голям брой династични бракове, като по принцип персийските царе и князе се женят за българки, поради тяхната голяма хубост и красота. Такъв е случаят и с прочутата Турандот, името на която се образува на основата на етнонима *туран* „прабългарин" и срперс. *дохт* „дъщеря", т.е. „дъщерята на прабългарина": *Тогава, след като чу всичко това от вестоносците, великият цар Хосров се спусна като порой или като лъв насрещу ловци,*

или като мечка, на която са убили мечетата. И макар че той много добре вижда как те са се обединили и опълчили срещу него, поради далновидността си с нищичко не показва своя страх или уплаха от тях, а му отговаря високомерно и с най-страшни заплахи: Иди и кажи на твоя цар и на нашия брат, че от древни времена вашият род се зачита и уважава от моите предци и от мене лично като род на брат най-драгоценен, защото чрез своите синове и дъщери се сродявахме един с друг. Затова днес ти не трябва, пък и не ти подхожда да изоставяш своите и да се вслушваш в словата на моя слуга, смелчагата ромейски!

Благодарение на българите, персите не само са напълно разгромени, като са превзети препълнените с несметни богатства зороастрийски светилища в храмовия град Шиза и царската резиденция Дастакерд, но е обсадена и превзета и столицата Ктезифон, където е открит похитеният преди това от персите Кръст Господен, който е предаден на Ираклий и впоследствие лично от него е върнат и поставен на мястото му в Йерусалим.

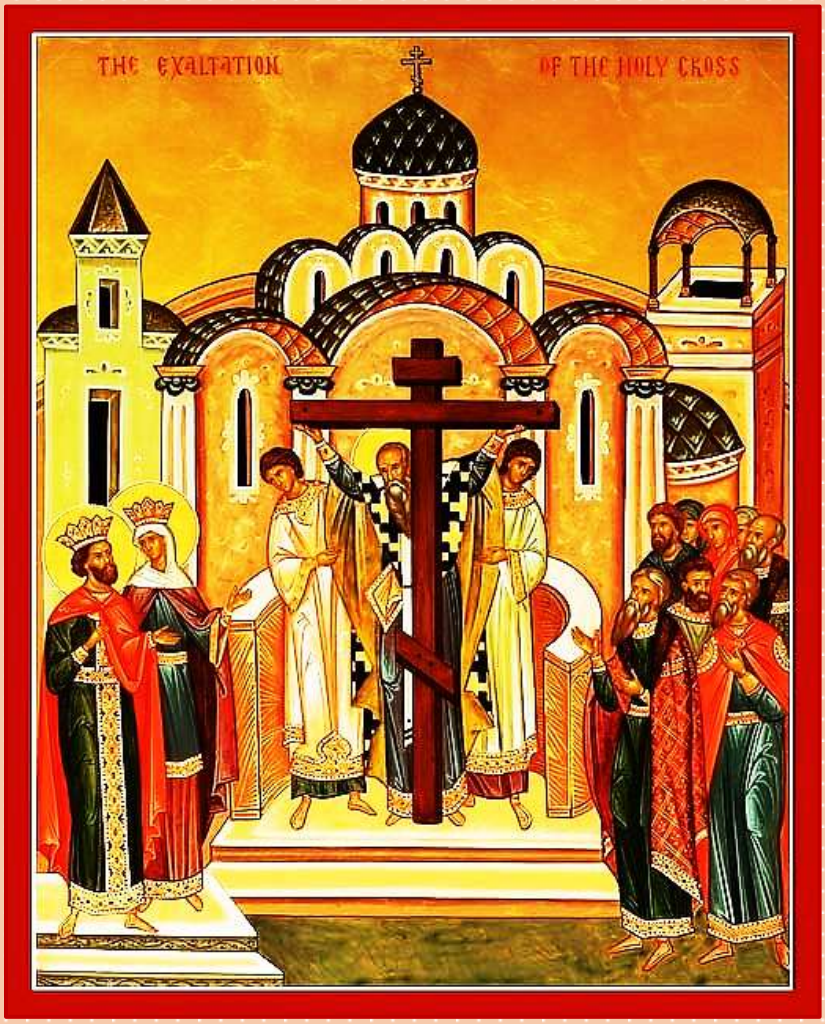

Римският патриций и константинополски консул хан Кубрат

Хан Кубрат нанася неотразим съкрушителен удар на Сасанидоперсийската империя, предотвратява гибелта на Византийската империя, спасява и връща на Християнството Светия Кръст Господен. С това си безпримерно, богу-угодно и високоблагородно дело, както подобава на един истински и смирен християнин, той се издига неимоверно много не само в очите на Ираклий и византийския клир, но и на целия тогавашен християнски свят. Разгромът на персите и спасяването на Светия Кръст Господен превръщат българите и най-вече хан Кубрат в непомръкващ пример за благородство и великодушие; в мерило и мярка за най-висшите християнски ценности и добродетели в рамките на целия тогавашен християнски свят.

Коалиционната гръцко-българска война с персите представлява Свещена война под формата на Кръстоносен поход. Българите са първите кръстоносци на Света и имат най-голямата заслуга и принос пред целия Християнски свят и цивилизация, защото тъкмо те изнасят основната тежест и решават изхода на войната. Поради всичко това, и днес, ние българите, по никакъв начин и поради никакви причини, не бива да забравяме онази величава епоха от нашата родна, българска история и с пълно право можем и трябва да се гордеем, че сме спасили Светия Кръст Господен и сме го върнали на всички християни по Света, в това число и на самите себе си!

След предварително двустранно договаряне, през 635 г. и начело на сравнително многобройна делегация, хан Кубрат пристига в Константинопол. Най-напред той и Ираклий водят официални преговори, в края на които сключват и съответния междудържавен договор с конкретни ангажименти за всяка една от двете страни, първият и основен сред които е двустранното задължение страните да оказват една на друга икономическа и военна помощ. По същество и в международен план, този договор е първото международно признаване на новата българска държава Велика България.

Следва дворцовата церемония по удостояването на хан Кубрат с най-високата престижно-почетна римска титла „патриций“, по време на която той е облечен в копринено-кафява византийска туника с вплетени златни нишки; на челото му е поставена подарената лично от императрицата златна торква с изумруд, а на ръцете му - две златни гривни със същия скъпоценен камък. Тогава лично византийският император Ираклий го запасва с позлатен параден меч, на единия край на колана на който е почти половинкилограмовата златна тока, на другия е накрайник, изработен от към лицевата страна в същия стил, а от към обратната страна - в друг орнамент, след което надява на пръста му много скъп златен пръстен с надпис **Χουβρατου Πατρικου** - *На патриция Кубрат,* и най-накрая върху дискоса на епископа от Томи му поднася златна огърлица от солиди, сечени от самия него, с голям брой негови и други златни монети.

Всеки един от елементите на структурата, реда и състава на награждаването на хан Кубрат по време на патрицианската инвеститура си има и собствена, многозначителна символика: Коланът и пръстенът превръщат хан Кубрат в почетен византийско-римски патриций, но коланът и подносът с монети го правят константинополски консул - апоипат, докато мечът, торквата, гривните и огърлицата от златни монети са военна награда - dona militaria, за съюзника заради неговия съществено-значим и решаващ принос и заслуги във войната, която води този, който го награждава.

БЪЛГАРСКОТО СЪКРОВИЩЕ ОТ МАЛАЯ ПЕРЕШЧЕПИНА

Намерените на 12 май 1912 год. в гроба на хан Кубрат изящно-великолепни златни и сребърни съдове, позлатеният меч с широк кожен колан, само токата на който е почти 0.5 кг масивно злато, златните пръстени с неговия монограм и всички останали златни и сребърни предмети, накити, украшения и монети с общо тегло 25 кг за златото и 50 кг за среброто, повече от 800 на брой, като цяло и изобщо са най-голямото, най-богатото и уникално-

ненадминатото в Света сребърно-златно съкровище, широко известно още и като знаменитото съкровище от Малая Перешчепина, и са шедьоври на прабългарското, персийското и византийското златарско изкуство.

Само като необработено злато и сребро, по цени от VII в., стойността на това съкровище възлиза на около 6250 номизми във Византия или на около 6500 динара в Арабския халифат. През VI-VII в. във Византия 1 овца струва половин номизма, 1 крава - 2-3 номизми, млад кон - 12 номизми, докато минималните годишни разходи само за живот на обикновен константинополски занаятчия са 14-16 номизми. Следователно синовете на хан Кубрат поставят в гроба му без всякакво съжаление и угризение ценности на стойността на стадо от 12500 овце или 520 коня.

Погребението на хан Кубрат в Малая Перешчепина

Не са едно или две свидетелствата и доказателствата за това, че погребението от Малая Перешчепина е единствено и само на хан Кубрат и следователно то принадлежи на историческите и съвременни българи като собствено най-скъпо и съкровено синовно наследство от техния велик и незабравим праотец. Приемайки обаче като единствено възможен историко-политическият подход и метод; отхвърляйки априори възможността за конкретна етническа атрибуция на номадските артефакти в Източна Европа от първата половина на VII в. и прибягвайки в условията на един абсолютен субективен произвол към отдаването предпочитание на разни, понякога взаимноизключващи се подходи при интерпретацията на археологическия материал, съвременни руско-украински археолози продължавайки най-вулгарно-грубо да надценяват и лансират хазарите за сметка на българите; напълно преднамерено-съзнателно игнорирайки и дори неглижирайки абсолютно тъждествените им паралели от Плиска, Преслав и др. (А. Комар), практически и фактически подаряват на хазарите или на други тюркски племена и народи всичко онова, което изобщо не им принадлежи, и така те не просто ощетяват, а направо най-безпардонно и арогантно-цинично ограбват, обиждат и унижават българите.

Според тях създателите и притежателите на най-богатото и най-голямото в Света сребърно-златно съкровище от Малая Перешчепина в никакъв случай и по никакъв начин не са българите, колко жалко! Така инспираторите и реализаторите на това пъклено дело искат да ни лишат нас българите не само от най-съществено-значимата част от нашето славно минало, но и от нашия драгоценен и прескъп родоначалник и праотец хан Кубрат, което ние никога и за нищо на Света няма да позволим и още по-малко пък, да простим.

Избраният от въпросните „учени“ подход и метод с оставането им основно и главно в рамките на „теоретичната археология” не е конструктивно-продуктивен, защото самото историческо събитие като обект на изследване е многократно по-богато на черти и особености с най-различен произход, структура, вид и характер, отколкото са прогностико-идентификационните възможности на този очевидно-безспорно археологически по вид и характер подход и метод. Субективният момент в наративните извори в никакъв случай не е пречка за тяхното използване, защото негативите му се неутрализират от използваната теория, която ги превръща в ирелевантни към нея, но отново служещи й в определена степен на основата на принципа, че и изключението потвърждава правилото.

Мотивираното от абсолютно-профаноидно лингвистично невежество подценяване и дори неглижиране на лингвистичните сведения и данни пък, както винаги и този пък изиграват много лоша шега и на археолозите. Затова и те отново не ни казват нещо кой знае колко много за Кубрат, Аспарух и прабългарите изобщо, да не говорим за това, че те се и насилват да ни ги отнемат, на което ние българите, по много добре обясними причини, няма как да се съгласим. Тук историческата парадигма е една единствена и последната дума по това коя точно е тя, имат единствено и само българските изследователи, които са и методологически не по-малко верифицирани, но много повече пък мотивирани да научат колкото е възможно повече за собствените си предци. Тази наша диспозиция всеки може да си я квалифицира, както намери за добре за себе си, това нас нито ни интересува, нито пък ни засяга и още по-малко пък може да ни попречи да осъществим целите и намеренията си.

Независимо от всичките тези безчестно-подли инсинуации и манипулативни фалшификации обаче, за наша, българска чест и удовлетворение, не са се свършили все още почтено-порядъчните хора и добросъвестните учени. Един от тях безспорно е и австрийският изследовател проф. Й. Вернер, който в поредица научни публикации обоснова и доказа, че погребението от Малая Перешчепина е единствено и само на хан Кубрат: *В монографията от 1984 г. на Й. Вернер „Der rabfund von Malaja Pereščepina und Kuvrat, Kagan der Bulgaren“ беше за първи път лансирана версията за интерпретацията на намерения през 1912 г. под Полтава Перешчепински комплекс като погребение на кагана на Велика България от VII в. Кубрат. Професор Й. Вернер обоснова своето предположение, преди всичко, чрез невероятното богатство на намереното съкровище, което през VII в.*

би могло да принадлежи единствено на владетел от най-висш ранг, какъвто при степните народи е каганът (А. Львова).

В единственото засега сравнително подробно, но не и достатъчно задълбочено-компетентно българско историко-археологическо проучване за хан Кубрат (Г. Атанасов), висшата византийска престижно-почетна титла „патриций“, с която той бива удостоен от Ираклий, безценно-скъпите дарове, които получава пак от него, и сасанидските по произход бойни трофеи, които придобива по време на войната, се отдават и обясняват единствено и само като „подаръци“, главно заради разгрома и прогонването от негова страна на аварите. Така на практика, огромната историческа роля и значение, които имат българите за спечелването на тази война, се принизяват до крайния си предел и се свеждат предимно до изпълнението от тяхна страна на някакви си там периферно-второразредни и спомагателни федератски задължения по охраната и отбраната на северната византийска граница срещу мизерните „федератски анонии - т.е. парични обезщетения“ или периодически изпращани към „резиденцията на Кубрат“ „ежегодно дължими дарове“, които обаче, по неизвестни причини, в един момент изведнъж секват. По този път и начин, много неясно кой знае как и защо, не само се подминават приносите и заслугите на хан Кубрат за разгрома на персите, но което е още по-важното и съществено-значимото, така се и игнорира безспорно-неопровержимият факт, че именно предвожданите от него българи откриват и спасяват Светия Кръст Господен. Това пък от своя страна ни издига и представя нас българите в една по-друга и много по-благоприятна светлина пред очите на целия християнски свят.

В действителност, всичките тези сребърно-златни предмети и изделия хан Кубрат ги има и притежава като негово собствено наследство от предишните български ханове; като боен трофей, придобит лично от него с оръжие в ръка по време на битките с персите; като подаръци главно от византийските императори и като безценни високо-художествени произведения на златарското ателие в неговия двор.

Наследството на хан Кубрат

Блюдото за хранене на персийския цар Шапур II (309-379) най-вероятно е негов подарък на хионитския цар Грумбат заради огромната помощ, която той му оказва при обсадата и превземането на Амида през 359 г., и така то се е предавало от ръка на ръка между хановете от рода Дуло, чак докато достига до хан Кубрат. Това блюдо е начупено преди поставянето му в гроба на хан Кубрат, съгласно българската традиция подобни скъпи вещи да се повреждат, за да не представляват интерес за евентуални бъдещи иманяри, както е най-популярното обяснение на случая. Много по-вероятно обаче, по този начин на предметите им се придават, други, отвъдни качества, благодарение на които този предмет ще продължи да служи на покойника и по време на неговото отвъдно битие. Същевременно, с нанасянето на повреди върху предмета, който покойникът е ползвал приживе, на него му се дава да разбере, че няма връщане назад, но ако все пак реши да се върне, няма да може да ползва предметите си, защото те са повредени.

Наследство от много древни времена трябва да са и ахеменидските по направа женски златни гривни, които също така трябва да са се предавали между хановете от рода Дуло.

Наследствени за хан Кубрат от хан Органá са златният пръстен с надпис **Ορχανου Πατρικου** - *На патриция Органá* и двадесет и един на брой сребърни и златни бокала. Тях Ираклий му подарява по време на срещата гощавка през пролетта на 624 г., когато българите откликват на молбата му и приемат да му помогнат във войната срещу персите.

След като е принуден да отстъпи от Персийска Армения на север през някой от проходите на Кавказ, за първи път Ираклий пристига в държавата на прабългарите или още „в страну гуннов” през пролетта на 624 г. и там се среща с хан Органá и княз Курт и договаря с тях общи бойни действия срещу персите. Това наше убеждение се подкрепя и засилва и от факта, че в гроба на хан Кубрат са открити „Изключителният брой 21 запазени бокала“ (Й. Вернер). Тези бокали тогава са подарени на хан Органá, а след неговата кончина, заедно с

пръстена му и други ценни предмети, ги прибира в съкровищницата си хан Кубрат. При това положение вече няма как притежател на перешчепинската посуда да бъде хазарският хакан, както си въобразяват някои проучватели на Съкровището. Българите не са разбойници и крадци, и още по-малко пък грабители на църкви, което обаче не може да се каже за хазарите, които през 629-630 г., т.е. след като войната вече е приключила и българите са се оттеглили по местоживелищата си, нахлуват от към Средна Азия на Кавказ и разоряват Грузия и Албания, като отмъкват всичко ценно, което намират по пътя си.

Бойните трофеи на хан Кубрат

Сасанидските артефакти в Малая Перешчепина са боен трофей на хан Кубрат и неговите военачалници от коалиционната гръцко-българска война срещу персите. Сред съдовете от Златното съкровище от Наги Сент-Миклош има шест великолепни сасанидоперсийски златни кани с религиозно предназначение. Тях хан Кубрат придобива като боен трофей при превземането на храмовия град Шиз**а** и ги предава на хан Аспарух по време на раздялата със синовете си.

По същия път и начин са придобити още няколко сребърни и златни кани с битово и религиозно предназначение, златно блюдо за хранене, сребърна купа с космогонични сюжети отдолу и златна купа за хранене и пиене, а така също и високата златна кана с капаче за поливане при миене на лице и ръце, приблизително точните аналози на която са широко разпространени в Средна Азия и е добре известно, че се изработват главно през епохата на Сасанидите. И все пак безценен боен трофей тук е златният царски скиптър на Хосров II, който хан Кубрат придобива по време на превземането на столицата Ктезифон.

Подаръците на хан Кубрат

Лишено от всякакви реални основания е допускането, че някои от намерените в гроба на хан Кубрат артефакти са получени или придобити по някакъв начин от аварите (Г.

Атанасов). В действителност, типично аварските артефакти са много специфично-различни и като материал, и като художествена стилистика и всичко, което не се помества вътре в този твърде характерно-особен аварски стандарт, води своя произход от българите. Собствено българската традиция в художествената обработка на метала има своите дълбоки корени най-малко петнадесетина, а обработката на златото поне десетина века назад в Минусинската котловина и днешна Монголия, когато и където са сътворени уникално-неповторимите образци шедьоври на специфично-самобитния и оригинален Български зверинен стил.

Всичките тези, от богати по-богати дарове хан Кубрат получава, не защото разгромява аварите и „Империята му ги изпраща“ понеже вижда в него „законен приемник на аварското политическо наследство в Североизточна Европа“ или пък защото и той, като най-обикновен „варварски владетел“, има честта да бъде удостоен с най-великолепно-разкошната и направо безценна част от златната продукция на императорския ергастерион, „произвеждащ трибутарни дарове за варварските владетели от благородни метали, отговарящи на техните вкусове“ (Г. Атанасов), а поради това, че с неотразимия си смъртоносен удар, който нанася на могъщата и огромна като територия Сасанидоперсийска империя, хан Кубрат фактически и практически предотвратява гибелта на Византийската империя, също и смъртта на самия Ираклий, както и спасява от персийски плен и връща на Християнството Светия Кръст Господен. С това си безпримерно, богу-угодно и високоблагородно дело, както подобава на един истински и смирен християнин, той се издига неимоверно много не само в очите на Ираклий и византийския клир, но и на целия тогавашен християнски свят. Именно поради всичко това той е и възнаграден по възможно най-добрия, достойния и подобаващ начин.

Сребърния сервиз за миене на ръце, състоящ се от патера и кана с контролен печат на византийския император Маврикий Тиберий (582-602) княз Курт получава като подарък от него още през първите дни, докато е заложник в Константинопол. Заедно с този сервиз, императорът му подарява и позлатена сребърна амфора за вода.

Златният пръстен с надпис **Χουβρατου** - *На Кубрат,* е подарък от Ираклий по време на срещата гощавка през пролетта на 624 г. в знак на благодарност за съдействието, което той му оказва при преговорите с хан Органá, включително и като преводач. В случая няма един пръстен с два еднакви монограма (А. Комар), а три отделно-различни пръстена, съответно с три отделно-различни надписа: **Ορχανου Πατρικου** - *На патриция Органá;* **Χουβρατου** - *На Кубрат;* **Χουβρατου Πατρικου** - *На патриция Кубрат.* И трите пръстена са изработени в придворното златарско ателие в Константинопол и са възможно най-доброто като златарска продукция от тази епоха.

По време на патрицианската му инвеститура през 635 г. в Константинопол, върху позлатения сребърен дискос на епископ Патернус от Томи, на хан Кубрат му се поднася красива златна огърлица от солиди, сечени от Ираклий, с голям брой негови и други златни монети. Няма как този дискос да е плячкосан преди това от аварите и да попадне при хан Кубрат едва след като той ги разгромява (Г. Атанасов) и още по-малко пък да е заграбен от българите при някой от техните набези срещу християнските страни (А. Комар), защото той е в съкровищницата на двореца още от времето, когато Ираклий започва подготовката за

войната с персите и Църквата по своя инициатива събира и му предава всички златни и сребърни предмети, от които да сече пари, за да може да плаща на войниците. Тогава например се сваля и му се предава даже и среброто и златото от катедралата Света София. Дискосът е допълнително обработен специално за посвещението на хан Кубрат, като е украсен с християнски символи, съставени от четири медальона, занитени във формата на кръст с клетки за емайл върху ръба на съда; апликациите са червеникаво позлатени за разлика от първоначалната жълтеникава позлата на целия дискос.

Пак тогава, хан Кубрат е запасан с параден меч, на единия край на колана на който е почти половинкилограмовата златна тока, на другия е накрайник, изработен от към лицевата страна в същия стил, а от към обратната страна - в друг орнамент. Този меч е сасанидо-персийски по направа с не един, повече близки или по-далечни аналози. Той е боен трофей на Ираклий от войната с персите, най-вероятно, от битката с Рахзад. Него той го дава в придворното златарско ателие да го поправят, пригодят за хан Кубрат, който си служи по-добре с лявата ръка, и поукрасят малко в християнски стил, за да може след това да се проведе и церемонията по патрицианската инвеститура на хан Кубрат. Мечът е окачен на кожен колан, само златната апликация на който е 600 г и с почти половин килограмова (454.32 г), много красиво гравирана тока от червеникаво злато, значително по-голяма и по-тежка от всички досега известни византийски златни токи, великолепно произведение и уникален шедьовър на византийското златарско изкуство не само от първата половина на VII в., но и за всички времена.

След кончината на Ираклий на 11.02.641 г., най-вероятно съвсем в края на Февруари 642 г., хан Кубрат пристига в Константинопол начело на официална държавна делегация и води преговори с двамата императори и императрицата майка Мартина. Именно тогава, върху позлатен сребърен поднос с християнски кръст, на българския хан е поднесена изящно-разкошна златна огърлица от монети, сечени не само от покойния му приятел Ираклий и предишните императори, но и от Констанций II (641-668).

Дълбоко проникновения и съдържателен анализ на монетите в тази огърлица дължим на проф. Й. Вернер: *Към личните украшения принадлежи веригата от 68 византийски златни монети (солиди) на императорите Маврикий Тиберий (2 бр.), Фока (1 бр.), Ираклий (47 бр.) и Констанций II (641-668; 18 бр.). Тези монети са довели до заблуждението, че находката трябва да се датира след 668 г., т.е. в края на VII в. Модерното нумизматично определяне показва, че солидите на Ираклий се делят на два периода: 613-631 г. - 6 бр. и 632-641 г. - 41 бр. Осемнадесетте солиди на Констанций II са от една емисия, сечена в Константинопол от 642-647 г. Този период е terminus post quem на находката.*

Произведения на златарското ателие в двора на хан Кубрат

Българите открай време имат много злато, което потребяват главно за украшения по себе си и конете си, а така също и за настолна посуда. Дори може да се каже, че златото е съществено-неделима част от нашата народопсихология, защото докъм средата на миналия век в много краища на България не може мома за женене например да излезе на хорото, ако няма и не си е сложила начелник или гердан от жълтици. Полуобработеното или обработено

злато българите го получават главно като данък от подвластните или съседни народи и държави, а така също и като боен трофей от войните, които те водят или в които участват като съюзници.

Първият етап от развитието на българското златарско приложно изкуство в Европа започва от края на IV в. и продължава до края на VI в. Той се характеризира с производството на златни изделия с изключително висока художествена стойност, които са разпространени главно в Източна и Централна Европа.

Вторият етап от развитието на българското златарско приложно изкуство в Европа започва през първата четвърт на VII в. с производството на златните изделия в ателието при двора на хан Кубрат, преминава в златните артефакти от Вознесенка, Глодоси, Келегей, Кунбабони и др., които образуват единно-еднороден Български културен кръг и продължава до края на X в. с производството на някои от златните изделия от Преславското съкровище. В неговите рамки остава и златарското производство в Плиска, където е произведена световно-прочутата кана на хан Омуртаг от Златното съкровище от Наги Сент-Миклош.

Не отговаря на истината твърдението, че златните апликации за конска сбруя с аналогии от гробовете на „аварската аристокрация в Панония“ „се изготвят във византийските столични ателиета или от византийски майстори, изпратени в аварска среда, специално за аварските кагани“ (Г. Атанасов), защото през повечето време от съществуването си аварският каганат е във враждебни отношения с Византия, първо, и второ, поне половината от населението му са българи, именно които са и майсторите на тези златни апликации, толкова различни от аварските. Тези апликации не попадат при хан Кубрат по незнайно какви пътища, защото те се изработват от български майстори златари в неговия двор, най-вероятно сабири по произход и предците на които много преди това и още докато са в Централна Азия създават такива шедьоври на златарското приложно изкуство, които и до ден днешен си остават все така ненадминати. Познавайки историята на аварите още от

Алтай, техния разгром от китайците и тюркутите, паническото им бягство и приютяване от страна на българите на Кавказ, поредният им разгром от страна на хан Кубрат и повторното им паническо бягство през причерноморските степи, оставящо у местните славяни впечатлението, че „Погибоша аки обры.“, няма как да се съгласим и приемем, че посредством нещо си, което изобщо не е правила, Империята признава хан Кубрат „за законен приемник на аварското политическо наследство в Североизточна Европа“ (Г. Атанасов).

При българските и други по народност майстори златари и железари в двора на хан Кубрат, някои от които военнопленници, е основата и началото на заимстваната от сасанидските перси художествено-стилистична линия и форма на по-нататъшното развитие на българското металообработване изобщо и на обработката на злато, в частност: *From the VIIth to the Xth century, there flourished in South Russia and around the Carpathians, a school of metal workers who are usually linked to the Sasanian silver-workers of Iran* (D. M. Lang).

БЪЛГАРСКОТО ЗЛАТНО СЪКРОВИЩЕ ОТ НАГИ СЕНТ-МИКЛОШ

Специалистите изкуствоведи, историци, езиковеди, културолози и др. разсъждават и изразяват възхищението си от Съкровището само под формата на суперлативи като „достобележито съкровище", „златно съкровище, което спада към една от най-богатите археологически находки", „най-прекрасното наследство", „несравнимо златно съкровище", „прочутото съкровище от Наги Сент-Миклош", „великолепната находка", също и „впечатляващата археологическа находка", „най-богатата колекция от метални художествени произведения", „световно известната колекция от златни изделия", „една от най-забележителните находки от ранното европейско Средновековие", „прочутото съкровище, по което са изгравирани най-известните произведения с фантастични изображения", „Один из самых известных кладов в истории человечества" и още много други: ***One of the most remarkable finds of the early European Middle Ages:*** *In the last 200 years, hundreds of scientists studied the treasure of Nagyszentmiklós but the mystery remains: when were the dishes made, who made them, who owned them, why were they made in an odd number, who and why hid them? There were many ideas and explanations, but the treasure remains a mystery* (D. Goran).

Произход, състав и значение на Съкровището

Световно прочутото и с изключително висока художествена стойност златно съкровище от Наги Сент-Миклош е намерено на 3.07.1799 г. от техния ратай сърбина Войн Неру, докато копаел, лозето на българските търговци братя Накови от населеното с българи, унгарци и румънци австроунгарско градче Nagy Szent-Miklós. Братя Накови подаряват съкровището на император Йосиф II, който ги удостоява с благороднически титли. По тази история писателят Моор Йокай написва романа Циганski барон, а композиторът Йохан Щраус създава едноименната оперета.

Златното съкровище от Наги Сент-Миклош се състои от 24 съда с различна форма и големина, изработени от много висока проба злато, предимно 21 и 22 карата: 8 големи кани, 1 блюдо за хранене или поднос, 4 тасообразни плитки чаши или купички с тока за окачване, 4 чаши, двете от които може да се нарекат и канчета, 3 зооморфни купи, но по-скоро пак чаши или бокали, 2 патери, т.е. разлато-плитки черпаци, 1 ритон или златен рог за пиене, 1 дълбока и голяма чаша или купа, всички с общо тегло 9.926 кг, т.е. почти 10 кг.

По стените и дъната на съдовете на Съкровището са изгравирани най-разнообразни оригинални и много красиви фигури или изображения на хора и животни, обединени в конкретни сцени или сюжети и около които са преплетени растителни и геометрични орнаменти или мотиви, които като цяло са класически гръцки, византийски, скитски или сасанидскоперсийски с по-дълбоки корени и основа в ахеменидското изкуство от VI в. пр.н.е. и асирийското изкуство от VIII в. пр.н.е., като например мъж в броня, със завити в края крилца, а може би уши, които излизат от врата му, и с корона, очевидно цар, язди антропоид и обърнат рязко назад, се прицелва с лък срещу връхлитащ леопард или пантера, докато самият антропоид е фантастико-митично същество с тяло на крилат лъв или грифон и с глава на възрастен мъж с вглъбено-замислено продълговато лице с мустаци и заострена отдолу брада, също с корона.

В четири отделни изображения на една и съща кана, мъж с клонка в издигнатите нагоре ръце язди последователно антропоид с тяло на крилат лъв, по протежението на горната част

на което ясно личи украсеният с пискюли лек палдъм, подопашник, с вдигната в началото, раздвоена в края опашка и падаща надолу с чупка по средата и витка непосредствено преди раздвоението и с човешка глава с палмета вместо корона и лице с брада и мустаци, общо взето като на предишния антропоид; крачещ кентавър с вдигнати нагоре ръце, в лявата от които държи нещо бяло във форма и с големина на яйце; брадат мъж, който издига високо над главата си с двете си ръце цветна гирлянда, язди антропоид, главата на който с палметата я има и на пандантив, намерен в Преслав, а така също и на един ремъчен край от Фьонлак, Унгария, още и в Централна Азия и е изобразявана и в аварското изкуство, и който антропоид е подобен на предния, но с малко по-иначе разположени и по-разтворени криле, също с лек палдъм и с превързана към средата, раздвоена в края опашка, както и с „известни различия" в главата и тялото (Л. Дончева-Петкова), за които ние обаче бихме казали, че определено не е изработено от същата ръка, помощникът чисто и просто не е успял да ги направи като майстора си, особено главата, където упорито-безуспешно е търсил пълното подобие, но е постигнал само приликата; пак крачещ, но по-скоро вдигнал предните си крака и застанал само на задните си крака кентавър.

На друго място грифон с орлова глава, орлова човка, изваден остър език и красиво извита, с палметовиден край опашка, е повалил сърна и е забил острите си орлови нокти в нейното тяло; изправен гол млад мъж, понесен в скута на летящ орел, с клонка в дясната ръка и чаша в лявата, която поднася към клюна на орела - Зевс, приел образа на орел, отвлича Ганимед, за да му служи като виночерпец; вдигнал десния си крак, крачещ грифон с орлова глава с остър, силно закривен надолу клюн и кръгло око; два барса придържат с по един вдигнат крак от двете страни цветен мотив от три елемента, а зад всеки един от тях по един по-малък грифон, които крачат с вдигната предна лапа, след края на която се издига полупалмета; чаши, някои ги наричат и купи за пиене, с обърната към вътрешността им глава на бик или зубър и с поставка във вид на крака на лъв; жена, която язди леопард; гола женска фигура със слаби увиснали гърди и провиснал корем в ноктите на орел - прабългарската богиня Умай като хипостаза на иранската богиня Анахита; хипокампи, морски коне с предна част на тялото като на крилат кон, но с орлови или човешки крака, и със задна част на тялото като на риба, но по-скоро като че ли на какавида, завършващи с пищни опашки с много разклонения, има и такива, които са с глава на орел или на козел.

По художествени качества, Кана № 2 сияе на върха на световното златарско изкуство. Тя е изработена от майстор златар в Плиска и е подарена на хан Омуртаг в чест на неговата победоносна война срещу франките и панонските славяни през 826-827 г. На една от

страните на каната е изгравиран завръщащият се от войната хан Омуртаг в мига на неговия най-бляскав триумф и тържество. Той е в тежка сасанидска метална ризница и шлем и със слабо изразени монголоидни черти на лицето, когото специалистите антрополози определят като тураноид, който всъщност е разновидност на европеида и е характерен преди всичко за българите оногури и волжските българи, както и за наполовина българите маджари.

При този си набор и състав, форми, сюжети и мотиви Златното съкровище от Наги Сент-Миклош се характеризира още и с точно определено и конкретно, важно-централно място и значение в културно-историческото наследство на българския народ и на цялото човечество изобщо. Дори само поставянето на този въпрос тъкмо по този начин не е никакво преувеличение или крайност, дължаща се на нашето, собствено българско пристрастие и заинтересованост, защото в действителност и фактически след Златото на египетските фараони, Съкровището се явява и по същество представлява първото и по-следващо най-богато и най-красиво сред всички златни съкровища по Света, по силата на това, че при него се наблюдава, както се изразяват специалистите, една „изключителност и неповторимост като съчетание на високо художествени качества с богатството на материала" (Ст. Ваклинов). Всичко това като цяло не само „го отделя от останалите произведения на старобългарското златарство", репликираме ние, възползувайки се от заключителния израз на последния автор, но и от всички останали златарски произведения по Света.

Само едно от множеството потвърждения и доказателства за изключително важното и централно място и голямото значение на Златното съкровище на българските ханове от Атилла до Симеон Велики в културно-историческото наследство на българския народ и на цялото човечество изобщо е и никак неслучайният факт, че в организираната и лично водена от изтъкнати американски археолози десетдневна обиколка по най-големите европейски музеи в Берлин, Виена и Торино с цел запознаване с тамошните колекции на египетското, класическото и близкоизточното изкуство, на историческите забележителности във Виена се отделят само два дни и веднага след слизането от самолета се минава набързо-последователно през Стара Виена, известна катедрала, Природо-историческия музей с прословутата Вилендорфска Венера и се пристига в the fabulous Kunsthistorisches Museum. Among its treasures are the 18th-dynasty sculpture of Thutmosis III, ***the gold of Nagyszentmiklos*** and the Gemma Augustea cameo.

Изключително голямата културно-историческа стойност и ценност на Златното съкровище от Наги Сент-Миклош произтича още и от факта, че неговите съдове са събирани

и ползвани лично от прабългарските владетели, сред които особено ярко се открояват праотецът на българите хан Кубрат и основателят на българската държава на Балканите хан Аспарух, като с две от купите пък са покръстени първият християнски български владетел княз Борис и неговото семейство, ролята и значението както на самия него като държавник и личност, така също и на неговото епохално дело не само и единствено за българската история, но и за европейската история, а от тук и за цялата световна история завинаги ще останат огромни и ненадминати.

Голямата културно-историческа стойност и ценност на Съкровището се обуславя и потвърждава и от уникалните прабългарски надписи по него, защото такива надписи не са открити досега никъде на друго място, а дори и за в бъдеще да бъдат открити, те надали ще бъдат върху точно такива „носители", от една страна и от друга страна, прабългарските надписи по Съкровището по един категорично-неоспорим и неповторимо-убедителен начин представят и разкриват лексико-граматичната структура не на един изолирано-ограничен прабългарски диалект, а на всички без изключение късноантични и ранносредновековни български езици и диалекти, който научен проблем от своя страна е изключително важен и значим не толкова и единствено за българската лингвистика и историография, но напълно спокойно може се каже, и за цялата световна тюркологическа лингвистика и историография.

Златното съкровище от Наги Сент-Миклош е българско по произход и принадлежност; то е събирано, ползвано, съхранявано и пазено в трапезарията и хазната на българските ханове и царе още от времето на тяхната миграция през Кавказ; било е изложено и съхранявано последно в тронната зала на царския дворец, построен и обитаван най-напред от цар Симеон Велики след пренасянето на българската столица от Плиска в Преслав през 893 г.; изнесено е от тук през 971 г. по време на обсадата и превземането на столицата Велики Преслав от византийската войска, а с това и непосредствено преди падането на Източна България под византийско иго; съхранявано е в Отвъдунавска България от българските жупани князете Гиляд, Ботаул и Ахтум; заровено е през 1008 г. край прабългарското селце с по-късно име Nagy Szent-Miklós по време на продължаващото заграбване на отвъддунавските български земи от страна на маджарите и по-специално при техния жесток погром върху българската народност и държавност в областта на княз Ахтум жупан, където е и намерено през 1799 г.

Надписи по съдовете на Съкровището

По съдовете на Златното съкровище на българските ханове и царе от Атилла до Симеон Велики има три вида прабългарски надписи - един гръкографичен и гръкоезичен надпис, един гръкографичен прабългарски надпис и рунически прабългарски надписи.

По графично-езикова форма надписът с Христовия монограм върху златните купи № 9 и 10 е гръцки, но по съдържание той носи в себе си и отразява една чисто прабългарска действителност, на основата на която се и обединява с останалите прабългарски надписи по съдовете на Съкровището. Възможно най-сполучливо-точно и убедително-достоверно още през 1935 г. надписът е разчетен, преведен и обяснен от именития български езиковед акад. Стефан Младенов, превода на който той формулира по следния начин: *Христе, чрез водата [кръщението] успокой твоето чедо [рабъ], като го освободишъ [отъ грѣхътъ]*. Точно този

превод ние си позволяваме да редактираме не съдържателно-смислово, а само стилистически и да му придадем малко по-гладкия и лесно разбираем от съвременна гледна точка според нас вид: *Господи, чрез водата успокой раба Твой, като го освободиш от греховете му!*

През есента на 865 г. княз Борис приема Свето Кръщение заедно със семейството си, а през май 866 г. той организира и провежда първото масово покръстване на българите. Непосредствено преди да приеме Свето Кръщение, княз Борис I Кръстител нарежда да извадят от съкровищницата му две златни купи и както си проличава от печата на придворната златарска работилница от вътрешната страна на закачалката, да ги изпратят в Константинопол, където изгравират на дъното им, заедно с въведения от св. Константин Христов Монограм като знак на Оглашението и Обръщането в пречистата и света Християнска Вяра и с който винаги идва Победата, и равнораменен разцъфнал кръст, Кръщелния надпис, обкръжен от изящен растителен орнамент, като при втората купа Надписът е нанесен предварително върху златен диск, който след това е запоен към дъното. Допълнителното потвърждение на всичко това е руническият надпис *Да пие Аспарух.*

Гръкографичен е прабългарският надпис на златната купа № 21. До преди известно време се смяташе, че той е „най-дългия надпис в гръцки букви на единъ от златнитѣ сѫдове из казаното съкровище" (Ст. Младенов) или „Първият запазен текст на прабългарски език" (М. Москов). В действителност Надпис № 21 е преди всичко и най-вече лексико-граматически най-обемистият, пълният и завършен, не само формално, но и съдържателно коректно-правилният и дори изящно-красив, самобитно-специфичният и публично известен вече и в превод от средата на първите 10 год. от началото на този век, текст на прабългарски език или с една дума, този надпис, както и самото съкровище, е уникално-неповторим.

Надписът е изпълнен с гръцки букви по периферията на богато украсен с ажурна плетеница златен диск, допълнително монтиран върху дъното отвътре на плитка полусферична златна чаша във вид на овално тасче с диаметър 12 см, тегло 212 гр. и дръжка за окачване на колана, която чаша в съвременните български кухненско-домакински представи като че ли може да бъде определена и като купичка, която като съд по начало е с двойно предназначение - за хранене и за пиене.

На външната страна на дъното на тази малко необичайна от съвременна гледна точка златна съдинка, но така или иначе и въпреки всичко, в случая все пак чаша, е изгравирано фантастично животно с лъвска глава, което на нас повече ни прилича като че ли на конска глава с буйна грива и зейнала уста; с тяло по-скоро на крилат кон с орлови крака с тънки дълги нокти; с рязко прегъната нагоре и привързана към гърба опашка, завършваща с две по-дълги и едно по-късо, между тях разклонения; с гърди, нашарени с хоризонтални райета и с хълбоци, върху които се спускат стеснено-завити в краищата си кичури дълга козина и което фантастично животно е забило ноктите си последователно в темето на главата, лявата плешка и левия хълбок на космат планински козел с отворена уста и изплезен език и с гърди и шия, нашарени пак на хоризонтални райета. От вътрешната страна, там, където започва и завършва Надписът, е изгравиран и равнораменен християнски кръст с трапецовидно уширение в края на всяко едно от рамената.

† ΒΟΥΗΛΑ·ΖΟΑΠΑΝ·ΤЄСΗ·ΔΥΓЄΤΟΙΓΗ·ΒΟΥΤΑΟΥΛ·ZϬΑΠΑΝ·ΤΑΓΡΟΓΗ·ΗΤΖΙΓΗ·ΤΑΙCΗ †
†Βουηλα·ζοαπαν·τεςη·δυγετοιγη·Βουταουλ·ζωαπαν·ταγρογη·ητζίγη·ταιςη†

Асемантичното четене на Надписа не представлява никакъв или поне особен проблем, но проблемите възникват и се проявяват едва след опита да се разчете, транскрибира, осмисли, разтълкува и преведе Надписът, именно поради което до днес са налице немалко на брой прочити и преводи резултат от такива опити, които, разбира се, изобщо не съвпадат помежду си. Все пак, определено смущаващото и дори фрапантно-драстичното в случая е това, че съдържанието на текста при всички тях се получава и звучи или малко странно и необичайно за такъв вид надпис, или пък изцяло алогично и дори забавно-комично, като има и такива, които изглеждат направо фантастично-неописуемо и невъобразимо. Именно поради това, изпаднали в силно затруднение, ние си мислим, че дори и последното определение е твърде бледо и изобщо не е в състояние да придаде и изрази докрай и напълно онова, което наистина представляват като съдържание и форма някои от досегашните преводи: **Buyla Jopan tesi düge(r)tögi, Butaul Jopan tagrogi. İçigi tesi** - Buyla Çoban tası doldurdu, Butaul Çoban (mezara) taktı (=astı). İçki tası. - *Чобан Буйла напълни таса, Чобан Бутаул го прикрепи (към гроба) (=окачи го). Това е тас за напитки* (T. Tekin).

Преглеждаме за кой ли път гореприведения превод и текста като цяло, но не намираме необходимото обяснение, още по-малко пък и конкретно-обективно оправдание. Ето защо вече сме принудени да си признаем и приемем, че за нас така и ще си остане докрай напълно неясно за какво все пак трябва да се счита това *Çoban* тук след двете имена, дали за иранското по произход собствено турското *çoban* „овчар”, при което непременно ще трябва да си мислим, че в Надписа се говори за двама овчари, които допълнително към основната си професия се занимават и с пълненето с вода или нещо друго на възможно най-скъпи, от злато най-висока проба златни съдове и окачването им по надгробни камъни. Но ако наистина е така, то тези овчари трябва да са твърде богати, а и в турския език наименованието за професия трябва да бъде преди определяемото име, тогава дали тук не става дума за титла някаква или пък чисто и просто за фамилното име на Buyla и на неговия

син Butaul, което фамилно име, както при всички турски фамилни имена, е омоним, еднакво по звуков строеж на апелатива, на основата на който то се образува.

Странностите, много меко казано, в конкретно-частен план са нищо пред куриозно-екзотичните, но защо не и ненормално-девиативните представи на авторите, за които въпросните две лица изпълняват по същество „съответния български обичай“, като поставят на гроба на „ценения от тях двамата” покойник, много скъп и специално надписан златен тас, откъдето ние пък трябва непременно да си направим извода, че те дори и през плет не са виждали християнско гробище, особено с тези „дири на продължаващия дори до началото на XX в. обичай”, но си го измислят и донатъкмяват само и само да мотивират и оправдаят неграмотно-нескопосания си превод.

Цялото това, достатъчно разнообразно и многообразно изобилие от несъвпадащи и дори силно разминаващи се и противоречащи си един на друг прочити-преводи, безспорно заслужава един, далеко по-подробен и задълбочен от вече направения, метатеоретичен анализ с оглед на теоретични основания, подходи и методи на осмисляне, разчитане и тълкуване на Надписа, но нека засега и тук се задоволим само специално да отбележим, че не особено добро впечатление у по-критико-скептически настроения лингвист оставя много слабата, а на места дори и крайно ниската, направо неграмотната и незадоволителна лингвистична основа аргументация при повечето от така предложените тълкувания, особено в сектора на морфолого-синтактичната им структура, която винаги остава или се отхвърля на втори план, ако изобщо понякога й се обръща някакво внимание.

В светлината на тази не особено оптимистична, но във всички случаи неоспоримо-обективна констатация се очертава като напълно оправдано и повече от задължително и проявеното по-нататък повишено внимание към морфолого-синтактичната структура на текста на Надписа, без лингвистически адекватното и напълно компетентно-квалифицираното, последователното и изчерпателно разкриване, разясняване и описание на която изобщо не може да се мисли и дори и да става дума за някакъв, що-годе разумно-приемлив и убедителен превод на Надписа, включващ и носещ без остатък в себе си и морфолого-синтактичната семантика на тази структура.

При това положение на нещата около досегашните прочити и преводи на Надпис № 21 от Златното съкровище от Наги Сент-Миклош, трябва непременно да се отбележи, че вън и независимо от всякакви извъннаучни лични предубеждения и предпочитания, чисто и просто по силата и с оглед на вътрешно присъщите му, тюркологически най-общо и български по-конкретно съвсем лесно установими и наблюдаеми дори и „на повърхността”, структурнотипологически черти и особености, именно този надпис получава своето най-логично-адекватно и завършено-убедително разчитане, тълкуване, обяснение и превод единствено и само на основата и в рамките на тюркските езици в по-общ план и на

българските езици в по-частен план, тъкмо където са налице и може да се намерят не някакви си „по-преки подобия” или „близки и надеждни аналози”, които могат да послужат единствено, за да се скалъпи с тяхна помощ само някакъв си измислено-фалшив „превод”, а самите онези, изконно-оригиналните, чистите и неподправени, същинските и истински думи и граматични форми от Надписа, с тяхната, разбира се, фонетико-лексико-граматична модификация и специфика в зависимост от респективно по-голямото или по-малко съвпадение или различие според по-голямата или по-малка близост на съответния тюркски език до прабългарските езици и диалекти.

В светлината на тези най-общи теоретико-методологични основни положения, преводът от прабългарски на съвременен български език на Надпис № 21 от Златното съкровище от Наги Сент-Миклош може и трябва да получи следния вид и форма, а именно: *Чашата, за която жупан Боила повели, като облицоват, да изпишат, и от която да пие наздраве жупан Ботаул.*

Златната купа с толкова сърдечно-милия Надпис № 21 от Златното съкровище от Наги Сент-Миклош е скъп подарък по някакъв много специален повод от трансилванския областен управител в Отвъддунавска България Боила на неговия най-близък приятел панонския областен управител пак в Отвъддунавска България Ботаул. Тя е прибавена към останалите съдове от Съкровището много по-късно, най-вероятно около 975 г., когато то вече е спасено и пренесено отвъд Дунав. Именно поради това и този надпис е известен най-вече в Прабългаристиката като Надписът на Боила.

На изток по Марош земите на княз Ботаул се простират и граничат със земите на жупан Боила, те са стари приятели и дори сватове, често си гостуват, хранят се заедно, понякога сядат на маса и с цялото си домочадие, може да се каже и пируват, но съгласно красиво-кроткия и благоприличен традиционно-български обичай, заедно ловуват, когато се наложи и воюват с маджари, славяни или саси, при особено тържествени поводи си разменят и скъпи подаръци, така че нищо по-естествено от това скъпият приятел и боен другар княз Боила жупан, какво от това, че е християнин, да подари на своя още по-скъп приятел и боен другар княз Ботаул жупан, нищо, че все още вярва в нашия стар Бог, нали сме от една кръв и с един език, такъв скъп и ценен златен предмет като не единствената, разбира се, златна чаша от

собствената си колекция златни предмети и съдове, за която специално помоли игумена на манастира, построен от баща му княз Дюла, него самият Борис каган го кръсти, монасите българи да му съчинят и напишат текста, а разпореди и изпрати градският златар да я облицова отвътре със златен диск и върху него да изгравира, непременно с Божия Кръст(!), не, не е забравил, можеше още и **Лето 975 от Христа,** но няма място, затова само толкова поетично-милия надпис, нека пак да го прочетем и да се насладим всички заедно с евентуалния ни Читател на език и нрави: *Чашата, за която жупан Боила повели, като облицоват, да изпишат и от която да пие наздраве жупан Ботаул.*

Българската руническа писменост е много по-древна и по-разпространена от Орхоно-Енисейската руническа писменост; тя е първият и основно-главен клон на Тюркската руническа писменост изобщо. За големия специалист по тюркското руническо писмо Игор Кызласов най-напред тюркоезичният свят или още ранносредновековните тюркоезични народи, от най-дълбока древност се делят на „две големи културно различни групи", исторически свързани с едно от двете самостоятелни културни огнища в Средна Азия, и едната от тях е културната група на тюркоезичните българи или при него - болгари. Съответно на това има и два основни класа тюркски писмености и тюркски рунически надписи с различни корени, едната от които е Азиатската, а другата пък е Евразиатската и тъкмо към тази втората спадат и редицата писмени системи и рунически надписи на племената и народите, които възхождат към предците на волжските българи и които принадлежат на западно-средноазиатския културен център.

Независимо че непрекъснато попадаме в литературата и в Интернет на проучвания с точно такъв предмет и характер, а и отдавна разполагаме и понякога правим справки по монографията на С. Байчоров, няма как да не бъдем пределно внимателно-предпазливи по въпроса, не толкова защото не сме се занимавали достатъчно задълбочено-подробно с този лингвистико-епиграфски обект, но най-вече и преди всичко, защото сме силно впечатлени от стила и метода на разчитане и обосновка на превода на Орхоно-Енисейските рунически паметници, направен от проф. В. Томсен, който метод и стил обаче изобщо не срещаме при нито едно от тези проучвания.

Орхоно-енисейската руническа писменост, смятана до неотдавна, а може би от някого и все още за единствената като тип руническа писменост, води своето начало от арамейското писмо, преминало и заимствувано от орхоно-енисейските тюрки с посредничеството на сасанидските перси, в империята на които арамейски език говори голяма част от населението. Поради това арамейското писмо се превръща в прототип на различни други

азбуки, по-главните от които са пехлевийска, согдийска и хорезмийска, но наред с тях има и азбуки, употребявани от различни „турански" народи съседи или владетели на иранските народи, и които основни видове азбуки по-късно се развиват и разпространяват в иранския ареал и при съседните им народи, като при това обаче не е възможно да се установи със сигурност от коя точно разновидност води своето начало тюркската руническа азбука, като в случая под тюрки авторът очевидно разбира орхоно-енисейските тюрки от VII-VIII в, тук наречени от него още и „източни тюрки".

Тази руническа азбука се появява при източните тюрки в епохата, когато те започват да играят важна роля в Средна Азия, т.е. към средата на VI в., разпростират своето господство на запад, включително и върху Согдиана, побеждават ефталитите и влизат в контакт с иранските народи и цивилизация, така че през 568 г. пратеникът на тюрките занася на императора в Константинопол писмо, което той прочита с помощта на преводачи и нищо не пречи да се допусне, че писмото е било написано на тази руническа азбука.

Но руническата азбука се заражда най-напред не при тези тюрки, а при едно друго тюркско племе - уйгурите, откъдето тя е пренесена при тюрките, което налага времето на поява на руниката да се изнесе малко по-напред. От тюрките руническата азбука преминава на север, при киргизите и при други тюркски племена на Енисей и това става през VII, а може би дори и през VI в.

Допълнително трябва да се отбележи и това, че „специфичните подобия" между тюркската азбука и азбуката, наречена хуно-скитска, са толкова малко на брой и толкова трудно уловими, за да се утвърждава някакво родство между двете азбуки (V. Thomsen), въз основа на което пък ние констатираме и специално подчертаваме, че още през 1893 г., на тогавашните изследователи е добре известна и някаква друга, „хуно-скитска" руническа азбука, която е доста по-различна от азбуката на източните тюрки, използувана при написването на Орхоно-Енисейските рунически паметници.

Понастоящем, между впрочем, отдавна вече никой не дири началото на руниката в Европа, както като че ли е било преди стотина години, но изглежда след Алтхайм, някои автори все още приемат, че българската руническа писменост е създадена на Северен Кавказ, около III-IV в., с което приблизително-повърхностно мнение не толкова се „спестява истината", колкото отново се игнорира дълговечно-високото културно-просветно равнище, а от тук пък се и принизяват ролята и значението на прабългарите за европейската и дори, без никакво преувеличение, и за световната история и цивилизация.

Още в праисторическа Централна Азия и по-конкретно в Минусинската котловина, където около 2500 г. пр.н.е. се ситуира Афанасевската култура на носителите на праиндоирански език или възможно един по-стар език, отколкото този на предците на

носителите на тохарски език от Синьцзян, се констатират графити, представляващи по същество специфична иконико-символична система, състояща се от маски, антропоморфни фигури с птичи глави с продълговати клюнове, дългокраки и дълговрати птици, каквито надали има по северните ширини, и графични знаци, наподобяващи руни, особено ярко сред които се откроява някакъв знак, наподобяващ донякъде много по-късния знак Ипсилон на прабългарския бог Тангра. İn standard - в стандартната (?), а може би по-добре в общоразпространената и общоприета теория, Андроновците са индоиранци, докато Афанасевската култура е степна култура и тя не е „производител" на иконико-символични системи, именно поради което се допуска вероятността до Алтай, а преди това и до Минусинската котловина да е достигнала само някаква група от тази култура и тук да се е смесила с носители на алтайски или уралски език, именно които носители продуцират и от които трябва да са иконико-символичните системи, достигнали до наши дни като петроглифи, без, разбира се, да е напълно изключено и да е напълно възможно, но не и по необходимост, Афанасевците по начало да са носители на алтайски или угрофински език (H.-P. Francfort).

В Минусинския басейн още през VIII-II в. пр.н.е., през епохата на Тагарската култура са „разпространени клейма за дамгосване на добитък и сърповете, послужили за основа на един опростен писмен знак"; в източнотюркското руническо писмо знакът за съгласната *k* в съчетание със закръглена гласна идва от идеограмата на стрелата; възможно е възникването на тюркското руническо писмо да се отнесе към VI в. пр.н.е.; в „унгарската хипотеза, изградена върху промените в историческата фонетика", „най-важните названия, отнасящи се до писмеността, отделни елементи на руническото писмо и някои от неговите първични знаци са тюркско-български и са заимствувани от предците на днешните унгарци още преди V в. пр.н.е., през т.н. угорска епоха"; „нашите предци през II-III в. са заимствували от тюркско-българските племена думата *ír* и руническото писмо едновременно, но отделно от хантите" (П. Юхас).

Евентуалното предположение за зараждане на българската руническа писменост още през тези времена и по тези места обаче се обезсилва в голяма степен от съобщението на китайските извори, че хуните на тяхната северозападна граница са безписмен народ, а добре известно и безспорно е освен това, че към края на II в. пр.н.е. има опити за разпространение сред тях на китайското писмо (Н. Бичурин; Н. Крадин; П. Юхас). Тези опити обаче не са дали особен резултат и дори на места и за известно време китайското писмо да е било използувано от хуните, то все пак очевидно не се е задържало и утвърдило.

Именно поради това трябва да се допусне, че огуротюркският или от вътрешна гледна точка, българският вариант, но още по-точно и обектно-адекватно, българската форма и разновидност на тюркската руника се появява на отсечката Централна Монголия-Средна Азия. Това като време трябва да се мисли примерно в рамките на II-I в. пр.н.е. и III-IV в. сл.н.е., където и когато китайците разбиват и спират, но по-точно отклоняват хуните българи на югозапад; те продължават миграцията си и придвижвайки се и контактувайки общо взето и предимно с ирански племена и народи, излизат на северната граница на персийската империя на Сасанидите, където се задържат може би дори и 2-3 века, след което отново продължават пътя си на запад.

Безспорно тъкмо през този период и по тези земи българските племена и народи осъществяват най-тесен и продължителен етнолингвистичен контакт и взаимодействие с редица ирански племена и народи, по време на което се и иранизират частично и наред с всичко останало, постепенно възприемат, усвояват, видоизменят, преобразуват, допълват със стари свои графични знаци и прилагат за своите езици и диалекти, според и с оглед на тяхната фонетико-граматична специфика, не някои, а няколко от наличните и използувани тук ирански прототипове на арамейското писмо, най-малкото и най-вероятно сако-согдийския, пехлевийския и хорезмийския едновременно.

Получената на тази основа писменост, разбира се, външнографически много прилича и дори е почти тъждествена на някои от иранските прототипове, съобразяването и отчитането на което обяснява и слага ред в прекалено-излишно заплетения лично от страна на проф. П. Юхас казус, където според китайските посланици през 245-250 г. в древната кхмерска империя Фунан, на територията на дн. Кампучия, местната писменост „прилича на хунската".

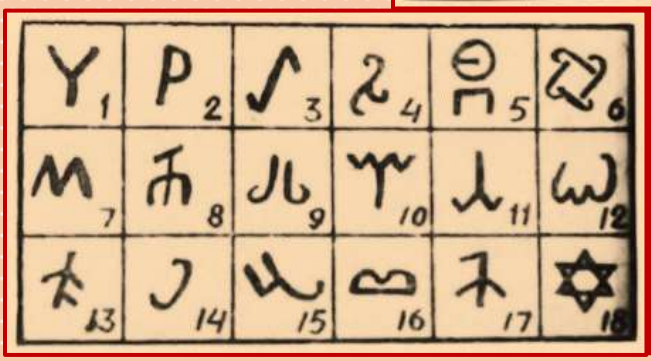

Около и след това толкова кратко и безспорно достоверно-сигурно съобщение обаче, наред с много важната, съществена за тук и коректно-обективна по съдържание, но не и по езикова форма, констатация, че тези китайски посланици потвърждават наличието на писменост у хуните още през първата половина на III в., идват такива изобщо неоснователно-некоректни и обектно-неадекватни заключителни обобщения като това, че „Използуването на китайската писменост в азиатската империя на хуните е възпрепятствувало създаването на хунска писменост." или пък че хунската писменост произхожда от индуската, защото върху кхмерската литература слага отпечатък индуската култура, проникнала там чрез посредничеството на будизма и брахманизма.

Но нещата са къде по-прости и ясни - един от малко по-горе представените регионални прототипове на арамейското писмо е и индо-бактрийското писмо (V. Thomsen), именно което е заимствувано, а може би дори се и използува в своя оригинално-чист вид от тогавашните кхмери, тъкмо поради което няма как това писмо да не прилича на онова, имащо друг, а защо не и същия прототип, хунско писмо, което китайският посланик е виждал и познава поне като външен вид, но, разбира се, изобщо не е в състояние, а и не си поставя за цел да обяснява историко-генетически.

В литературата се съобщава, че през II в. пр.н.е., забягнал при българите хунну китайски генерал ги учи на китайско писмо, въпреки че те имат своята руническа писменост от много време преди това. Не е съвсем ясно дали тази руническа писменост има връзка с писмеността на китайските колонисти около езерото Lop Nor от времето на Eastern Han.

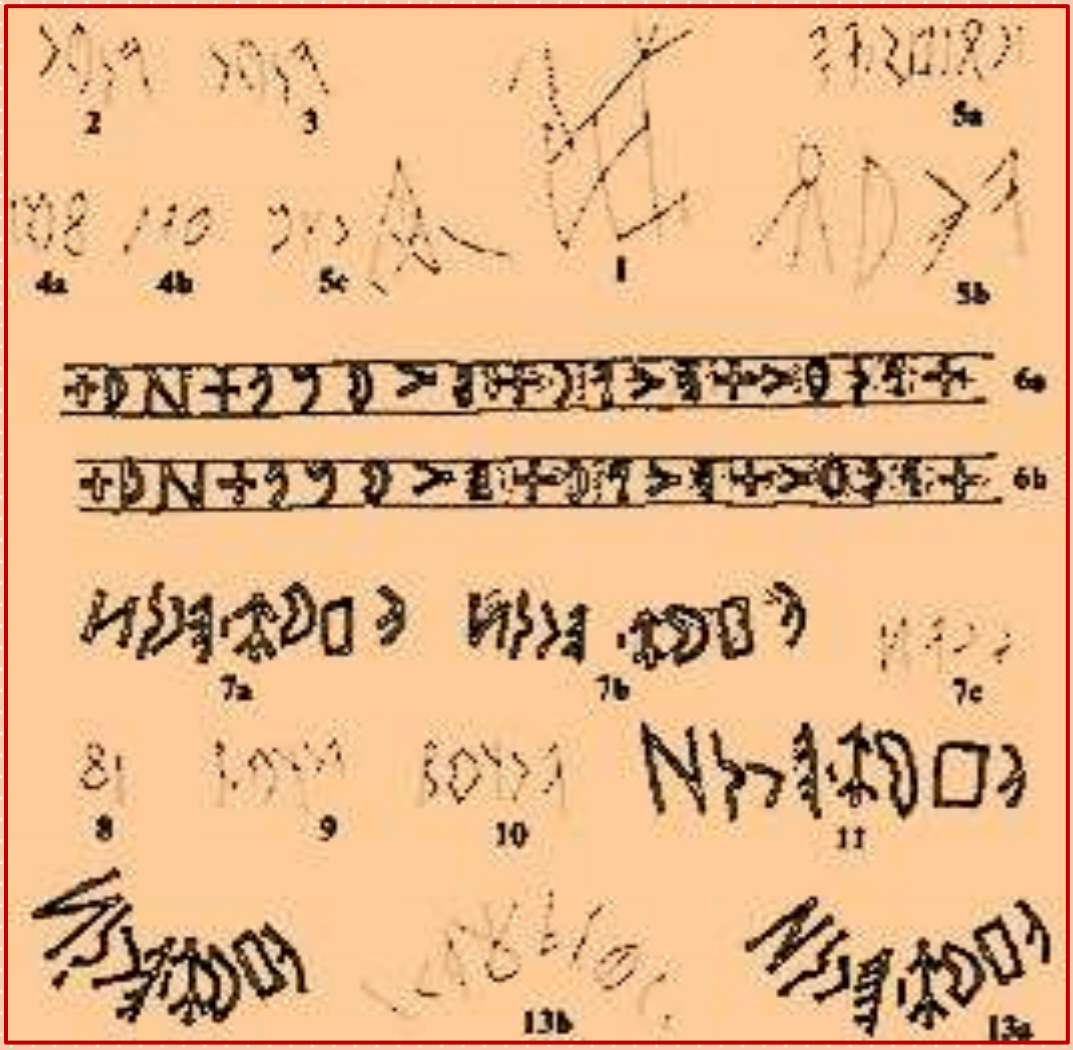

В лингвистичната съставка на Съкровището има нещо много по-важно, съществено-значимо и пределно-показателно с оглед на неговия произход и принадлежност - руническите надписи по него, които в никакъв случай не са германски, ирански, тюркско-орхоно-енисейски, аварски, хазарски, волжско- или кавказкоболгарски, нито пък секелскоболгарски, тези руни са единствено и само дунавскоболгарски, прабългарски и наличието тъкмо на тези рунически надписи върху Съкровището завършва, допълва и дори преизпълва лингвистичния критерий за неговия български произход и принадлежност, защото тъкмо тези рунически надписи по някои от съдовете свидетелствуват и съобщават посредством уникално-присъщата им семантика на езикови знаци, по един недвусмислено-неоспорим и никога неопровержим начин, че тъкмо тези съдове, тези кани и чаши, са били лично притежание и са били използувани по време на хранене и пиене от хан Аспарух, което за нас българите специално би трябвало изобщо да не се нуждае от какъвто и да е коментар, а само от благоговейно мълчание!!!…

Руническите надписи върху съдовете от златното съкровище от Наги Сент-Миклои са нанасяни в различно време, като една част от тях са изчегъртани с обикновено острие, докато останалите са вдълбани внимателно с длето и само надписът върху златното блюдо за хранене е изгравиран във вид на не много висока квадратна лента.

От чуждестранните проучватели на руническите надписи по съдовете от златното съкровище от Наги Сент-Миклош най-много до решението на проблема се доближава турският професор Талят Текин, който с твърдото убеждение, че част от руническите надписи принадлежат на дунавските българи, а и опонирайки доста обосновано на унгарския академик Д. Нимет, както и позовавайки се на орхоно-енисейските рунически надписи, за Надпис № 8 например предлага следното разчитане отляво надясно и превод на съвременен турски език, преводът на който на съвременен български език е от нас: **Bıylo. (veya Buylo) Çob(a)n. İçurgi. (a)y(a)k.** - Has (saraya mensup) Buylo Çoban (ın) içki kadehi. - *Чашата за напитки на придворния боил Чобан.*

Bence, yazıttaki runik harflerin ses değerleri, sırasıyla, şöyledir : *b, y (y² veya uy²?), l, o/u, ç* ve *iç, u, r, g, i, q* (kalın *k*), *y*¹. Buna göre bu yazıt bence şöyle okunmalıdır :

Bıylo. (veya *Buylo*) *Çob(a)n. içurgi. (a)y(a)k.*

Пак според същия турски учен, пет от съдовете за напитки имат следния рунически надпис и те са на хан Аспарух, защото върху тях отляво надясно се разчита трисловният надпис със съответния превод на съвременен турски език, който отново ние превеждаме на съвременен български език: **Asparuq içu ayak.** - Asparuq'un içki kadehi. - *Чашата за напитки на Аспарух.*

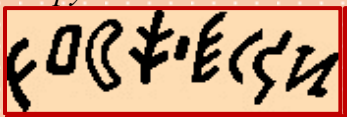

(a)sp(a)ruk içu (a)y(a)k

Asparuk'un İçki Kadehleri

Nagy-Szent Miklós definesindeki beş içki kabının veya kadehinin üzerinde runik harflerle şu yazıt bulunmaktadır :

Не е възможно обаче Надпис № 8 да се отнася за „чаша за напитки“, когато това в действителност е едно изящно изработено и украсено блюдо за хранене, при което от двете страни и на места между руническите букви са нанесени християнски кръстчета, които при това разчитане, превод и тълкуване остават необяснени. А разчитането и преводът на руническия надпис върху петте съда като **Asparuq'un içki kadehi.** - *Чашата за напитки на Аспарух,* предполага, че освен тези златни купи и чаши за напитки, хан Аспарух притежава и ползва още и неясно какъв брой други златни съдове, които обаче не са за напитки, а много неясно за какво точно.

Първият по-долу рунически надпис се среща най-много пъти и той е нанесен върху доста съдове. Този надпис трябва да се чете отдясно наляво, което се потвърждава не само от обичайния начин на съхраняване на ритона до него и на златна купа № 9, но така също и от посоката на разчитане на руническия надпис от с. Бяла: Изложеният в Археологическия музей във Варна каменен блок от с. Бяла, Варненско, върху който тамгата на рода Дуло е издълбана между две рунически букви, безспорно е бил вграден в тукашния вал с изглед към морето. Този вал е последният, най-южният, който хан Аспарух изгражда, не само за да защити младата си държава, но и за да покаже, че именно там е нейната южна граница. И наистина, двете рунически букви се разчитат като *äl* „държава, страна“, а целият надпис съответно се превежда като *Държавата на Дуло* (Ив. Добрев).

При разчитане отдясно наляво, обърнатата транслитерация на надписа от златното съкровище от Наги Сент-Миклош е във вида **i.s.o.r.u.k-č.u.v.g** и като се има предвид графически „закодираната“ тук прабългарска лексико-морфологична структура, пак обърнатата транскрипция получава вида **isporuk ičüvig,** където *İspor* е първоначално-основното име на хан Аспарух; *-uk* - прабългарският винителен падеж, който придава определеност на личното име и се получава словоформата, примерно, *Аспаруха; іč-* - коренът на глагола с българско съответствие „пия“; *-üvig* - бъдещо причастие, което в случая се субстантивира, така че под формата пожелателно изречение *Да пие Аспарух,* всъщност се има предвид и трябва да се разбира *Чашата, от която да пие Аспарух.*

Намерените на 12 май 1912 г. в гроба на хан Кубрат край днешното полтавско село Малая Перешчепина в Украйна изящно-великолепни златни и сребърни съдове, позлатеният меч с широк кожен колан, само токата на който е почти 0.5 кг масивно злато, златните пръстени с неговия монограм и всички останали златни и сребърни предмети, накити, украшения и монети с общо тегло 25 кг за златото и 50 кг за среброто, повече от 800 на брой, като цяло и изобщо са най-голямото, най-богатото и уникално-ненадминатото в Света сребърно-златно съкровище, широко известно още и като Знаменитото съкровище от Малая Перешчепина, и са шедьоври на прабългарското, персийското и византийското златарско изкуство.

Във виенския музей Kunsthistorisches Museum се съхранява световно прочутото и с изключително висока художествена стойност Златно съкровище от Наги Сент-Миклош. То се състои от 24 съда с различна форма и големина, изработени от много висока проба злато, предимно 21 и 22 карата - 8 големи кани, 1 блюдо за хранене, 4 тасообразни плитки чаши или купички с тока за окачване, 4 чаши, двете от които може да се нарекат и канчета, 3 зооморфни купи, но по-скоро пак чаши или бокали, 2 патери, т.е. разлато-плитки черпаци, 1 ритон или златен рог за пиене, 1 дълбока и голяма чаша или купа, всички с общо тегло 9.926 кг, т.е. почти 10 кг.

Край днешното полтавско село Малая Перешчепина в Украйна е погребан нашият, всеобщобългарският скъп праотец, родоначалникът на всички европейски българи, великият българин, римски патриций и константинополски консул хан Курт-Кубрат (†665); основателят и дългогодишният владетел на кавказската прабългарска империя Стара Велика България, която е втората след Западнохунската империя на каган Атилла-Авитохол европейска прабългарска държава и по-предната от Нова Велика България на хан Аспарух; една от най-значимите личности в Азия и Европа от първата половина на VII век; храбър войн кръстоносец, велик пълководец, изкусен дипломат, най-богатият и влиятелен император на целия тогавашен свят, като се започне от китайската империя на изток и се стигне до римската империя на запад; българският владетел, дръзнал да се противопостави на силните на деня Западнотюркски и Аварски хаганати; разгромил могъщата Сасанидоперсийска империя, предотвратил гибелта на великата Византийска империя и спасил от персийски плен Светия Кръст Господен.

Коалиционната гръцко-българска война с персите представлява Свещена война под формата на Кръстоносен поход. Българите са първите кръстоносци на Света и имат най-голямата заслуга и принос пред целия Християнски свят и цивилизация, защото тъкмо те изнасят основната тежест и решават изхода на войната. Поради всичко това, и днес, ние българите, по никакъв начин и поради никакви причини, не бива да забравяме онази величава епоха от нашата родна, българска история и с пълно право можем и трябва да се гордеем, че сме спасили Светия Кръст Господен и сме го върнали на всички християни по Света, в това число и на самите себе си!